

ARŞİV DÜNYASI

YIL/YEAR: 2021 - CİLT/VOLUME:8 - SAYI/ISSUE:2

TÜRK ARŞİVCİLER
DERNEĞİ

ISSN 2147-2599 | E-ISSN 2717-7335

ARŞİV DÜNYASI DERGİSİ
THE JOURNAL OF ARCHIVAL WORLD

ISSN:2147-2599
e- ISSN: 2717-7335

Cilt/Volume: 8 – Sayı/Issue: 2 – Kış/Winter: 2021

TÜRK ARŞİVCİLER
DERNEĞİ

*Türk Arşivciler Derneği'nin Hakemli Dergisidir.
Refereed Journal Of The Turkish Archivists' Association.*

Arşiv Dünyası, süreli, ücretsiz bir dergidir. Yılda iki kez çıkar. **Hakemli bir dergidir.** Bütün yayın hakkı, Türk Arşivciler Derneği'ne aittir. Yazılara telif ücreti ödenmez. Dergide çıkan yazılar, kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayımlanan yazı, ilan ve reklamların fikrî ve hukukî sorumluluğu, sahiplerine aittir.

The Archival World is a periodical and free of charge magazine. It is issued twice a year. It is a refereed journal. All copyright belongs to the Society of Turkish Archivists. No royalties are paid for the articles. All can be quoted partly or wholly with reference only. The legal and intellectual responsibility of all the articles, legal notices and ads concern their respective holders.

Arşiv Dünyası Dergisi

Türk Arşivciler Derneği Yayınıdır.

The Journal of Archival Worl or The Archival World

is a publication of Turkish Archivist' Association

Cilt/Volume 8 & Sayı/Issue 2

Türk Arşivciler Derneği Adına Sahibi/

Owner in the name of The Turkish Archivists' Association

Orhan SAKİN

ISSN 2147-2599 / e-ISSN 2717-7335

Editör/Editor

Doç. Dr. Bahattin YALÇINKAYA (Marmara Üniversitesi)

İngilizce Editörü/ English Editor

Dr. Öğr. Üyesi Lale ÖZDEMİR ŞAHİN (Marmara Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZSÖZ (Marmara Üniversitesi)

Editör Yardımcıları/ Assistant Editors

Dr. Öğr. Üyesi Elif YILMAZ ŞENTÜRK (Marmara Üniversitesi)

Öğr. Gör. Oytun CİBAROĞLU (Bursa Teknik Üniversitesi)

Öğr. Gör. E. Pınar GEVHEROĞLU (Uludağ Üniversitesi)

Araş. Gör. Fatih GÜNAYDIN (Florida State University)

Araş. Gör. Nisa ÖKTEM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Editör Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr.	Fahrettin ÖZDEMİRCİ	(Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr.	Filiz DIĞIROĞLU	(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr.	Kenan YILDIZ	(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr.	Şahika EROĞLU	(Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr.	Tolga ÇAKMAK	(Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr.	Nevzat ÖZEL	(Ankara Üniversitesi)
Öğr. Gör.	Emine CENGİZ	(Marmara Üniversitesi)
Öğr. Gör.	Özhan SAĞLIK	(Uludağ Üniversitesi)
Araş. Gör.	Varol SAYDAM	(Marmara Üniversitesi)
	Yüksel BAYCAR	(Devlet Arşivleri Başkanlığı)
	Sinan ÇULUK	(Emekli Arşiv Uzmanı)
	Burcu YILMAZ	(Ankara Üniversitesi BİL-BEM)

Kapak Tasarımı/Cover Design

Bahattin YALÇINKAYA

Sosyal Medya/Social Media

Furkan AYDIN

Yayın Türü/Type of Periodical

Yılda İki Kez/Semi-annual

Yayın Yeri/Hosted By

Dergi Park

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ad>

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ahmet Oğuz İCİMSOY	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Asiye KAKIRMAN YILDIZ	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Berat BİR	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilgin AYDIN	(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent YILMAZ	(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Coşkun POLAT	(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Prof. Dr. Doğan ATILGAN	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Dündar ALİKILIÇ	(Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Fahrettin ÖZDEMİRÇİ	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih RUKANCI	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatoő SUBAŐIOđLU	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN	(İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülden SARIYILDIZ	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. H. İnci ÖNAL	(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan ANAMERİÇ	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamza KANDUR	(Antalya Bilim Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan S. KESEROđLU	(Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ODABAŐ	(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Prof. Dr. İőhak KESKİN	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmed Ali BEYHAN	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet CANATAR	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet İPŐİRLİ	(İstanbul Medipol Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat YILMAZ	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa BALCI	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Nazan Özenç UÇAK	(Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Nihal SOMER	(Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Niyazi ÇİÇEK	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Oya Gürdal TAMDOđAN	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Özgür KÜLCÜ	(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Rifat GÜNALAN	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. S. Serap KURBANOđLU	(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Tûba KARATEPE	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Umut AL	(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ümit KONYA	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar TONTA	(Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet ALTAY	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Alparslan H. KUZUCUOđLU	(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Bahattin YALÇINKAYA	(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Burcu Umut ZAN	(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Burçak ŞENTÜRK	(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Dinçer KOÇ	(İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ekrem TAK	(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz DİğİROğLU	(Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Güler DOĞAN AVERBEK	(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülten ALIR	(İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Güssün GÜNEŞ	(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Haydar YALÇIN	(Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Huriye ÇOLAKLAR	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Işıl İlknur SERT	(İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ÖZGÜL	(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Kasım BİNİCİ	(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Kenan YILDIZ	(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ali AKKAYA	(İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Nevzat ÖZEL	(Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Raşit GÜNDOĞDU	(Sağlık Bilimleri Üniversitesi)
Doç. Dr. Tolga ÇAKMAK	(Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Şahika EROĞLU	(Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Vedat TURGUT	(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Banu Fulya YILDIRIM	(İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Berrin KÜÇÜKCAN	(İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Didar BAYIR	(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Elif YILMAZ ŞENTÜRK	(Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Esin Sultan OĞUZ	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen COŞKUN ALBAYRAK	(Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Halise ŞEREFOĞLU HENKOĞLU	(Adnan Menderes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Lâle ÖZDEMİR	(Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Leyla KANIK	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi M. Fahri FURAT	(İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi M. Hanefi KUTLUOĞLU	(İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Malik YILMAZ	(Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nermin ÇAKMAK	(Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Osman TAŞKIN	(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Semanur ÖZTEMİZ	(Hacettepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Türkay HENKOĞLU	(Adnan Menderes Üniversitesi)
Dr. Sefer YAZICI	(TBMM)
Dr. Ali Osman ÇINAR	(Devlet Arşivleri Başkanlığı)
Dr. Ceyhan GÜLER	(İstanbul Üniversitesi)
Dr. Levent KUTLUTÜRK	(İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Murat CEBECİOĞLU	(Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan Emekli)
Dr. Mustafa KÜÇÜK	(Devlet Arşivleri Başkanlığı)
Dr. Saffet ÇALIŞKAN	(Devlet Arşivleri Başkanlığı)
Dr. Saim Çağrı KOCAKAPLAN	(Marmara Üniversitesi)
Dr. Özhan SAĞLIK	(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Mehmet TORUNLAR	(Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan Emekli)
Nizamettin OĞUZ	(Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan Emekli)

DİZİNLER/INDEXES

CiteFactor

<https://www.citefactor.org/journal/index/28149/the-archival-world#.YUMVkgza70>

Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)

<http://esjindex.org/indexedjournal.php?p=5120>

CrossRef

<https://www.crossref.org/>

Index Copernicus (IC)

<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=52558>

Academic Resource Index - Research Bib

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/2717-7335>

Asos Index

<https://asosindex.com.tr/index.jsp?modul=journal-page&journal-id=123>

Google Scholar

<https://scholar.google.com>

idealonline

<https://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/lookAtPublications/journalDetail.xhtml?uid=861>

Editörden

ARŞİV DÜNYASI

Cilt: - Sayı:8 (2)
2020/Kış

EDİTÖRDEN

Hayatı geri alsak ve 2019'un Aralık ayında tekrar başlatsak sanırım çoğumuzun itirazı olmaz. Eve kapanmaların, okulların çok uzun bir zaman uzaktan eğitim vermesinin, sınırlı sosyal yaşamın zorlamadığı birey sayısı sınırlıdır diye tahmin ediyorum. Özellikle üniversite sınavını kazanmış, başka bir şehre gitmek için sabırsızlanan ya da kendi yaşadığı şehirde ayaklarının üzerinde durmayı, belki biraz daha özgürleşmeyi bekleyen yeni reşit bir genç için bütün bu hayallerinin bir anda, sonunun ne zaman geleceği belirsiz bir süre için askıya alınmasının tatsız, çok tatsız olduğunu düşünüyorum.

Geliştirilen aşılarla birlikte tünelin sonunda ışık göründü desek de aşı tedirginliği, korkusu bunların da ötesinde karşıtlığı ile aşı olmaya daha aşı çıkmadan istekli bireylerin olduğu toplumumuzda yine fikir ayrılıkları, çatışmalar yaşanmaya başladı. Hatta komplo teorileri de ürettik. Çiplerle takip edileceğimiz, hareketlerimizin izleneceği, düşüncelerimizin okunacağı gibi uç düşünceleri bile var bazılarımızın. Biz, bugün aşının gereksizliğini, gerekliliğini, özgür bırakılması veya mutlaka uygulanması gerektiğini tartışuralım; salgın bir hastalık dünyada ilk defa günümüzde görülmedi. Veba, kolera, İspanyol Gribi, çiçek, verem gibi şimdi bir çırpıda sayabileceğim; kısa bir araştırmayla bu saydıklarımın birkaç katını daha yazabileceğim onlarca salgın hastalık atlattı insanlık.

Çok uzağa veya geçmişe gitmeden; bir salgın hastalık sürecinde kendi coğrafyamızda neler yaşandığına, geçmişte bu gibi durumlarda neler yapıldığına, hangi önlemler ve kısıtlamalar uygulandığına bir göz atalım istiyorum. Burada amacım “Biz ilk değiliz, bizden öncekiler de aşı oldu ve iyi ki oldu da biz bugüne kadar gelebildik” demek aslında.

Çiçek hastalığı dünyada 6. yüzyılda kendini ilk defa Çin ve Mısır'da göstermiş, 20. yüzyıla kadar da önlenmeye çalışılmış ve mücadele edilmiş bir salgın hastalıktı. Yukarıda da bahsettiğim gibi Çin kadar uzağa ve 6. yüzyıl kadar da geriye gitmeden, Osmanlı topraklarında 18-20. yüzyıllar arasında salgın bir hastalık olarak kendini gösteren Çiçek hastalığı için alınan tedbirlerden biraz bahsetmek niyetim. Ama belki son söylenecek şeyi ilk başka söylemekte de fayda var: Çiçek aşısı yaptırmak Osmanlı Devleti'nde mecburiydi. Aşı yaptırılmasının zorunluluğu ve hastalığın ilerlememesi için alınacak önlemler aşı nizamnameleriyle de kanunlaştırılmıştı (Eroğlu ve diğerleri, 2014, s.196). Osmanlı Devleti aşı işini sıkı tutuyor, örneğin ülke içinde aşısız insanların bir yerden bir yere gitmesini engellemek için aşı şahadetnamesini şart koşuyordu. Bu zorunluluk Dahiliye Nezareti'nin Mektubî kaleminden çıkan yazıda şu kelimelerle ifade edilmişti: “18 Mart 1325 tarihli tahrirata zeyldir: Telkih-i cüderinin Memalik-i Şahanece taht-ı mecburiyete alınması zımında icraen ba irade-i seniyye-i Hazret-i Padişahi mevki-i tatbike konulan aşı nizamnamesi mucibince mürur tezkiresi almak için müracaat edecek kimselerden aşı şahadetnamesi alınması lazım gelip...” (BOA.DH.HMŞ.11-4). Bu metni Osmanlıcaya aşına olmayanlar için açıklamak isterim: Osmanlı topraklarında seyahat etmek isteyen yerli ve yabancı herkes seyahat için mürur tezkiresi denilen bir izin belgesi almak mecburiyetindeydi (Kütükoğlu, 2006, s.61). 18 Mart 1325 [31 Mart 1909] tarihinden itibaren de Osmanlı toprakları içerisinde bir yerden bir yere gitmek için mürur tezkirenizin olması yetmiyor, üstüne bir de bugünün aşı kartı yerine o günün aşı şahadetnamesini edinmeniz gerekiyordu.

Aşı olmak mecburdu, evet, üstelik aşı olmayanlara “Aşılanmaktan imtina edenlerden ceza-yı nakdi ahzı” başlıklı belgeden de anlaşılacağı üzere para cezası uygulanıyordu (BOA.DH.HMŞ.11-10).

Üstelik sadece yetişkinlerin değil çocukların, bebeklerin de aşılması zorunlu idi. 1880 yılında, çocuklarını aşılatmayanlara cezai işlem uygulanacağı resmen ilân edilmişti. Aşıcı geldiğinde çocuklarına aşı yaptırtmayan ailelere yüz elli kuruşluk nakdi para cezası uygulaması 1894 tarihli aşı nizamnamesinde belirtilmişti. Bu ceza 1903 tarihli nizamnamede birinci defa olursa bir, tekrarlanırsa iki mecrediye altını ile tecziyesi şeklini almıştı (Eroğlu ve diğerleri, 2014, s.204-205). Üst üste çıkan Çiçek Aşısı Nizamnamelerinde belirtildiği üzere, aşı şahadetnamesi olmayan çocuklar okullara kabul edilmemeye başlandı. Yayınlanan İkinci Çiçek Aşısı Nizamnamesi, yeni doğan bebekleri altı ay içinde aşılatma mecburiyeti getirdi. Bunu izleyen nizamname, görevlerini ihmal eden hekimlere ve aşı memurlarına da para cezası öngörmüştü (Yıldırım, 2018, s.28).

Hastalığın bitmesi için yalnızca Osmanlı Devleti'nde değil, tüm dünyada benzer aşı çalışmaları yapıldı ve önlemler alındı. 1966'da Dünya Sağlık Örgünü'nün (DSÖ) başlattığı kampanyayla tüm Dünya ülkelerinde çiçek aşısı yapıldı. Kampanya sonucu hastalık görünmez oldu ve çiçek aşısı zorunlu aşı programından çıkarıldı. 8 Mayıs 1980'de DSÖ, Cenevre'deki merkezinde çiçek hastalığına neden olan variola türü virüse karşı geliştirilen aşı sayesinde hastalığın artık tarih kitaplarında yer alacağını açıklaması, insanlık tarihinin korkulu rüyası olan hastalıklardan birini daha ortadan kalktığını müjdeledi (Çiçek hastalığının, 2020).

Günümüz salgın koşullarında, gençler ve çocukların aşılanmaması durumunda cezai bir işlemin uygulanmıyor. Aşı olmayı tercih etmeyen öğrenci haftanın belirli günlerinde yaptıracağı testlerle okuluna devam edebiliyor. Peki bu, hastalığın bitmesi için yeterli bir önlem mi? Diğer önlemler okulların açık kalması için yeterli mi? Bu soruları Bilim Kurulu'na bırakıp, ben yalnızca "aşı korur" diyebiliyorum. Geçmişten de ders çıkarırsak yapmamız gereken çok açık aslında...

Arşiv Dünyası Dergisi'nin bu sayısında altı hakemli makale, bir editöre mektup, bir inceleme yazısıyla iki kitap tanıtımı bulunmaktadır. Yayın sürecimizde emeği geçen başka hakemlik görevini kabul eden akademisyen ve meslek büyüklerimiz olmak üzere, editör kurulumuza, yayınlarıyla destek veren tüm yazarlarımıza teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

BOA DH.MUI Dosya No: 11, Gömlek No: 04

Çiçek hastalığının yok edilmesinin kırkıncı yıl dönümünde dünya Covid-19 salgınıyla mücadele veriyor. (2020, 16 Mayıs). Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2020/05/08/cicek-hastal-g-n-n-yok-edilisinin-k-rk-nc-y-l-donumunde-dunya-covid-19-salg-n-yla-mucadele>

Eroğlu H., Dinç G. ve Şimşek F. (2014). Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı). Milli Folklor, 101, 190-208.

Kütükoğlu M. (2006). Mürur Tezkiresi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 32, 61. Erişim adresi: <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/32/C32010394.pdf>

Yıldırım, N. (2018). II. Abdülhamid'in Saltanat Yıllarında Tıp, Sağlık ve Sosyal Yardım. Bezmiâlem Aktüel, 21, 28. Erişim adresi: <https://bezmialem.edu.tr/aktuel/aktuel-21/files/assets/basic-html/page28.html>

Dr. Öğr. Üyesi Elif YILMAZ ŞENTÜRK
(Editör Yardımcısı)

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

elif.yilmaz@marmara.edu.tr

 <https://0000-0002-1499-9535>

DISRUPTIVE DIGITAL ARCHIVES

Archives of the state fulfil a unique role in society. In order to govern the state collects information about us. It produces records of its actions, the decisions that led to those actions, and the analysis, options and evidence underpinning those decisions. Society and the economy needs to be legible in some way to the state, so that the government can intervene through law making, taxation, or spending. This has long been the case. It is not an accident that the English word “statistics” is derived from the Latin *statisticum collegium* or council of state. One of the most notable records held by The UK National Archives is the Domesday Book – an extensive survey of property ownership in England, compiled shortly after the Norman Conquest in the 11th century. It provides a unique insight into who owned what, before and after the conquest. The Domesday Book is an effort to make Saxon and then Norman England legible to its new rulers.

If as citizens we are read in some way by the state, through the information it holds about us, it falls to the archive of the state to turn the tables in favour of the citizen. The state becomes legible to its citizens through the archive. We help provide people with two insights. Firstly, through the records of government we can see who was involved in decisions, how and why those decisions were made. Secondly, through the records the state amasses, we can look at society through the state’s eyes. We can see what the state saw in previous times. It is always an instructive perspective, however partial, selective or biased that viewpoint might be. Through the state’s eyes we can find out about the past, including the lives of our family ancestors.

The digital transformation of the state over the last four decades poses some major challenges for state archives, like The National Archives in the UK. New forms of computational use of archival collections provide both opportunity and risk. It can be disorientating for the archivist to know how to respond in the face of so much rapid change.

Archivists have been living with the various challenges posed by digital records for some time. It has long been apparent that archival thinking of the Jenkinson era (which predates electronic computers by some decades) cannot carry us through the decades ahead. At The National Archives, Jenkinson’s archive so to speak, we see the issue less in technological terms and more as a challenge to archival practice. That perspective motivates our strategic aim to become the disruptive digital archive.

It is not new thinking. In the late 1980’s the archival theorist David Bearman wrote “*Traditional methods employed in archives for appraisal, description, preservation, and access to records fail to meet archival needs, because the demands exceed the capacity of the profession - and by more than an order of magnitude*”¹. Bearman advocated radical post-custodialism.

In the years since, custody of digital records has proven itself a vital part of the value proposition for the digital archive. Today custody matters perhaps more than ever, with

¹ Bearman, D. (1989). Archival Methods. *Archives and Museum Informatics* 3, 28.

archival storage increasingly moving to the cloud. By custody we mean that the archive takes active responsibility for managing the risks to the records over time, wherever they are physically stored.

On the whole the risks to digital records are quite different from their physical counterparts. In some ways there is less risk – it is relatively cheap and easy to make and keep copies of data files. Indeed, digitisation is a good strategy for preserving deteriorating papers, as well as enabling wider access. In other ways there is much more risk – you have to know what you have, know what capability you need to realise the informational value of what you have, and keep making copies over time – being sure not to inadvertently corrupt something along the way. In an increasingly risky cyber security environment the archive must keep its digital collection safe from harm (malicious attacks from ransom ware, viruses and Trojans and accidental damage through human error) whilst making active interventions to reduce other types of preservation risk.

Data does not keep itself. The computer systems we all use to create, store and manage data are highly complex and increasingly so. Some of the risks to digital records are well known, others are emergent. As hardware and software becomes obsolete the risk grows that we lose the ability to access and use data from the past. With technology changing very rapidly, the time periods involved can be very short. This is a problem for everyone and a particular problem for the digital archive, with our long-term horizons.

Digital preservation involves actively managing the risks to digital records over time. There are two aims. Firstly to ensure the archive knows, and will continue to know, what digital assets it has and, given that The National Archives' assets are public records, knows what the records are evidence of (who produced the record? and what were they doing at the time?). This is intellectual control. Secondly, to ensure the informational value of the record can be reliably rendered or produced, so this value can be experienced by users of the archive. This is renderability. Overall, we view digital preservation risk as the combination of the risks to renderability and the risks to intellectual control.

There are many risk factors which affect renderability and intellectual control. To synthesise the evidence around digital preservation risk, The National Archives has developed and published a digital preservation risk model using a Bayesian Network, called DiAGRAM, the Digital Archiving Graphical Risk Assessment Model². This has been jointly developed by the Digital Archiving team at The National Archives with the Applied Statistics and Risk Unit at the University of Warwick and over a dozen experts in digital preservation from a variety of other archives. The DiAGRAM model draws on and develops concepts from other schemes such as the NDSA Levels of Digital Preservation³ and the Digital Preservation Coalition's Rapid Assessment Model (RAM)⁴.

DiAGRAM can be used to measure the level of digital preservation risk. It also allows the archivist to model different scenarios for intervention, and compare the results in terms of the risk. Its main value is as a decision support tool. Given the archive has a finite amount of resource, and the range of possible interventions the archive might take are very broad, digital preservation is about resource utilisation to maximum effect; selecting the most impactful interventions from a range of possibilities.

---

² <https://nationalarchives.shinyapps.io/DiAGRAM/>

³ <https://ndsa.org/publications/levels-of-digital-preservation/>

⁴ <https://www.dpconline.org/digipres/dpc-ram>

The risk landscape the archive operates in continues to evolve. There are emergent threats. For example, new techniques in Artificial Intelligence have opened the door to the convincing synthesis of almost any form of content. The issues and consequences of “fake news” or “fake history” are mainstream topics of conversation.

The disruptive digital archive looks for new techniques to meet these challenges. That was the motivation of our research project, Archangel, which looked at using distributed ledger technology (also known as blockchain) to authenticate records held in the archive, over long timespans. We researched the prospects of creating content fingerprints, that we might write to the ledger, for content like video records, that we are likely to re-encode when rendering or producing the record.

Looking ahead, there is no shortage of work for the disruptive digital archive to do. There are two grand challenges that we need to grapple with. The first is environmental sustainability. With humanity’s net data holdings continuing to grow rapidly, selecting important digital content to keep for posterity and passing it to the archive is environmentally friendly. We can maximise the benefit by having much greater regard to the energy consumption of the digital archive. This means being clear that the energy we are consuming is needed in terms of mitigating preservation risk.

The second is around access in the web era. Archives need to be used to be useful. Yet the way we organise and present our collections is far from most people’s expectations, shaped by using search engines or asking Alexa. Archival collections are also full of information about people and their lives. We need to find ways of enabling use of digital archives in the public interest, whilst respecting privacy, mitigating the risks of harm and retaining public trust in the archive.

We all have so much to do. There has ever been a more interesting, exciting or important time to be a disruptive digital archivist.

John SHERIDAN

Director of Technology, The UK National Archives

john.sheridan@nationalarchives.gov.uk

<https://orcid.org/0000-0001-8578-3857>

KÜTÜPHANE-İ UMUMİ-İ OSMANÎ VE BAĞIŞ KOLEKSİYONLARI: ÇERKEŞŞEYHÎZÂDE KİTAPLIĞI

Doç. Dr. Filiz DİĞİROĞLU

Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

filiz.digiroglu@marmara.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9319-8340>

ÖZ

Kütüphanelerin oluşumunda uygulanan bir yöntem olarak bağış, kütüphaneyi zenginleştiren ama genel koleksiyonda sorun oluşturma potansiyeli de olan hassas bir mevzudur. Bu çalışmada bağış mefhumu ve kütüphaneye etkilerinden ziyade bağış koleksiyonların kütüphaneye intikal süreçlerine odaklanılmıştır. Bu süreçlerin bilinmesi ve kaydedilmesinin kurum tarihine sunacağı katkı muhakkaktır. Bu bağlamda bağışçı Çerkeşşeyhîzâde ailesi örneğinden hareketle Kütüphane-i Umumi-i Osmanî'deki bir bağış koleksiyonu ele alındı. Söz konusu koleksiyonun bağış teslim evrakından yola çıkılarak hazırlanan bu makalede, Kütüphane-i Umumi-i Osmanî'nin bağışçılarına dair literatürün sessizliğine dikkat çekilmektedir. Kütüphane-i Umumi'deki diğer koleksiyonlar için de ulaşılabilen bağış hikayeleri ile birlikte kütüphane bağışçılarının tespiti, kıymetli sonuçlar verebilir. Kütüphanelerdeki koleksiyonların mahiyetini daha anlaşılır kılacak bir imkan olarak bu yaklaşımın kütüphane tarihine sunacağı perspektif aşıkardır. Aynı şekilde söz konusu yaklaşımın tüm Osmanlı kütüphanelerine teşmiliyle elde edilecek sonuçlar da ufuk açıcı olacaktır. Bu minvalde babalarının kitaplığını bağışlayan M. Bahaeddin ve M. Server Beyler gibi diğer bağışçıların da haklarının teslim edilmesi adına bu mütevazi çalışmanın bir yol açacağı düşünülmektedir. Ancak bu tür çalışmaların çoğalmasıyla birlikte ilk milli kütüphanemiz addedilen Kütüphane-i Umumi'nin bağışçı profili ortaya çıkarılabilir. Dolayısıyla bağışçılar ve koleksiyon sahiplerinin kimliklerinin belirlenmesi, özellikle bağış hikayelerinin derlenmesi, Kütüphane-i Umumi'nin kurumsal tarihine katkı sunacağı gibi kültür tarihimize de katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kütüphane, Bağış, Koleksiyon, Kurum Tarihi, Kütüphane-i Umumi-i Osmanî, Çerkeşşeyhîzade Tevfik Efendi

KUTUPHANE-I UMUMI-I OSMANÎ AND DONATION COLLECTIONS: ÇERKESHSEYHIZADE COLLECTION

ABSTRACT

Donation as a method used in the formation of libraries is a sensitive issue that enriches the library, but also has the potential to create problems in the general collection. Here, the focus is on the donation collection transfer processes to the library rather than the donation concept and its effects on the library. Because knowing and recording these processes will contribute to the history of the institution. In this context, a collection of donations in the Library-i Umumi, which is considered our first national library, was considered based on the example of the donor Cherkeshsheyhizade family. One of the things that should be emphasized in this article, which is prepared based on the donation delivery document of the library in question, is the silence of the literature on the donors of the Library-i Umumi. However, along with donation stories that are also available for other collections of the Library-i Umumi, identifying library donors can give valuable results. We hope that this humble work will open a way for the rights of other donors such as M. Bahaeddin and M. Server Bey, who donated their father's library. However, with the proliferation of such studies, the donor profile of the Library-i Umumi can be revealed. Therefore, the compilation of donation stories as much as possible with the identities of donors and collection owners will be a contribution to the corporate history of the Library-i Umumi, as well as a service to our cultural history.

Keywords: Library, Donation, Collection, Institution History, Kutuphane-i Umumi-i Osmanî, Çerkesh Sheyhizade Tevfik Effendi

GİRİŞ

Kütüphanelerin oluşum sürecinde kitapların elde edilmesi ve koleksiyonların oluşturulması genellikle satın alma ve bağışlama usulleri ile gerçekleşmektedir. Osmanlı kütüphaneciliğinin son yüzyıllara kadar dayandığı vakıf kütüphaneleri geleneği özü itibarıyla bağış sistemi üzerine kurgulanmıştır. Elbette satın alımlar yapan, vakfiyelerde kitap satın alınmasını isteyen kütüphane sahipleri/kurucuları vardı ancak onlar da esasında kendi kitaplıklarını talebeler başta olmak üzere ihtiyacı olan okura ulaşması niyetiyle bağışlamaktaydılar. Bu makale öncelikle Osmanlı kütüphanelerinin bu köklü “bağış” geleneğinin XIX. yüzyılın son çeyreğinde kurulan Kütüphane-i Umumi-i Osmanî’de de sürdüğünü göstermektedir. Kütüphane-i Umumi-i Osmanî’deki bir bağış koleksiyonu üzerinden ele alınan bu çalışma, kütüphanelerin oluşumunda bağış koleksiyonların yeri, bağışçıların kimlikleri, bağış kitapların kütüphaneye intikal süreçleri, kütüphaneye intikal eden koleksiyonun sahibi, koleksiyonun boyutları, kitapların içerikleri gibi birçok açıdan değerlendirerek Osmanlı kütüphane tarihine katkı yapmayı hedeflemektedir. Kitap bağışının bizzat koleksiyon/kitaplık sahibi tarafından yapılabileceği gibi varisler tarafından da yapılabileceği hatırdan çıkarılmamalıdır. Son yıllarda kütüphane koleksiyonları özellikle de bağış koleksiyonlar akademik ilgiye mazhar olmaktadır. Bağış koleksiyonların yeni ve farklı açılardan değerlendirilmesine mütevazı bir katkı sunması beklenen bu makalenin kütüphane tarihine olduğu kadar bağışçı profili bağlamında biyografi ve entelektüel tarihe de katkı sunması beklenmektedir. İlk olarak bağış yapılan kurumdan yani Kütüphane-i Umumi-i Osmanî’den kısaca bahsedilecek ardından bağışçı ailenin üyeleri ve koleksiyonun sahibine dair bilgiler verilerek koleksiyonun mahiyeti ele alınacaktır.

KÜTÜPHANE-İ UMUMİ-İ OSMANİ

Kütüphane-i Umumi-i Osmanî 1 Ramazan 1301/25 Haziran 1884’de devlet erkânı ve ulemanın katıldığı büyük bir törenle açılmıştır. Raflarına yerleştirilen bir takım *Naima Tarihi* ile hizmete açılan kütüphane, zamanla derleme başta olmak üzere birçok başka yöntemle koleksiyonunu genişletmiştir. Aslında telif ve tercüme olarak yayınlanan her eserden bir nüshanın kütüphanede toplanmasının öngörülmesi kütüphanenin en başından beri “milli kütüphane” olma amacıyla kurulduğuna işaret ediyordu. Üstelik aynı dönemde kurulmuş olan umumi, hatta adında “milli” sıfatı bulunan kütüphanelerde dahi derleme amaçlı benzer faaliyetler görülmüyordu. Kuruluşundan beri derleme kütüphanesi olsa da vakıf, bağış ve nakil usulleri ile gelen kitaplar her dönem koleksiyonu zenginleştiriyordu.

Kütüphane-i Umumi-i Osmanî’nin koleksiyonundaki kitap sayısı, ilk üç yılda 4164’e, ertesini yıl 4764’e, 1888’de 7068’e ulaşmıştır. II. Abdülhamid zamanında yapılan matbu fihristte ise 8054 cilt kitap bulunduğu kayıtlıdır (Duman, 1992, s. 52). Maarif Nezareti’nin yayınladığı istatistiğe göre II. Meşrutiyet arifesinde 34.500 kitap bulunmaktadır (İstatistik Mecmuası, 1327, s. 39). Kütüphane-i Umumi’nin idaresine dair 1908 tarihli talimatnamede, gündün güne artmakla beraber kırk bin olan kitap mevcudunun mecmualar dâhil edildiğinde altmış bine ulaştığı ifade edilmektedir (BOA, MF. KTU 2/27). Balkan Savaşı yıllarında kaybedilen Osmanlı topraklarından getirilebilen kitaplar da burada depolanmıştır. Hatta bu esnada biriken kitapları saklayabilmek için okuyucu salonu dahi kapatılıp kitap deposu olarak kullanılır (Gökman, 1956, s. 151). Kaybedilen topraklardan getirilen bu tür kitap ve kitaplıklar ile herhangi bir şekilde kütüphaneye bağışlanan kitaplıklar Osmanlı kültür mirasının kütüphane üzerindeki yansımalarıdır. Bu yansımaları daha iyi görebilmek için kitaplıkların mahiyeti ile beraber intikal hikâyelerini de anlatan çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Kütüphane-i Umumi’ye kaybedilen topraklardan getirilen kitaplarla ilgili az ama ümit verici bir literatürden¹ (Altay, 2020, s. 192-196) bahsedilebilirken bağış koleksiyonlar, bağışçılar ve intikal hikâyelerine dair literatür sessizliğini korumaktadır.

¹ Altay’da (2020, s. 192-196) 1877-78 Harbi sonrası Bulgaristan’daki Pazvantoğlu Kütüphanesi kitaplarının Osmanlı Devleti’ne intikali ve M. Nedim Bey’in Kütüphane-i Umumi-i Osmanî’ye teslim ettiği 2009 adet kitap ve 16 Mushaf-ı şerif hakkında ayrıntılı bilgi bulunabilir.

Kütüphaneye çeşitli kurum ve şahıslardan devredilen 70'in üzerinde kitaplık olduğu bilinmektedir. Bunlardan bazıları Bezmialem Sultan, Hekimoġlu Ali Paşa, İdris Paşa, Namık Bey, Seretıbbıa Ömer Efendi, Sabit Bey, Trabzonî Hüseyin Efendi'nin kitaplıklarıdır. Kütüphane envanter defterindeki kayıt numaralarına göre koleksiyonları bulunan belli başlı zevat arasında Manastırlı İbrahim Hakkı (12016-13329), Mehmed Eşref Bey (13330-13670), Hasan Fehmi Paşa (13671-14535), Lütfi Bey (14536-14872), Mehmed Nasih Efendi (14873-14903), Mehmet Zihni Efendi (14904-15929), Tevfik Paşa (15930-16094), Münzevizade Arif Bey (16095-16401), Mısır Fevkalade Komiser Başkatibi Arif Bey (16402-16772), Hafız Davud Paşa (16773-17047), Tırnovalı Mehmet Efendi (17048-17087), Rahmi Bey (17088-17215), Ali Haydar Efendi (17216-17385), Gürcüzade Mehmed Asım Efendi (17386-17428), Mehmed Bahaddin Efendi (17429-17456), Süleyman Tevfik Bey (17457-17683), Halil Şerif Paşa (17684-17954), Çerkeşşeyhizade H. Tevfik Efendi (17955-18014), Abdünnafi Efendi (18105-18548), Sun'ullah Efendi (18549-18667), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (18668-19165), Eshab-ı hayr (19166-19497), Zihni Paşa (19498-19676) bulunmaktadır. (Duman, 1984, s. 11) Kitap merakı ile tanınan Osmanlı bürokrat ve ulemasının başı çektiği bu liste, Kütüphane-i Umumi'nin sahip olduğu koleksiyonları meydana getirenleri göstermektedir. Bu koleksiyonların kütüphaneye intikaline dair bilgilerden yoksun olmamız literatürde kütüphanenin bağışçı profiline dair herhangi bir çalışmanın olmamasına yol açmıştır. Burada bağışçıların çoğu zaman kitaplıkları oluşturan şahıslardan ziyade devletin kütüphane açılışında yaptığı kitap bağışı çağırısına ilk günden itibaren kulak veren kurumlar ve varisler olduğunun altı çizilmelidir. Her hâlükârda kütüphanenin tarihçesi ve koleksiyonun mahiyetine dair oldukça zengin veriler sunabilecek bağışçılara daha doğrusu koleksiyon sahiplerine dair malumatların artması gerekmektedir. Bu ihtiyaç doğrultusunda koleksiyonların intikal hikâyeleri araştırılacağı gibi daha çok intikal hikâyesi de yazılacaktır.

Resim 1. Kütüphane-i Umumi-i Osmanî'nin Okuma Salonu

Kütüphane-i Umumi-i Osmanî'nin İstanbul'da bir milli kütüphane mahiyetinde okuyucuya hizmet vermesi, koleksiyonun gelişmesini olumlu manada etkiler. Çünkü varisler yakınlarının kendilerine miras kalan kitaplıkları için Beyazıt'taki kütüphaneyi yeni ve güvenilir bir adres olarak değerlendirmiştir. Varisler kitapların herkesin istifadesine sunulacağı bir imkânı görmezden gelmemiş ve koleksiyon zenginleştirme seferberliğine dâhil olmuşlardır. Elbette varislerin bu tavrı/tercihi kütüphaneyi kendi ailelerine ya da yakınlarına hasretmek yerine kamu yararını gözeterek kitaplığı herkesle paylaşmayı öngördüğü için takdir edilesi bir haslettir. Bu seferberliğe milli bir vazife bilinci ile olduğu kadar merhum yakınlarının ruhunu şad etmek için de katılmışlardır. Bu tür motivasyonların en müşevvik unsurlarından birinin kurumsal güvenilirlik olduğunu söylemeye hacet yoktur. İşte bu yazıda benzer bir tavır sergileyen Çerkeşşeyhîzâde ailesinden ve onların Kütüphane-i Umumi-i Osmanî'ye bağışladıkları kitap koleksiyonundan bahsedilecektir.

BAĞIŞCI ÇERKEŞŞEHİZÂDELER VE TEVFİK EFENDİ KİTAPLIĞI

Babalarından intikal eden kitaplığı daha çok insanın istifade etmesi maksadıyla Kütüphane-i Umumi'ye devretmeye karar veren oğullar 1912 yılı baharında harekete geçerek bağış sürecini başlatmıştır. Meclis-i Meşayih nazır-ı esbaki Çerkeşşehizâde Tevfik Efendi merhum adına mahdumları es-Seyyid [Mustafa] Server ve es-Seyyid [Mehmed] Baha[eddin] Beyler tarafından Kütüphane-i Umumi'ye terk ve teberrü edilen büyük/küçük 158 cilt kitap, müfettiş gözetiminde hafız-ı kütüp efendilere teslim edilmiştir. (MF KTU 9/22) Hafız-ı kütüpler söz konusu teslimatı aldıklarına dair imzaladıkları evrakla birlikte kitapları deftere işlemişlerdir. (MF KTU 9/30) Kütüphane-i Umumi'ye emanet edilen koleksiyonun mahiyetinden önce kitapların sahibi Tevfik Efendi'den (1827-1893) bahsedilmelidir. Her ne kadar kitaplıklar sahiplerine dair malumat verse de Çerkeşî Tevfik Efendi'nin kısa biyografisini vermek faydalı olacaktır.

1827'de Ankara'da dünyaya gözlerini açan Tevfik Efendi'nin babası Halvetiye tarikatının Şabaniye kolunun pir-i sanisi Mustafa Çerkeşî Efendi'nin oğlu Ankara'da ilmî faaliyetlerde bulunmuş olan Osman Vehbi Efendi'dir.² Ehl-i tarik bir aileye mensup olan Tevfik Efendi, yirmili yaşlarında tahsilini tamamlamak için İstanbul'a gelir. Vidinli Mustafa ve Hafız Seyyid Efendilerden okuduğu derslerin icazetini alır. Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde ve Kahire'de görev yapar. Kahire'de görev yaptığı esnada bir divan yayımlar. Daha sonra memleketi Çerkeş'e dönerek 10-12 yıl burada hizmet edip, okuttuğu 20 kadar talebeye icazet verir. İne-i şehriyye ve harbiye, İlga-yı kavaim komisyonu başkanlığı gibi bir takım resmi hizmetlerde bulunur. Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye azalığına ilaveten Rumeli Kazaskerliği muavinliği ile Meclis-i Meşayih nezareti gibi ilmiye bürokrasisinde önemli makamlarda görevlendirilir. (Diğiroğlu, 2018, s.18) Öyle anlaşılıyor ki Tevfik Efendi vefat ettiği tarihe kadar nazırlık görevini sürdürmüştür. Kabri Aksaray civarındaki Şabanî-Çerkeşî tekkesi olan şeyh Ekmeleddin Dergahı haziresindedir. (Azamat, 1993, s.273-4)

Kışları Süleymaniye'de bir konakta yazları Erenköy'de bir köşkte ikamet eden M. Tevfik Efendi sağlığında dört defa evlenir. Bu evliliklerden küçük yaşta ölen Baha Bey, Osmanlı Devleti'nin son nakibüleşrafi olan Ahmed Muhtar Bey, Miralay Edhem Bey, Babiali'de Amedi-i Hümayun Dairesi'nde görevli Server Bey, Faika Hanım, Mehmed Baha Bey, Seniyye Hanım, Didar Hanım isminde sekiz çocuğu olur. (Yücer, 2008, s. 334)

M. Tevfik Efendi *İcmal-i İlm-i Nahv, Tahkik-i İdrâkât*, ilm-i sarfa dair *Mufasssal* ve daha birçok mevzuda ilmi eserler kaleme alır. 1883 yazında *Miftahü'l-Akaid* adlı eserini yayımlar. Bir arazi meselesini çözmek üzere görevlendirildiği Aydın vilayetinde Şeyh-i ekber hakkında *Levayih-ı Kudsiyye* ile Arapça bir eser kaleme alarak İzmir vilayet matbaasında bastırır. Türkçe olarak kaleme aldığı *Tuhfetü's-Sıbyan* nahv ilmine dairdir. Meclis-i Meşayih nazırı iken yayınladığı *Meziyyetü'l-İslam* ile Sırrı Paşa'nın risalesine reddiye olarak kaleme aldığı *Akaid-i Nesefî Tercümesindeki Yanlışlıklar* da basılı eserleridir. Mantık, kelam ve felsefe konularına dair yazdığı *Gayetü'l-Beyan fi İlm-i'l-Mizan* adlı eseri Mekteb-i Sanayi Matbaası'nda basılmıştır. Süleymaniye kütüphanesinde yazma nüshası bulunan *Ta'zimu's-Sahabe* adlı bir eseri daha bulunmaktadır. (Tevfik Efendi, 1304, s.46-8)

² Babasının ölümünden sonra Ankara'ya yerleşerek şehrin tanınmış alimlerinden biri olan Osman Vehbi Efendi'yi II. Mahmud İstanbul'a davet etmiş ve kendisine İstanbul ruusu verilmiştir. Çeşitli eserleri olan Osman Efendi'nin II. Mahmud için kaleme aldığı *el-Hisnü'l-hasin* (Kahire, ts.) ve *Tasrifatü'l-Farisiyye* (İstanbul 1267) adlı iki basılmış kitabı vardır. Nihat Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", *DİA*, c.8, İstanbul 1993, s. 272.

Resim 1a. Tevfik Efendi'nin Telifi olan *Risale-i Hamidiye*'nin Kapaġında BaġıŖçı Oġulların Yazdıġı Hediye Notu ve BaġıŖcılarının Mühürleri

Görüldüğü üzere yoğun görevleri arasında kitap telifinden geri durmayan Çerkeşşeyhizade Tevfik Efendi ardında birçok eser bırakan velud bir yazardır. Bu nedenle kütüphaneye baġıŖlanan kitaplar arasında kendi eserlerinden nüshalar da bulunmaktadır. Babalarının vefatıyla muhafaza etmeye başladıkları kitaplığı Kütüphane-i Umumi'ye teslim eden M. Bahaeddin (1873-1952) ve M. Server Beylerin (1865-?) kitapları daha fazla insanla paylaşmak istedikleri aşikârdır. Çünkü pederlerinin telifi olan *Risale-i Hamidiye*'nin kapaġına yazdıkları 8 Nisan 1912 tarihli hediye notunda babalarının hayırla anılmasına vesile olması maksadıyla baġıŖladıklarını açıkça ifade etmişlerdir. Bu cömert oğullardan Mustafa Server Osmanlı bürokrasisinin üst kademelerinde görev yaparken Mehmed Bahaeddin kadı ve naiplik başta olmak üzere birçok görevde bulunan bir ilmiye mensubudur.³ Dolayısıyla ilmiyede vazifeli es-Seyyid M. Bahaeddin Efendi'nin kitapları şahsi kullanımına hasretmeyip kamu yararını gözeterek baġıŖlamayı tercih etmesi özellikle takdire şayandır.

Resim 2. Kütüphane BaġıŖçılarından M. Bahaeddin Efendi, Kastamonu Kadılığı Esnasındaki ÇalıŖma Odasında

³ Mustafa Server Bey'in biyografisine dair Osmanlı Arşivi'ndeki sicil dosyası kaydı için bkz. BOA, DH SAİD 28/315; Mehmed Bahaeddin Efendi'nin biyografisi (Albayrak, 1996, s. 42-43).

Hafız-ı kütüplerin yaptığı listede kitaplara dair isim, cilt adeti ile matbu ya da yazma olarak tür bilgileri bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre teslim alınan kitaplığın %82'si matbu %18'i yazma eserden müteşekkildir. Tevfik Efendi'nin kitaplığı bir ulema kütüphanesinden bekleneceği gibi dini ilimler yoğunluklu bir koleksiyondur. Yine benzer şekilde Arapça'nın hakim olduğu kitaplıkta az sayıda Türkçe eser bulunur. Koleksiyondaki kitap sayıları itibariyle birbirine yakın rakamlarda seyreden tefsir, hadis, fıkıh, akaid ve kelam ile mantık kitaplarını daha az sayıdaki siyer kitapları takip etmektedir. Kurani ilimlere ve Kuran fihristine dair az sayıda da olsa eser mevcuttur. İslam ahlak ve adabına, ibadete, tasavvuf ve tarikatlara dair kitapları evrad ve zikir kitabı takip etmektedir. *Keşfü'z-zünun* gibi bibliyografya kitabının yanısıra Arapça ve Arapça/Farsça sözlükler dikkati çekmektedir. Ayrıca kitaplıkta Osmanlı kadıların el kitabı mahiyetindeki Sakk mecmualarından biri yazma nüsha halinde bulunmaktaydı. Arap dili ve edebiyatına dair kitapların sayısı dini ilimlere dair eserler kadar olmasa da hatırı sayılır miktardadır. Görüldüğü üzere Çerkeşşeyhîzâde Tevfik Efendi'nin Kütüphane-i Umumi'ye devredilen kitapları Osmanlı ilmiyesine mensup bir alimin kitaplığından beklenebilecek evsafa bir koleksiyondur.

Resim 3. ve 4. Kütüphane-i Umumi Görevlilerinin Kitapları Teslim Alıp Oluşturduğu Liste
Kaynak: (Osmanlı Arşivi, MF KTU 9/30)

SONUÇ

Bu makalede Kütüphane-i Umumi-i Osmanî bağışçılarından Çerkeşşeyhîzâde ailesi örneğinden hareketle kütüphanedeki bir bağış koleksiyonu ele alındı. Koleksiyonun bânisi Tevfik Efendi'nin biyografisi ile kitaplığın mahiyeti birlikte değerlendirildi. Söz konusu kitaplığın bağış teslim evrakından yola çıkılarak hazırlanan bu yazıda vurgulamak istenen şeylerden birisi, Kütüphane-i Umumi'nin bağışçılarına dair literatürün sessizliğidir. Hâlbuki Kütüphane-i Umumi'nin diğer koleksiyonları için de ulaşılabilen bağış hikâyeleri ile birlikte kütüphane bağışçılarının tespiti kıymetli sonuçlar verebilir. Babalarının kitaplığını bağışlayan M. Bahaeddin ve M. Server Beyler gibi diğer bağışçıların da haklarının teslim edilmesi adına bu mütevazı çalışmanın bir yol açması ümidindeyiz. Ancak bu tür çalışmaların çoğalmasıyla birlikte Kütüphane-i Umumi-i Osmanî'nin bağışçı profili ortaya çıkarılabilir. Dolayısıyla bağışçılar ve koleksiyon sahiplerinin kimlikleri ile mümkün mertebeye bağış hikâyelerinin derlenmesi, Kütüphane-i Umumi-i Osmanî'nin kurumsal tarihine yapılacak bir katkı olduğu kadar kültür tarihimize de yapılacak bir hizmet olacaktır.

Resim 5. Babasının Koleksiyonunu Kütüphane-i Umimi'ye Bağışlayan M. Baha Efendi (Baha Tanman Arşivi)

KAYNAKÇA

- Albayrak, S. (1996). *Son Devir Osmanlı Uleması* içinde (c.3,42-43). İstanbul.
- Altay, A. (2020). Pazvantoglu Osman ve Vidin’de Kurduğu Kütüphane. *Bilgi Yönetimi*, 3(2), 185-199.
- Azamat, N. (1993). Çerkeşi Mustafa Efendi, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c.8, 272-5). İstanbul.
- Duman, H. (1984). *Beyazıt Devlet Kütüphanesi 100 Yaşında*. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.
- Çerkeşseyhizade Tevfik Efendi. (1304). *Kasâid-i Tevfik*, İstanbul: Mihran Matbaası.
- Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Müdüriyeti Defterleri (DH SAİD) 28/315.
- Dersaadet ve vilayatta kain mekatib-i resmiye ve hususiyeye ve Dersaadet’te bulunan medaris-i İslamiye ile kütüphanelere dair istatistik mecmuası (1327). Darülhilafeti’l-Aliyye (İstanbul): Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Müdüriyeti.
- Dığıroğlu, F. (2018). II. Abdülhamid Döneminde Dini Yayıncılık: İslami Metinleri Kim Üretir?-II. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54, 1-44.
- Duman, H. (1992). Beyazıt Devlet Kütüphanesi. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 6, 51-52). İstanbul.
- Gökman, M. (1956). Beyazıt Umumi Kütüphanesi, *Türk Kütüphaneciliği*, 5(2), 148-166.
- Maarif Nezareti Kütüphane-i Umumi Dosyaları (MF KTU) 2/27, 9/22, 9/30.
- Osmanlı Arşivi, MF KTU 9/30.
- Yücer, H. M. (2008). Bir İbn Arabî Müdafaası: Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi ve Levâiyhu’l-kudsiyye fi fedâili’ş-Şeyhi’l-Ekber adlı Eseri. *Tasavvuf (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-1)*, 9(21), 331-351.

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE ANTALYA-KALKAN MERYEM ANA KİLİSESİ / KOCA MUSTAFA CAMİİ'NİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Arş. Gör. Özgül YILDIRIM GÜNEŞ
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü
ozgulyildirim@odu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9092-8990>

Arş. Gör. Ahmet YUKA
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü
ahmetyuka@odu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-1198-4602>

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin idaresindeki çoğu kent, tarihi süreçte çok dinli ve kültürlü bir toplumsal yapıya sahip olmuştur. Mevcut toplumsal yapının parçası olan gayrimüslim tebaanın dinî ritüellerini gerçekleştirmeye ihtiyaç duydukları ibadethaneler, XIX. yüzyılda Tanzimat (1839) ve Islahat Fermanlarının (1856) ilan edilmesinin etkisiyle artmıştır. Müslim ve gayrimüslim halkın hayatlarını birlikte idame ettirdikleri önemli bir liman şehri olan Antalya kentinde de birçok ibadethane yaptırılmıştır. Gayrimüslimler arasında Rumların yoğunlukta olduğu kentin Kaş kazasına bağlı Kalkan (Kalamaki) kasabasında, Rum Ortodoks cemaati tarafından inşa ettirilen Meryem Ana Kilisesi bu yapılardan biridir. Bu çalışmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen belgelerden hareketle söz konusu yapının inşa tarihi, dönüşüm süreçleri ve mimari özelliklerine odaklanılmaktadır. XX. yüzyılın ilk yarısında camiye dönüştürülmüş olan bu yapı özelinde geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda kiliselerin taşıdıkları genel biçimsel özelliklere dikkat çekmek ve gayrimüslimlere ait ibadethanelerin inşa ve tamir faaliyetlerini belgelerin sunduğu bilgiler çerçevesinde değerlendirmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Antalya-Kalkan, Gayrimüslimler, Kilise Mimarisi, Meryem Ana Kilisesi

THE FEATURES OF THE CHURCH OF THE VIRGIN MARY AND KOCA MUSTAFA MOSQUE IN ANTALYA-KALKAN IN REFERENCE TO ARCHIVE DOCUMENTS

ABSTRACT

Most of the cities under the administration of the Ottoman Empire had a multireligious and multicultural social structure in the historic process. Places of worship where non-Muslims being a part of the existing social structure need to pray century multiplied with the effect of the the rescript of Gülhane (1839) and the Edict of Reform (1856). Several places of worship were also built in Antalya being an important coastal town where Muslims and non-Muslims maintained. The church of Virgin Mary being built by the the eastern orthodox community in Kaş-Kalkan where the Greek population is intense is one of these structures. In this study it is focused on the construction date, transformation processes and architectural features of the structure with reference to the documents in the Presidency Ottoman Archive. The aim of the study is to draw attention to the general formal characteristics of churches in the late Ottoman Empire, and to evaluate the construction and repair activities of non-Muslim places of worship within the framework of the information provided by the documents, especially for this building, which was converted into a mosque in the first half of the century. The aim of the study is to draw attention to the general stylistic features of the churches being converted into mosques in the half of XX. century in the late Ottoman Empire and to evaluate the construction and repair activities of places of worship of non-Muslims within the scope of the informations provided by the documents.

Anahtar Kelimeler: Ottoman, Antalya-Kalkan, Non-Muslims, The Architecture of Church, The Church of Virgin Mary

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin sınırları dahilindeki toplumlar dini açıdan müslim ve gayrimüslim olarak iki grupta değerlendirilmektedir. Devlet içerisinde en kalabalık nüfusu Müslümanlardan sonra gayrimüslim cemaatler arasında özellikle Rum Ortodoks kilisesi etrafında birleşen Hristiyanlar teşkil etmektedir (Küçük, 1985 s.1011; Küçük, 2006, s.376; Ünal, 2012, s. 56-57). Bu bakımdan imar faaliyetlerinde diğer gayrimüslim tebaa arasında en fazla inşa ve tamir yaptırılan kesim Rum Ortodokslar olmuştur (Küçük, 1985 s.1011; Küçük, 2006, s.376; Aleksandru, 1996, s.9; Pekak, 2009, s. 252-253).

Osmanlı Devleti'nde yapıların inşa ve tamirine yönelik kuralların uygulanması ilkeleri şer'î ve gayrimüslimler için belirlenmiş zimmî hukuk ile yürütülmektedir (Beydilli, 2000, s.255). Devlet, himayesinde bulunan farklı din ve mezheplere mensup tebaanın ibadethaneleri konusunu XIX. yüzyılın ilk yarısına dek belli kurallara bağlamış, zaruri olmadığı müddetçe (yangın, doğal afet, mevcut yerdeki cemaat sayısının artması vb.) gerek onarımlara gerekse yeni ibadethane inşasına izin vermemiştir (Karaca, 2008, s. 40-41). XIX. yüzyılın ilk yarısında devletin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik koşullardan dolayı II. Mahmud (1808-1839) döneminde bahsedilen kurallar esnetilerek yeni ibadethane inşasına ve tamirlere müsaade edilmiştir. Fakat genellikle Tanzimat (1839) öncesine kadar mevcut kiliselerin üzerinde dışarıdan dikkat çeken işaretler ve süslemeler yapılmasına, kubbe unsuru eklenmesine izin verilmemiş bunların yanı sıra çan çalınması da kabul görmemiştir (Beydilli, 2000, s.255; Karaca, 2008, s. 40-41; Alemdar, 2012, s. 12, 37-41, 85).

Tanzimat (1839) ve özellikle Islahat Fermanı'nın (1856) ilan edilmesiyle kiliselerin inşa edilmesi konusu yine belirli şartlara bağlanmıştır. Kilisenin mülk arazi üzerine inşa edilmesi, başka dine ait yapılara yakın olmaması ve inşa edilecek yapının belirlenen boyut ve özellikte olması ile inşası için halktan zorla para temin edilmemesi gibi şartlar kilise inşa süreçlerindeki genel sınırları ifade etmektedir (Beydilli, 2000, s.256, Şenyurt, 2012, s.90; Ortaylı, 2007, s.29; Sönmez Pulat, 2020, s. 60-63). Bu bağlamda özellikle inşa edilecek kiliselerin konumu, inşa şekli ile masraflarının nasıl karşılanacağı, hangi koşullarda nasıl yapılacağı ise detaylı biçimde takip edilmektedir. Yayımlanan fermanlarla daha önceleri yasak olan kubbe yapımına ve çan çalınmasına müsaade edilmiş çan çalınmasına tepki gösteren kesimler bastırılmıştır. Kiliselerin iç düzeninin nasıl olacağı konusuna ise karışılmamıştır (Demirel, 2008, s.402, 419; Alemdar, 2012, s. 70, 85; Ozil, 2010, s.28, Sönmez Pulat, 2020, s. 63, 66). Kiliselerin inşa ve tamiri için evvelden var olan şeyhülislamdan fetva alınması gerekliliği de ortadan kalkmış fakat ruhsat alınması zorunluluğu devam etmiştir. Kilise tamirleri öncesinde talep edilen ruhsatlarda başvurusu yapılan kilisenin inşa edilme gerekçesi ve mimari özellikleri detaylı olarak verilmekteydi¹. Başvuruya karşılık olarak hazırlanan keşif raporuna istinaden padişahın uygun bulması halinde de irade yayımlanarak kiliselerin aslına sadık biçimde tamiri gerçekleştirilmekteydi (Demirel, 2008, 403; Karaca, 1995, s.38; Beydilli, 2000, s.260; Alemdar, 2012, s. 23, 44-59, Sönmez Pulat, 2020, 60-63). İnşası onaylanan yapı, beyan edilen özellikler dışına çıkmıyorsa istisnai durumlar olmadığı takdirde yıktırılmaktaydı (Alemdar, 2012, s. 23, 39; Refik, 1987, s. 67-68). Geç Osmanlı döneminde modernleşme hareketlerinin etkisiyle çıkarılan fermanların ilanından on yıllar sonra, yukarıda bahsedilen inşa süreçlerinin aynı şekilde devam ettiği ortamda Kaş kazasına bağlı Kalkan-Kalamaki kasabasında Meryem Ana Kilisesi inşa ettirilmiştir.

KALKAN MERYEM ANA KİLİSESİ (KOCA MUSTAFA CAMİİ) TARİHÇESİ

Tarihi kiliseler incelenirken ilk olarak yapıların kim tarafından ve ne zaman yapıldığını bildiren kitabelere başvurulmaktadır. Bunun yanı sıra kitabeleri olmayan yapıların tarihi için seyyah notları, kilise ve manastır kayıtları ile yöre halkından alınan bilgilerden yararlanmak mümkündür. Ancak Osmanlı'nın geç döneminde Antalya şehrinde Kaş Kazasına bağlı Kalkan-Kalamaki kasabasında inşa edilen Meryem Ana Kilisesi'nin üzerinde, yapının hangi tarihte ve kimler tarafından inşa edildiğini gösteren bir kitabe mevcut olmadığı gibi diğer kaynaklardan da kilisenin ilk inşa tarihi

¹ Tanzimat ortamında eskisine göre kilise inşası artmış olmakla beraber tam bir serbestlik durumu söz konusu değildir. Kilise ve diğer gayrimüslim yapıları için verilecek izinler ancak eski usuller ile sürdürülmüştür. Bkz. Ortaylı, 2007, s.29, 171.

hakkında somut bir bilgiye ulaşılammıştır. Buna karşılık Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki 23 Safer 1308 H./ 8 Ekim 1890 M. tarihli belgedeki bilgilerden hareketle kilisenin 1883 yılında II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde Rum Ortodoks cemaati tarafından inşa ettirildiği tespit edilebilmiştir². Kilisenin kuzey cephesinde yer alan Latin harfleriyle yazılmış kitabeye göre Cumhuriyet döneminde 1934 yılında bölgenin ileri gelenlerinden biri olduğu düşünülen Koca Mustafa Oğlu Mustafa Kocakaya tarafından bu yapı camiye dönüştürülmüştür. Bugün Koca Mustafa Camii adıyla bilinen yapı, yeni işlevine göre birçok değişiklik görmüştür (Görsel 1-2-3).

KALKAN MERYEM ANA KİLİSESİ (KOCA MUSTAFA CAMİİ) MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Kuzey ve doğu yönlerden girişi bulunan geniş bir avlu içerisinde yer alan kilise kaba yontu ve moloz taş malzeme ile kagir olarak inşa edilmiştir. Yapı, 6,02 x 16,25 m ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda uzatılmış dikdörtgen planlı, tek nefli, bazilikal plan şemasına sahiptir. Doğu bölümde bulunan apsis dıştan üç köşeli içten yarım yuvarlak bir forma sahiptir. Kilisenin batı yönünde bulunan narteks bölümü 5,99 x 5,11 m ölçülerinde olup üst katı galeri olarak değerlendirilmiştir. Kilisenin apsis kısmı yarım kubbe ile naos mekânı üzeri kubbe, beşik ve çapraz tonoz ile narteks bölümünün üzeri ise beşik ve çapraz tonozla örtülmüştür (Çizim 1). Naos mekânının üzerini örten kubbe sekizgen bir kasnak üzerine oturtulmuş olup kasnağın yan yüzlerine birer pencere açılmıştır. Kilisenin iç mekânının güney duvarına mihrap-minber, çan kulesinin yerine ise minare eklenerek yapı camii için uygun hale getirilmiştir. Ayrıca narteks bölümü iki kata ayrılmış olup alt katı imam odasına, üst katı kadınlar mahfiline dönüştürülmüştür. Kilise iken batı yönden mekâna giriş sağlanan yapıya, camiye dönüştürülmesiyle bugün güney ve doğu cephesinde açılan dikdörtgen şekilli kapılardan giriş sağlanmaktadır. Yapının camiye dönüştürülmüş halini gösteren eski fotoğraflarda, bitkisel ve geometrik motifli kalemişi tezyinat ile yazılar görülmekte olup bu süslemelerin üzeri sonradan boyanmıştır. Günümüzde ise yalnızca yapıyı örten ana kubbe ortasında kalem işi tezyinat görülmektedir. Yapının tüm cepheleri, örtü elemanları ve iç duvarları da Akdeniz ve Ege'deki mimari dokuda sıklıkla tercih edilen beyaz boya ile boyanmıştır.

Yapının kuzey cephesinin zemin katı hizasında, belirli aralıklarla yerleştirilmiş dikdörtgen formlu, üç ahşap pencere iç mekânı aydınlatmaktadır. Ortada yer alan pencere, diğer pencerelere kıyasla daha küçük olup pencerenin yarısının sonradan kapatıldığı anlaşılmaktadır. Pencerelerle aynı hizada üst kısımda ise üçgen nişler yer almaktadır. Cephenin kuzey batısında yarım daire formlu kemer içine alınmış çift kanatlı ahşap bir kapı bulunmaktadır. Cephenin görünen en üst kısmında ise tonoz ve kasnakların üzerine yapı camiye dönüştürülürken eklendiği düşünülen Osmanlı'nın dini mimarisinde sıklıkla tercih edilen alçı şebekeli dört tepe penceresi yerleştirilmiştir. Aynı boyutlara sahip bu pencereler sivri kemerli forma sahiptir (Görsel 4-5). Yapının güney cephesinde de kuzey cephede görülen pencerelerle aynı özelliklere sahip iki pencere bulunmaktadır. Cephe duvarında iki pencerenin arasında kilisenin camiye çevrildiği tarihi belirten cami kitabesi yer almaktadır. Yatay dikdörtgen biçimli, iki yanda sade tasarlanmış sütun başlıklarına sahip ayaklarla, derin bir çerçeve içine alınan kitabede Latin harflerle "Koca Mustafa Camii 7-12-1934 Koca Mustafa Oğlu Mustafa Koca Kaya" ifadeleri geçmektedir. Cephedeki bir başka mimari ayrıntı ise cephenin sol tarafında yer alan dikdörtgen kapı açıklığıdır. Yuvarlak kemerli olan giriş kapısı ahşaptan çift kanatlı yapılmıştır. Cephenin görünen en üst kısmında ise kuzey cepheyle aynı uygulamaya gidilmiş olup tonoz ve kasnakların üzerine yine alçı şebekeli dört tepe penceresi yerleştirilmiştir (Görsel 6-9). Yapının batı cephesi, yarım daire formlu bir alınlıkla sonlanmakta olup dairenin sonladığı kısımlar kademeli olarak düzenlenmiştir. Cephenin üst kısmında belirli aralıklarla yerleştirilmiş dikdörtgen formlu, üç ahşap pencere yer almaktadır. Ortadaki pencere diğer pencerelere kıyasla daha büyük boyutlu olup pencerenin üzerindeki alınlığın ortasında ise daire formlu bir pencere açıklığıyla karşılaşılmaktadır. Batı cephenin orta aksındaki, yarım daire kemerli bir kapı sonradan kapatılmıştır. Bu kapının sonradan kapatıldığı cephe üzerindeki izlerden ve kapı açıklığı önündeki moloz taştan

² Yapının doğrudan ruhsat durumu ile ilgili yazışmaları içeren belgelerde kilisenin yedi yıl önce inşa ettirildiği belirtilmiştir. BOA, İ.MMS, 116/4982, 23 S. 1308.

yapılmış özgün merdivenlerden anlaşılmaktadır. Bu kapı izi esasında kilisenin ana giriş kapısıdır (Görsel 10-11). Yapının doğu cephesi dış tarafa üç köşeli yansıyan apsis bölümünden oluşmaktadır. Apsisin orta aksına, yapının camiye çevrilmesinden sonra dikdörtgen formlu, çift kanatlı ahşap bir ana giriş kapısı yerleştirilmiştir. Kapı kanatları, geometrik formlarla bezenmiştir. Kapı üzerinde dikdörtgen formlu, ahşap bir aydınlatma penceresi ve pencerenin üst kısmında ise üçgen bir niş yer almaktadır. Apsisin gerisini örten tonozlu birimin, yarım daire formlu alınlığında ise yuvarlak bir pencere görülmektedir (Görsel 12-13).

Kilisenin (caminin) iç mekânına doğu cephedeki ana kapıdan giriş sağlanmakta olup buradan kapı önündeki merdiven ile yarım daire formlu bölüme inilmektedir. Bu bölümden doğu-batı doğrultusunda uzatılmış, tek nefli, dikdörtgen plana sahip naos mekânına geçilmektedir. Apsise yakın naos duvarının kuzeyinde kaş kemerli niş, güneyinde ise ahşap kanatlı dolap yer almaktadır. Nişlerin içine ayın esnasında kullanılan litürjik eşyaların konulduğu bilinmektedir. Naos duvarı boyunca farklı aralıklarla yerleştirilmiş duvara gömülü sütunlarla karşılaşılmaktadır. Sütunlar çok silmeli, kademeli başlıklara sahip olup silmeler duvar boyunca aynı hizada devam etmektedir. Naos duvarlarının alt hizasında ahşap pencereler, üst hizasında ise alçı şebekeli tepe pencereleri mekânı aydınlatmaktadır. Tümü şevli olan pencereler ile iç mekâna daha fazla ışığın girebilmesi amaçlanmıştır. Naos mekânının kuzey ve güney iç duvarlarının orijinalinde simetrik olarak düzenlendiği iç mekânda tespit edilmektedir. Yapının güney duvarına çok süslü tutulmuş bir mermer mihrap ve minber ile ahşap bir vaiz kürsüsü yerleştirilmiştir. Minberin karşısındaki üçgen alınlıkla sonlandırılmış öge ise bugün pano mahiyetinde kullanılmaktadır (Görsel 14-21). Taşıdığı özellikler bakımından ve camilerde bu tür detayların genellikle var olmamasından dolayı bu ögenin orijinalde kiliseye ait ikonların yerleştirildiği bir bölüm olduğu tahmin edilmektedir. Öge, kaide, gövde ve üçgen bir alınlıktan oluşmaktadır.³ Kaide ve gövdeyi çok silmeli düz ayaklar çerçevelemektedir. Gövdeyi çerçeveleyen ayakların üzerinde üçgen bir alınlığı olan çok silmeli bir taban taşımaktadır. Kaidenin ortasındaki nişte büyük sekizgen bir geometrik motif ve bunun ortasında küçük daireler yer almaktadır. Sekizgenden uzak dört köşeye yine küçük daireler yerleştirilmiştir. Gövdenin ortasındaki nişte ise silmeli yarım daire kemer, silmeli başlıklara sahip düz ayaklara oturmaktadır. Kemer altında, orta hizada ve kemer köşeliğinde ise küçük daire motifleri bulunmaktadır. Üçgen alınlığın oturduğu tabanın üzerinde belirli aralıklarla yerleştirilmiş üç daire motifinin olduğu bir geçiş yeri mevcuttur. Bu geçiş yerinin üzerinde üçgen alınlığının alt köşesinin çevresine denk gelen yerde dış dizisi görülmektedir. Aynı dış uygulaması üçgen alınlığın iç kısmında da tekrarlanmaktadır. Alınlığın ortasında yine daire motifi uygulanmıştır (Görsel 21). Naosun batı duvarındaki yarım daire kemerli derince nişin içerisinde orijinal bir ahşap giriş kapısı ile narteks bölümüne (imam odasına) geçiş sağlanmaktadır. Narteksin güney tarafında önceden çan kulesine ait olan minarenin kaide duvarı görülmektedir. Ayrıca güney duvarda yine yarım daire kemerli bir niş içerisine alınmış ayrı bir ahşap kapıyla karşılaşılmaktadır. Narteksin batı duvarında kilisenin ana giriş kapısı olan ve sonradan kapatılan kapının izleri durmaktadır. Narteksin kuzey yönünde yer alan ahşap korkuluklu, düz bir merdiven ile kadınlar mahfiline çıkış sağlanmaktadır. Mahfilin güney tarafında çan kulesi yerine konumlandırılan minarenin giriş kapısı yer almaktadır (Görsel 22-25). Yıkılan çan kulesine ait olan tarihi çan üzerinde ise "Ι.ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ. ΣΥΡΑ. 1897. ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΝ." (I. APOSTOLOU SYRA. 1897. FABRİKA) ibareleri yazmaktadır. Çan üzerinde yer alan ibareler muhtemelen çanın üretildiği fabrikanın adını ve yapıldığı tarihi vermektedir. Bu tarihten hareketle çanın, kilisenin inşasından 12-13 yıl sonra buraya getirildiği anlaşılmaktadır (Görsel 26-27). Günümüzde çan kulesinin yerinde silindirik gövdeli, tek şerefeli bir minare yer almaktadır (Görsel 28-29).

Kilisenin güney yönünde avlu içerisinde ise sonradan inşa edilmiş olduğu düşünülen moloz taş malzemedan yapılmış kâgir bir şapel yer almaktadır. Dikdörtgen planlı tek nefli yapının örtüsü beşik tonozludur. Doğru tarafta dıştan üç köşeli içten yarım yuvarlak apsisi olan yapıya batı tarafından açılan giriş kapısıyla girilmektedir. Şapelin özgün iç mekân duvarları taş olup üzeri sıvalıdır. Ancak yapı içerisinde duvarlarda çatlaklar ve dökülmeler gibi deformasyonlar mevcuttur. Şapelin kuzey

³ Tasarım bakımından Neoklasik nitelik taşımaktadır. Neoklasisizm için bkz. Yiğitpaşa, ve Akın Ertek, 2020, s. 219-258.

duvarında farklı boyutlara sahip kemerli iki niş, apsis duvarında ise dini ritüellere hizmet eden litürjik eşyaların konulduğu kare ve dikdörtgen formlu küçük iki niş bulunmaktadır (Görsel 30-33).

DEĞERLENDİRME

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve siyasi tarihindeki önemli dönüm noktalarından olan Tanzimat ve Islahat Fermanları ile din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı hakimiyeti altında bulunan herkesin bir millet tanımında toplanması amacına yönelik olarak gayrimüslimlere çeşitli haklar sağlanmıştır. (Küçük, 2006, s.383; Engelhardt, s.2010, s. 12-17; Berkes, 2019, s.227-228). Bu fermanların etkisi ve batılılaşmanın yoğun biçimde kent devinimine katılması ile yukarıda bahsedildiği üzere gayrimüslim tebaa, birçok yapı inşası gerçekleştirmiştir⁴. Özellikle batılılaşma dönemindeki ithal mimari üsluplar gerek müslim gerekse gayrimüslimlere ait muhtelif yapılarda kendisini hissettirmiştir. Konu kapsamında değerlendirilen Kalkan Meryem Ana Kilisesi'nin cephe tasarımında ve iç mekânında Avrupalı üslup etkileri ise görülmemektedir. Avrupalı üslupların taşradaki bu yapıda tercih edilmemiş olması simgesel ve estetik kaygı yerine işlevselliğin ön plana çıkarıldığını düşündürmektedir. Sade özellikli yapı, tek nefli bazilikal plan şemasında inşa edilmiştir. Kilisenin apsis kısmı yarım kubbe, naos ve narteks bölümlerinin üzeri kubbe, beşik ve çapraz tonoz ile örtülmüştür. Kilise mimarisindeki pencere açıklıkları ise genellikle kuzey ve güneyde dizi oluşturarak simetrik biçimde yerleştirilmiştir. Osmanlı'nın hâkim olduğu başkent ve taşra kentlerindeki kilise tasarımı hassaten Bizans'ın siyasi varlığının sona ermesinin ardından imparatorluktan miras alınmış ve mimari biçimlenmede etkisini sürdürmüştür. Esasen XIX. yüzyılın ilk yarısına dek yeni kilise inşasının neredeyse olmadığı gözetildiğinde plan ve biçim denemeleri yapılamamış, çoğunlukla bazilikal plan şeması sürdürülmüştür. Fakat tanınan haklar ile farklı plan şemasında kubbeli, anıtsal ve yoğun süslemeli örnekler çoğalmıştır (Karaca, 1995, s.38; Aleksandru, 1996, s. 10, 21). Kalkan Kilisesi'nde bazilikal plana sadık kalınsa da bahsi geçen hakların etkisiyle kubbe unsuru yapıda bir yenilik olarak tezahür etmiştir. Belirgin süsleme ve işaretler ise yapıda ya tercih edilmemiş ya da kilisenin camiye dönüştürülmesinden dolayı kaldırılmış veya gizlenmiş olmalıdır.

Kalkan Meryem Ana Kilisesi'nin 23 Safer 1308 H./ 8 Ekim 1890 M. yılına ait arşiv belgeleri ise kilisenin ruhsat alınmadan tamamlanması üzerine devletin ilgili kurumları arasında geçen yazışmaları içermektedir⁵ (Ek 1-2). Arşivden çıkan belgelerdeki yazışmada Rum Patrikliği izin alınmadan tamamlanan bu yapı için vaktinde belirlenen usul ve nizamlara göre müsaade istendiğini fakat görevlilerin dikkatsizliği ya da hatasından kaynaklı bir problem yaşandığını izah etmiştir. Bu izahatın arkasından yapının kullanımı için ruhsat talep edilmiştir. İlgili birimler ise bu bağlamda ruhsatsız inşası gerçekleşen kilisenin memurların hatasından kaynaklandığını kabul etmiştir. Epey masrafla inşa edilen kilisenin yıktırılmasının ise daha önce yaşanmış emsallerde olduğu gibi gayrimüslim cemaatlerin hamileri olan dış diplomatik misyonlardan gelecek itirazlara neden olacağını beyan etmiştir. Diğer taraftan yetkililer, ruhsatsız kilise inşasının son yıllarda artması nedeniyle diplomatik endişe ve itirazlarını dile getirmiş, sonradan af getirilmesinin ise suiistimale açık olduğunu belirtmişlerdir. Bu tür durumların önüne geçilmesi için yaptırımları içeren genel bir yasanın yürürlüğe konulması gerekliliği bildirilmiş, padişah iradesinin şart olduğu kiliselerin

⁴ Geç dönemde farklı bölgelerde inşa edilmiş Ortodoks kilisesi örnekleri için Bkz. Evangelia Aleksandru, 19. Yüzyılda Rum Ortodoks Kiliseleri, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996, s. 23-181; Demet Okuyucu, Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi Rum Kiliseleri, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013, M. Sacit Pekak ve Suavi Aydın, 1999, Selçuk ve Çevresinde Osmanlı İdaresindeki Gayrimüslim Tebaanın İmar Faaliyetleri, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15(2), s.125-155; M. Sacit Pekak, Kappadokia Bölgesi Osmanlı Dönemi Kiliseleri; Örnekler, Sorunlar ve Öneriler, Metu Jfa, 2009, 26(2), s. 249-277; Seçkin Evcim, 2009, Bilecik-Osmaneli'de Bir Osmanlı Dönemi Rum Kilisesi: Hagios Georgios XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 14-16 Ekim 2009, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınları; Talip Ayar, 2017, Osmanlı'nın Son Dönemi Maçka'da Kiliselerin Tamiri ve Yeniden İnşası, *History Studies*, 9(1), 1-19; Mucize Ünlü, 2013, Tanzimat Sonrasında Samsun Çevresinde Gayrimüslimlerin Kilise ve Mektep İnşa ve Tamir Faaliyetleri, (Ed. Cevdet Yılmaz), *Samsun Araştırmaları Birinci Kitap: Tarihsel Geçmiş*, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, s.211-223.

⁵ BOA, İ.MMS, 116/4982.

yapılmasında gaflet ve müsamaha eden yetkililerin mahkemelere verilerek cezalandırılması, bu hususta da patriklerin uyarılması ifade edilmiştir.

8 Rebiülevvel 1308 H./22 Ekim 1890 M. tarihinde ise Kalkan Kilisesi'nin padişah iradesi yayımlanmış ve kullanımına müsaade edilmiştir. Aslında kilisenin inşasına başlanmadan önce taşıyacağı özelliklerin ayrıntılarının verildiği, hangi arazide ne kadar masrafla inşa edileceği hususlarının açıklandığı ve proje çizimlerinin sunulduğu ilk belgeler mevcut değildir⁶. Fakat kilisenin inşa edildikten sonraki sürecini kapsayan belgelerde yine de kilisenin ölçüleri verilmiş, masraflarının kimler tarafından karşılandığı belirtilmiş ve yapının hangi arazi üzerine inşa ettirildiğinden bahsedilmiştir⁷. Belgelerde görülen bu detaylardan hareketle yapı özelinde dönemin gayrimüslim kilise inşasına yönelik kimi çıkarımlar yapmak mümkündür. Kilisenin satın alınmış miri arazi üzerine, Rum cemaatin aralarında topladığı paralar ile belli ölçülerde inşa edildiği belgedeki ifadelerden öğrenilmektedir. Bu ifadelerden hareketle genellikle mülk arazi üzerine inşa ettirilen gayrimüslim yapılarının devlete ait miri arazinin kiralanması ya da satın alınması yoluyla da meydana getirilebildiği anlaşılmaktadır. Miri Arazi, ancak padişahın izniyle mülk araziye çevrilebilmekte, kiralanmakta ya da satılabilmektedir. Osmanlı Devleti'nde kiliseleri bulunmayanlara miri arazinin tahsis edildiği örnekler (İnalçık, 2006, s.20, 22) gözetildiğinde tıpkı Kalkan Kilisesi'nde olduğu gibi gayrimüslimlerin mülk arazi üzerine yapı inşa ettirme kaidesine bağlı olmadığı anlaşılmaktadır. Genellikle kilisenin masrafları kilise vakıfları, cemaat ya da zengin kişilerce sağlanmaktadır (Alemdar, 2012, s.53, 56). Kalkan Kilisesi'nde Rum cemaatin masrafları karşılaması durumu ise genellikle gayrimüslim yapılarında olduğu gibi baniliğin tekil değil iş birliği açısından cemaat yapılanmasıyla çoğul bir anlayışta sürdürüldüğünü göstermektedir. Kilise muhitinde camii yapısının olmaması ve sadece İslam hanelerinin bulunması sebebiyle kilisenin varlığında bir mahsur olmadığı da yetkili birimlerce eklenmiştir. Bu örnekten hareketle gayrimüslim yapılarının yükseldiği alanlarda kişilerin etnik ve dini aidiyetleri değil ibadethanelerin esas alındığı açıkça görülmektedir.

Gayrimüslim yapılarının belirlenen şartlara uymaması halinde yıkılması gerekliliği, ruhsatsız inşa edilmiş Kalkan Kilisesi özelinde uygulanmamıştır. Bu durum öncelikle ruhsatsız inşa edilmiş yapılara yönelik yasanın eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca XIX. yüzyılda Osmanlı'nın içinde bulunduğu sosyal ve siyasi koşulların konuyla ilgilenen yetkililerce değerlendirilmesi yıkma eyleminin itirazlara neden olacağını öngörmeleriyle açıklanabilir. Zira geç dönemde Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki etki ve yaptırımları tarihi süreçte takip edilebilmektedir⁸. XIX. yüzyılın sonlarında ruhsatsız inşa edilen gayrimüslim yapılarının artması durumuna dikkat çekilmesi detayı farklı mezheplerin hamisi konumundaki devletlerin gücünü cemaatlerin arkasında hissetmelerinden kaynaklanmış olmalıdır. Gayrimüslimlerin ruhsatsız yapı hareketliliğinin devlet denetimi dışına çıkması durumlarına dair genel bir yasanın olmaması da muhtemelen bahsi geçen uluslararası güçlerin etkilerindedir.⁹

⁶ Onarım gören veya yeni inşa edilen kiliselerin yapım süreci için Bkz. Alemdar, 2012, s. 49.

⁷ Kilise, uzunluğu 18, genişliği 9, yüksekliği 18 zira ölçülerinde inşa edilmiştir. BOA, İMMS, 116/4982.

⁸ Bu dönemde Avrupa devletlerinin etkisi ve gayrimüslimlerin aktif olduğu alanlar için ayrıca Bkz. Pekak, 2009, s. 252-253, Alemdar, 2012, 168-257.

⁹ Katkılarından dolayı Mimar Mustafa Sezer, Restoratör Kadir Katırcı ve Antalya Vakıflar Bölge Müdürlüğüne teşekkür ederiz. Ayrıca arşiv belgelerinin çevrilmesindeki katkılarından dolayı Prof. Dr. İlhan Ekinci'ye de teşekkür ederiz.

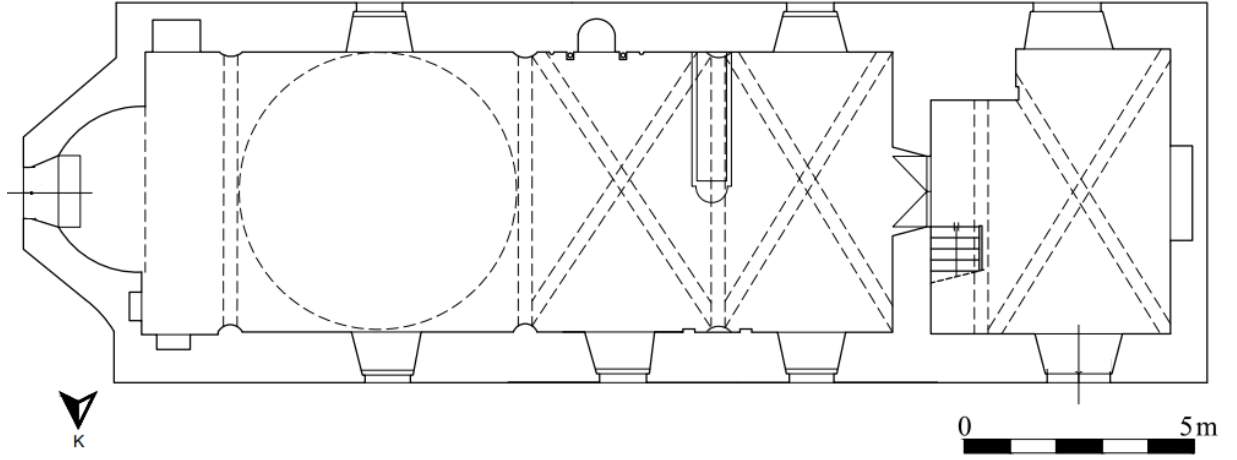
KAYNAKÇA

- Aleksandru, E. (1996). *19. Yüzyılda Rum Ortodoks Kiliseleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alemdar, S. (2012). *Osmanlı Devleti'nde Kiliselerin Tamir ve İnşası (1839-1856)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Ayar, T. (2017). Osmanlı'nın Son Dönemi Maçka'da Kiliselerin Tamiri ve Yeniden İnşası, *History Studies*, 9(1), 1-19.
- Berkes, N. (2019). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.
- Beydilli, K. (2000). *Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir kesit- II. Mahmud Devrinde Kilise Tamiri*. A. Özcan (ed.), *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti* içinde (ss. 255-266), İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı.
- BOA, İ.MMS, 116/4982.
- Demirel, M. (2008). Osmanlı Vilayetlerinde Kilise İnşası, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 20, 401-420.
- Engelhardt, P. E. (2010). *Türkiye'de Çağdaşlaşma Hareketleri-Tanzimat* (çev. N. Uğurlu ve Ö. Uğurlu). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Evcim, S. (2009). Bilecik-Osmaneli'de Bir Osmanlı Dönemi Rum Kilisesi: Hagios Georgios XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri içinde, K. Pektaş (ed.), 14-16 Ekim 2009, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınları.
- İnalcık, H. (2006). Tanzimat Nedir? H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (eds.), *Tanzimat - Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (ss. 13-36). İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- Sönmez Pulat, E. (2020). *19. Yüzyıl İstanbul Mimarlık Ortamında Rum Ortodoks Kiliselerinin Yapım ve Onarım Süreçleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karaca, Z. (1995). *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karaca, Z. (2008). *İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri*, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: Zoğrafyan Lisesi, Mezunlar Derneği.
- Küçük, C. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (eds.), *Tanzimat - Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (ss. 375-386). İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- Küçük C. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat*, 1007-1024. Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okuyucu, D. (2013). *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi Rum Kiliseleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Ortaylı, İ. (2007). *Batılılaşma Yolunda*, İstanbul: Merkez Kitapları.
- Ozil, A. (2010). İki Okuma Odası, Bir Narteks Rum Cemaat Yapılarına Tarihsel ve Toplumsal Bir Bakış, 1856-1914, H. Kuruyazıcı ve E. Şarлак, (Eds). *Batılılaşan İstanbul'un Rum Mimarları* içinde. İstanbul: Zoğrafyan Lisesi, Mezunlar Derneği.
- Pekak, M.S. ve Aydın, S. (1999). Selçuk ve Çevresinde Osmanlı İdaresindeki Gayrimüslim Tebaanın İmar Faaliyetleri, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), s.125-155.
- Pekak, M.S. (2009). Kappadokia Bölgesi Osmanlı Dönemi Kiliseleri; Örnekler, Sorunlar ve Öneriler, *METU JFA*, 2009, 26(2), 249-277.

- Refik, A. (1987). *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şenyurt, O. (2012). *İstanbul Rum Cemaatinin Osmanlı Mimarisindeki Temsiliyeti*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Ünal, M. A. (2012). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Ünlü, M. (2013). Tanzimat Sonrasında Samsun Çevresinde Gayrimüslimlerin Kilise ve Mektep İnşa ve Tamir Faaliyetleri, (Ed. Cevdet Yılmaz), *Samsun Araştırmaları Birinci Kitap: Tarihsel Geçmiş*, Samsun içinde (ss. 211-223). Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı.
- Yiğitpaşa, N. T. ve Akın Ertek, G. (2020). XVIII. Yüzyıl Berlin Kiliselerinde Neoklasik Üslup, *Amisos Dergisi*, 5(8), 219-258.

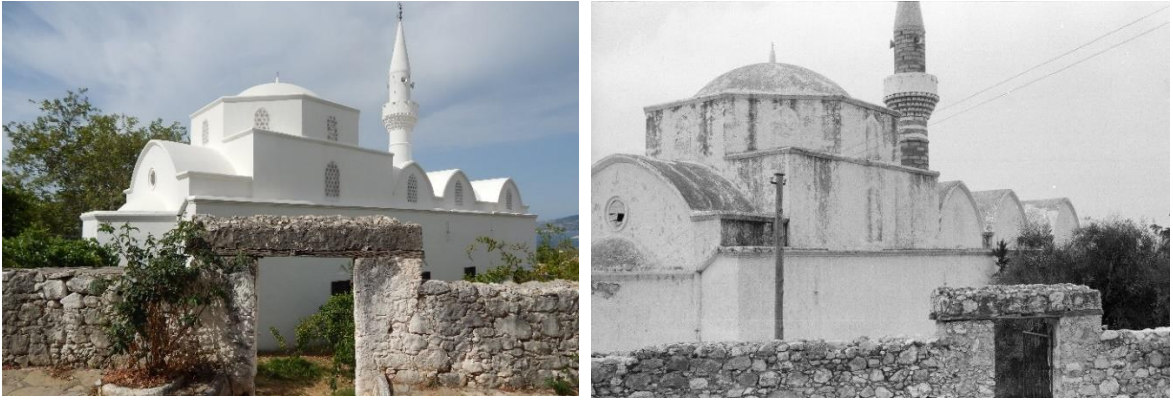
EK:

ÇİZİMLER

Çizim 1: Meryem Ana Kilisesi (Koca Mustafa Camii) Planı

GÖRSELLER

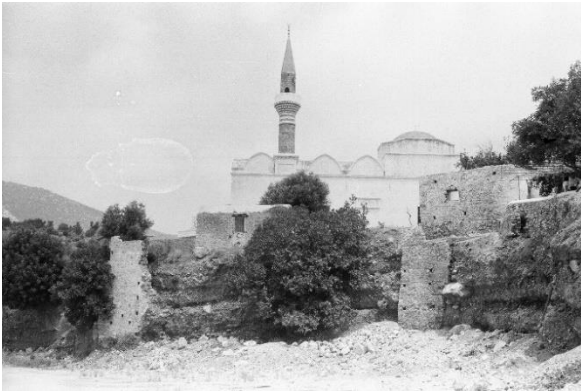
Görsel 1-2: Kalkan Meryem Ana Kilisesi (Koca Mustafa Camii) Genel Görünümü

Görsel 3: Yapının Güney Cephesinde Yer Alan Kitabe

Görsel 4-5: Yapının Kuzey Cephesi

Görsel 6-7: Yapının Güney Cephesi (Antalya Anıtlar Kurulu'ndan)

Görsel 8-9: Yapının Güneybatı ve Güney Cephesi

Görsel 10-11: Yapının Batı Cephesi ve Pencere Detayı

Görsel 12-13: Yapının Doğu Cephesi (Antalya Anıtlar Kurulu'ndan)

Görsel 14-15: İç mekân ve Kalem İşi Süslemeler eski hali (Antalya Anıtlar Kurulu'ndan)

Görsel 16-17: Yapının iç mekânı

Görsel 18-19: Yapının İçerden Üst Örtüsü

Görsel 20-21: Minber ve Mihrap ile Minberin Karşısındaki Üçgen Alınlıklı Öge

Görsel 22-23: Yapının İçten Batı Tarafı ve Kadınlar Mahfili

Görsel 24-25: Kadınlar Mahfili

Görsel 26-27: Kiliseye ait Çan ve Üzerindeki Yazı

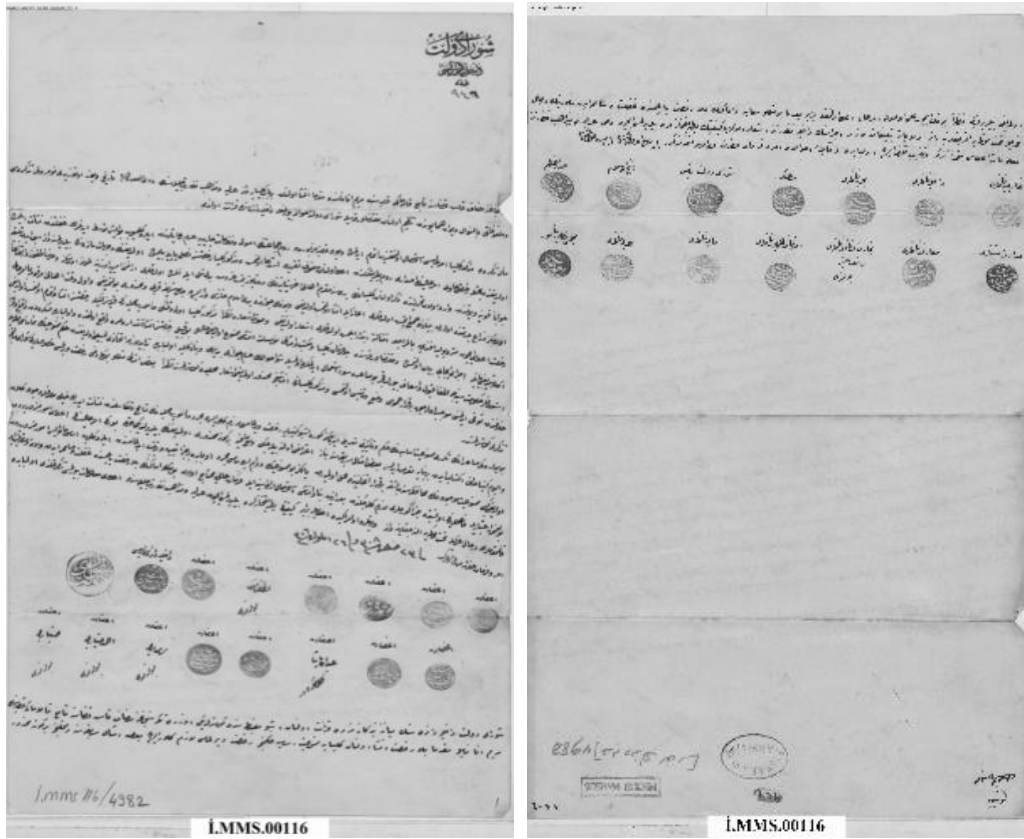
Görsel 28-29: Minare Eski ve Yeni Hali (Antalya Anıtlar Kurulu'ndan)

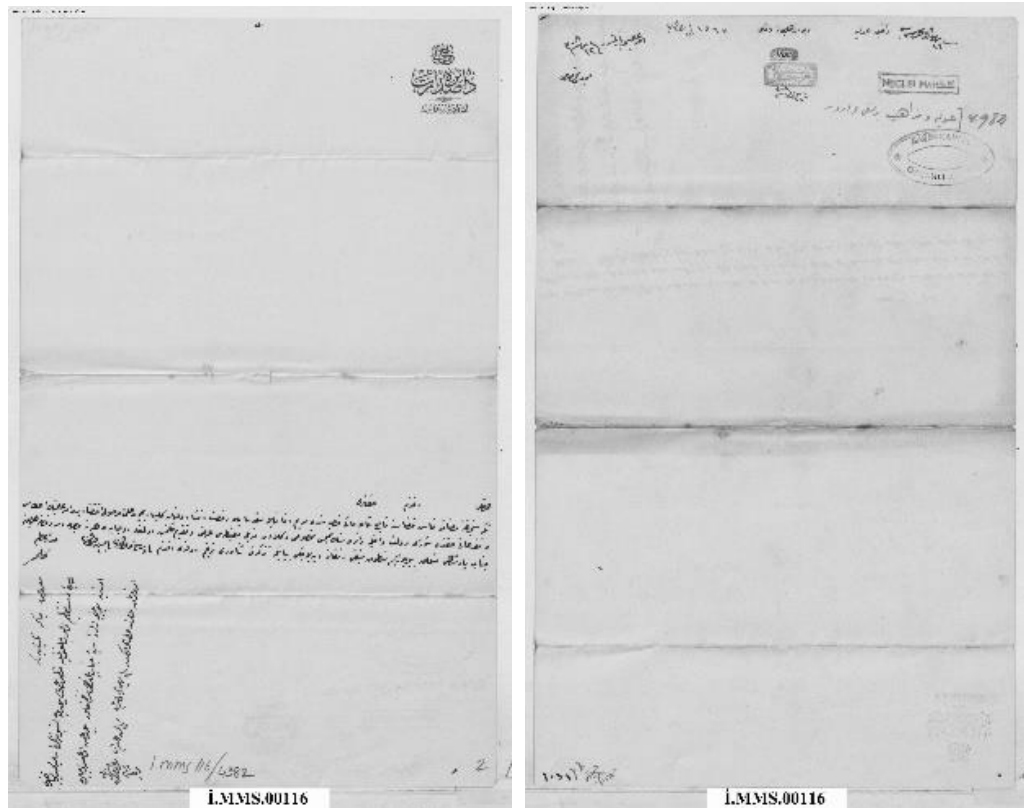
Görsel 30-31: Kilisenin Güneyinde Bulunan Şapelin Dış Görünümü

Görsel 32-33: Şapelin İç Görünümü

Ek 1. Kilise Hakkındaki Arşiv Belgeleri (BOA, İ.MMS, 116/4982.)

Ek 2. Kilise Hakkındaki Arşiv Belgeleri (BOA, İ.MMS, 116/4982.)

1616-1620 TARİHLİ BİR TEŞRİFAT DEFTERİNE GÖRE, HAVA DURUMU, PADİŞAHIN GİTTİĞİ YERLER, DİVAN TOPLANTILARI VE ARZLARLA İLGİLİ KAYITLAR

Dr. Öğr. Üyesi Ersin KIRCA
Kocaeli Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
ersnrca@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-1594-535X>

ÖZ

XV ve XVI. yüzyıllarda “teşrif” kelimesi “hazineden yapılan bir ödeme türünü ifade etmekte olup; padişah tarafından, sancağa çıkan şehzadelere, Mekke Şeriflerine, elçilere, Eflak ve Boğdan voyvodaları, Kırım hanları gibi yabancı ve muteber misafirlere yapılan nakdî ve aynı harcamalar ve zaman zaman verilen hilatlar için kullanılmaktaydı. Hazineden yapılan bu tür ödemelerin kaydedildiği defterlere ilk zamanlar İn‘âmât defterleri denilirken daha sonra bu defterlere Teşrifat Defterleri ismi verilmiştir. Bu çalışmada incelediğimiz Kamil Kepeci fonunda 666 numarada kayıtlı defter (KK.d. 666) de Teşrifatçı Ahmed tarafından tutulmuş bir teşrifat defteridir. Defter, 1616-1620 yılları arasında kapsamaktadır. Bu dönem dört yıllık kısa bir süreç olmasına rağmen Sultan I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman’ın padişahlık dönemlerine denk gelmektedir. Defterde o günün tarihi verildikten sonra hava durumu ve padişahın o gün nerede olduğu belirtilmiştir. Buna göre; Sultan I. Ahmed ve oğlu II. Osman genellikle Davutpaşa Bahçesi, Tersane Bahçesi, Beykoz Bahçesi, Beşiktaş, Haramidere ve Üsküdar’a gitmişlerdir. Sultan I. Mustafa’nın kısa süren birinci padişahlığı döneminde gittiği yerler ve hava durumuna dair bilgi verilmemiştir. Defterde veziriazam, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, kazasker, kadi ve müderrisler gibi üst düzey askerî ve ilmiye sınıfına yapılan önemli tayin ve azıllar ile padişahın makamına çıkıp el öpenler düzenli olarak kaydedilmiştir. Defterde ayrıca Dîvân-ı Hümayun toplantısının yapıldığı günler ile divana katılan ve hastalığı dolayısıyla katılmayan vezirlerin isimleri ve listesi yer almaktadır. Defterde ayrıca devlet görevlilerine, ilmiye sınıfına, elçi ve maiyetindeki kişilere, yeni Müslüman olanlara tevcih, in‘âm, tasadduk, âdet, irsaliye, cihet vb. başlıkları altında verilen aynı ve nakdî yardımlar ile giydirilen hilatların kayıtları yer alır.

Anahtar Kelimeler: Teşrifat Defteri, I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman in‘amat

ACCORDING TO A TESRIFAT BOOK DATED 1616-1620, RECORDS OF WEATHER, PLACES OF THE SULTÂN'S VISIT, COURT MEETINGS AND ARRANGEMENTS

ABSTRACT

In the XV and XVI. centuries, the word "teşrif" defined a type of payment made from the imperial treasury. This money was used by the Sultân to pay for the expenses required by his princes when they were appointed to a sanjak, the Sheriffs of Mecca, ambassadors, respected foreign guests such as the voivodes (warlords) of Wallachia and Moldavia, the khans of Crimea, and hil'ats (robes of honour) given from time to time. The books in which such payments are recorded were originally called "inâmât" but later called "teşrifat". In this study, the registry number 666 in the Kamil Kepeci fund (KK.d. 666) is also an attendance book kept by Teşrifatçı Ahmed. This book is a record of the years 1616-20. Though this is a period of four years, it includes the reigns of Sultân Ahmed I (1603-17), Mustafa I (1617-18), and Osman II (1618 –22). The book also records the date, the weather conditions, and the location of the Sultân on that day. According to the book, Sultân Ahmed I and his son Osman II mainly travelled to the Davutpaşa Garden, Tersane Garden, Beykoz Garden, Beşiktaş, Haramidere and Üsküdar. No information is recorded about the places where Sultân Mustafa I went during his brief reign, nor the weather conditions. The book regularly records the important appointments and dismissals made to senior military ranks and ilmiye classes such as grand vizier, vizier, beylerbeyi, sancakbeyi, kazasker, kadi and mudarris, and those who came to the Sultân's office and kissed his hand. The notebook also records the days on which the Dîvân-ı Hümayun was held, issues discussed, and includes the names of the viziers in attendance and those who could not attend due to illness. Also of interest, the register contains information about government officials, the ilmiye class, ambassadors and their entourages, the names of new Muslim converts, "tevcih, in‘am, tasadduk, âdet, irsaliye, cihet", etc. A large section of the book records the robes of honour and cash donations given.

Keywords: Teşrifat Book, I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman

GİRİŞ: XVI VE XVII. YÜZYILDA TEŞRİFATÇILIK VE TEŞRİFAT DEFTERLERİ

Teşrif kelimesi şereflendirme, kendi kudüm ve ziyaretiyle birini ya da bir mahalli müşerref etme, gitme-gelme anlamlarına gelmektedir (Sami, 2019, s. 407). Teşrifat ise teşrif kelimesinin çoğulu olup lügatteki manası devletçe ittihaz edilen resmî merasim, devlet adamları arasında, rütbe ve mansuplarına göre uygulanagelen tekaddüm ve teehhür usulü olarak belirtilmiştir (Lügat-ı Naci, t.y.). Teşrifâtî olarak da anılan teşrifatçı ise, gerek Divan-ı Hümayun ve gerekse Paşakapısı'nda yapılan merasimleri idare ve tatbik eden kişidir (Sertoğlu, 2015, s. 524). Fakat teşrifat ve teşrifâtî terimlerinin protokol manasında kullanılmaya başlaması 17. yüzyılın son çeyreğinden itibaren dir.

15 ve 16. yüzyıllarda “teşrif” kelimesi “in’âmât, tasaddukât, tevcihât, nökeriye, irsâliyât ve âdet” gibi hazineden yapılan bir ödeme türünü ifade etmekte olup (Gök, 2014, s. 6; Kazan, 2008, s. 106; Açıkgoz, 1996, s. vii)¹; padişah tarafından, sancağa çıkan şehzadelere, Mekke Şeriflerine (T SMA, 683-13)², elçilere, Eflak ve Boğdan voyvodaları, Kırım hanları gibi yabancı ve muteber misafirlere yapılan nakdî ve aynî harcamalar (Karaca, 1997, s. 46) ve zaman zaman verilen hilatler için kullanılmaktaydı (Karaca, 2011, s. 570). Mesela Selh-i Zilkade 888 (29 Aralık 1483) tarihinde sancağa çıkan Şehzade Korkud’a verilen nakit para, kürk, altın üsküf, gümüş alem, çeşitli kürk ve kemhalar için “teşrif” tabiri kullanılmıştır (T SMA, 851-3)³.

II. Bayezid dönemine ait İn’âmât Defteri’nde teşrif-teşrifat şeklinde yapılan ödemeler, İstanbul’a gelen yani teşrif eden Mısır kasıdlarına (ulaklarına), Mekke ve Medine ahalisi vekillerine, Kırım elçi ve beylerine, Dulkadiroğlu, Safevi, Macaristan, Venedik, Sakız-Dubrovnik, Tunus ve Gürcistan beylerinin elçi ve kasıdlarına verilmiştir (Gök, 2014, s. 6). Dolayısı ile 15 ve 16. yüzyıllarda teşrifat teriminin daha çok hazineden yapılan bir ödeme ve hilat ile ilgili bir kavram olduğunu ve protokol manasında henüz kullanılmadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte teşrif isimli harcamalar -bu harcamaların değişik ve hususi isimler almasıyla- 17. yüzyılda giderek azalmış ve nihayet terk olunmuştur (Karaca, 1997, s. 46).

Osmanlı’da bazı teşrifat kaideleri Fatih Kanunnâmesi’nde belirtilmiştir. Fakat bu tarihte resmî bir görevli olarak teşrifatçının varlığına dair bilgi yoktur. Resmî bir görevli olarak teşrifatçı adına ilk olarak 16. yüzyılın başlarında rastlanmaktadır. Bu tarihten önce protokol manasındaki teşrifat görevi nişancı, çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası ile emirleri altındaki çavuş ve kapıcılar tarafından yürütülmekteydi (Karaca, 1997, s. 19). II. Bayezid dönemine ait İn’âmât Defteri’nde yer alan 22 Şevval 914 (13 Şubat 1509) tarihli kayıta Teşrifatçı Mustafa ismi geçmektedir (Gök, 2014, s. 918-920, 1223)⁴. Defterdeki çeşitli kayıtlardan Teşrifatçı Mustafa bin Çavuş Ali’nin hazine kâtipleri zümresinden olduğunu (Gök, 2014, s. 1003) ve padişahın teşrifatçı eliyle bazı fakir fukaraya tasaddukta bulunduğunu anlamaktayız (Gök, 2014, s. 1397, 1399). Bu bilgilerden hareketle II. Bayezid döneminde var olduğu anlaşılan teşrifatçılık vazifesinin maliye kâtiplerinden bir kişi tarafından yürütüldüğünü ve padişah adına bazı harcamalar yaptığını, fakat rütbesinin ruznamçeciden daha düşük olduğunu söyleyebiliriz.

Teşrifatçılar ilk zamanlar Başdefterdarlığa (Şikk-ı Evvel Defterdarlığına) bağlı bir memur idi. Bu dönemde başlıca vazifeleri padişaha gelen çeşitli pişkeşlerin (hediye) listelerini yapıp defterlerine kaydetmek, teşrif, in’âm, âdet olarak nitelendirilen nakdî veya aynî ödemeleri yapmak, bu ödemelerin masraf kayıtlarını tutmak idi (Karaca, 1997, s. 8, 38; Kılıç, 2012, s. 19). Bu masraf kayıtları Teşrifat Kalemi tarafından tutulan Masraf Ruznamçeleri’nde yer almaktadır (Karaca, 1997,

¹ Nitekim adı geçen bu defterin başlangıç cümlesi “Defter-i Müsevvedât-ı İn’âmât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve Âdât ve İrsâliyât” şeklinde tanımlanmıştır.

² Mekke Şerifi Berakât 21.02.974 (7 Eylül 1566) tarihinde gönderdiği mektupta kendisine padişah tarafından gönderilen teşrif ve hilatten dolayı teşekkürünü sunmaktadır. “...nâme-i vücib-i imtisâl-i nâmî ile ve teşrif-i şerif-i hümayun ve hil’at-ı fâhire-i sa’âdet-makrûnla müşerref ve müstes’ad buyurulmuş...”.

³ “Semâne ve semânin ve semâne-mie Zilka’desinin selhinde Korkud Çelebi tâbe bekâhu hazretlerine virilen teşrifdir ki zikrolunur.”

⁴ “Tetimme-i in’âm be-mezkûrîn, fi 22 Şevvâl sene 914, ... 16) Mustafâ, teşrifâtî, 1000”, “Mustafâ b. Çavuş Ali, teşrifâtî, 1000.”

s. 41)⁵. Dolayısı ile ilk dönem teşrifat defterlerinde (Çevik, 2018; Yılmaz Bozyak, 2018; Alhamad, 2019; Korçak, 2020; Mercan, 1996; Güner Keleş, 2019; Başkurt, 2017; Doğan, 2001, s. 29-50; Aydın, 2021, s. 30-41) pîşkeş, hilat, in‘âm ve masraf kayıtları gibi mali kayıtlar yer almaktaydı.

Teşrifatçının, pîşkeş ve sair masraflarla ilgili görevleri yanı sıra merasimlere dair bazı işlerde de vazifeli idi. Tevcihat dolayısı ile padişahın elini öpmesi gerekenlerle, bayramlarda padişahın huzuruna çıkacak mevâlîyi tertip ederek listesini yapıp sadrazama vermek, elçilerin getirdikleri pîşkeşlerin listesini yapmak, tâyinlerde sancak verilmesi âdet olan vüzerâ, beylerbeyi ve sancakbeyi gibi kimselere sancak götürülmesi ve müteâkiben yapılan hi‘lat giyme töreninden sonra, alaylarla ikametgâhlarına götürülmesi esnasında halifesi ile birlikte yer almak (Karaca, 1997, s. 51); vezir, beylerbeyi ve erkân-ı devlete ait olan rüsum ve harçların kayıtlarını tutmak (Uzunçarşılı, 1988, s. 58) gibi vazifeleri de vardı.

17. yüzyılın sonlarına doğru teşrifatçılık devletin protokol ve merasimlerin düzenlenmesinden sorumlu ve merasimde yaşananları düzenli olarak yazan bir müessese haline gelmiştir (Kılıç, 2012, s. 19; Çalışkan, 1989, s. 8). Teşrifatçılığın yeni tarzda ikamesi ile dağımık olarak yürütülmekte olan teşrifat işleri tek dairede toplanmıştır. Teşrifatçılık müessesesi bu ikinci şekli ile bazı değişikliklerle beraber devletin sonuna kadar devam etmiştir (Karaca, 1997, s. 10, 18). Nitekim Kamus-ı Türkî’de “teşrifat” kelimesi “*küberâ ve rical-i devletin resmî günlerde ve alay ve muayedelerde huzura çıkacakları vakit sıra ve sıfatlarına ve süferânın suret-i kabulüne ve rütbe ve nişanların tevcihatına nezaret eden daire*” olarak ifade edilmiştir (Sami, 2019, s. 407).

Teşrifatçı tarafından tutulmuş olup elimizde bulunan en erken tarihli teşrifat defteri hicrî 909-933 (1503-1527) tarihli İn‘âmât Defteri’dir. Ruznamçeci Hızır ve yukarıda bahsettiğimiz Teşrifatçı Mustafa tarafından tutulmuştur (Gök, 2014, s. 34)⁶. Bu defter, bu makalede incelediğimiz KK.d 666 numaralı defterin bilinen ilk örneğidir. Bu İn‘âmât Defteri’nin ardından 16 ve 17. yüzyıllarda bazı değişikliklerle aynı tarzda defterler tutulmaya devam etmiştir. Bunlardan Kamil Kepeci fonunda bulunan 1764 numaralı 1527-1536 tarihleri arasını kapsayan Ruznamçe defteri şekil, muhteva, tarih açısından söz konusu İn‘âmât Defteri’nin devamı niteliğindedir (BOA. KK.d. 1764; Gök, 2014, s. 3). İsmail Erünsal KK.d 1764 numaralı Ruznamçe Defterini de aynı şekilde İn‘âmât Defteri olarak isimlendirmektedir. Erünsal’a göre bu defter Kamil Kepeci tarafından Büyük Ruznamçe Kalemi başlığı altında kaydedilmişse olsa da ve muhteva açısından bir İn‘âmât Defteridir. (Erünsal, 1984, s. 1; Sahillioğlu, 1988, s. 113-139; Afyoncu, 2008, s. 276-278; Alan, 2013, s. 53-97).

Bu çalışmada incelediğimiz KK.d 666 numaralı defter (Kırca ve Gök, 2021), KK.d 667 ve 668 numaralı defterler ile Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) içerisinde yer alan MAD.d 1332 numaralı defter in‘âmât defteri geleneğinin 17. yüzyıldaki devamı niteliğindedir. Öncelikle bu defterlerden bizim incelediğimiz KK.d 666 numaralı defterin 64. sayfasındaki “Defter-i teşrif ki ve in‘âmât ve âdât ve ihsânân ve ihrâcât ve gayruhu der-zamân-ı Ahmed el-hakîr teşrifâtî eş-şehîr be-Mühürdâr Ahmed Ağa tâbî‘-i şikk-ı evvel el-vâkî‘ fi 14 Zi‘l-hicce li-sene 1026 fi 3 Kânûn-ı Evvel” ve 121. sayfadaki “Defter-i Müfredât-ı Teşrifat an-Vâcib-i Sene 1027” ibarelerinden bu defterin teşrifat defteri olduğu anlaşılmaktadır. Bu defterin şekil ve muhteva açısından devamı olan KK.d 667 numaralı defter ise Teşrifat ve İn‘âmât defteridir (BOA. KK.d. 667, s. 4.)⁷. KK.d 668 numaralı defter de muhteva olarak bu iki defterle aynıdır fakat defterin başlık kısmı eksik olduğu için nasıl isimlendirildiğini bilemiyoruz. Yine şekil ve içerik bakımından aynı olan MAD. 1332 numaralı defterin ilk sayfasında defterin teşrifat defteri olduğu yazılmıştır (BOA. MAD.d 1332, s. 1; Yılmaz Bozyak, 2018, s. 32)⁸.

⁵ Masraf kayıtları ayrıca Ruznamçeciler tarafında da tutulmuştur. Bu iki görevli tarafından tutulmuş ruznamçelerde aynı isimli masraflar yer almış olmakla birlikte kapsamlarında bazı farklılıklar vardır. Ruznamçeciler tarafından tutulmuş olan defterler daha kapsamlıdır.

⁶ “Ruznamçeci Hızır’ın yanında Muharrem 916/Nisan-Mayıs 1510 tarihli kayıta Teşrifatçı Mustafa’nın da aynı anda Ruznamçeci Hızır’la defterin müellifi olduğu görülmektedir. Ancak Ruznamçeci Hızır’a 3000 akçe verilirken Teşrifatçı Mustafa’ya sadece 1000 akçe in‘âm verilmiştir”.

⁷ “Defter-i Teşrifât ve İn‘âmât der-zamân-ı Mehmed el-hakîr, eş-şehîr be-Sofyevî, elvâkî‘ fi 4 Zilkade 1032”.

⁸ Defter-i Teşrifât der-zamân-ı Mehmed el-hakîr Teşrifâtî-i şikk-ı evvel der-zamân-ı Hazret-i Hasan Efendi Defterdâr-ı Şikk-ı Evvel an-27 Şehr-i N. sene 1046”.

Burada belirtilmesi gereken husus, ilk dönem Teşrifat-În‘amât Defterleri ile Ruznamçe defterleri arasındaki benzerlik ve ilişkidir (Afyoncu, 2014, s. 5; Göyünç, 1990, s. 2)⁹. Farsça birleşik bir kelime olan ruznamçe kelimesi Arapça’ya “ruznamec” ve “ruznamçe” olarak geçmiş (İrmak, 1991, s. 11), Osmanlı Diplomatikası’nda ise “ruznâmçe” ve “ruznâme” olarak her iki telaffuz da kullanılmıştır. Bununla birlikte günlük malî kayıtların tutulduğu defterlere “ruznâmçe” ismi verilmiş (İrmak, 1991, s. xiii)¹⁰; sefer sırasında geçen olayları günü gününe kaydeden defterler ile özel olarak sır kâtiplerinin padişahın gündelik faaliyetlerini topladıkları eserlere¹¹ “ruznâme” denilmiştir (Saricaoğlu, 2008, s. 278; İrmak, 1991, s. XIII-XIV; Göksu, 1993, s. iv; Doğan, 2021). Bu çalışmada incelediğimiz defter 1616-1620 tarihleri arasında padişahların günlük yaşantıları hakkında da bilgi verdiği için bir yönüyle de “ruznâme ya da iç ruznâme” defterinin ibtidaî bir sureti sayılabilir.

Teşrifat defterlerinde in‘âm, âdet, teşrif, be-cihet gibi masraf kayıtlarının tutulması 17. yüzyılda da bazı gelişmeler ve farklılıklarla devam etmiştir. 17. yüzyıldan itibaren teşrifatçıların görev sahasının genişlemesi ile birlikte teşrifat defterleri de içerik bakımından zenginleşmiştir. Bu dönemden sonra teşrifat defterlerinde yukarıda bahsettiğimiz in‘âm, hilat, pîşkeş ve masraf kayıtları gibi malî konuların yanı sıra bayram günleri el öpenlerin, tayin ve tevcihlerde hilat giyenlerin listesi, elçi kabulleri, divan ve arzın olup olmadığı, önemli günlerdeki hava durumu gibi bilgiler de yer almaya başlamıştır. Ayrıca Padişahlar¹², Sadrazamlar, Şeyhülislamlarla diğer devlet erkânı için ayrı ayrı teşrifat defterleri tutulmaya başlamıştır (Pakalın, 1983, s. 477; Çalışkan, 1989, s. 73). Bu defterler yevmî, mufassal ve müteferrik defterler olarak da gruplanabilir. Yevmî defteri gün ve tarih sırasıyla tutulmuş olup, padişaha takdim edilen kişiler, giydirilen hilatların türleri, kürk masrafları, ziyafetler dolayısıyla yapılan sarfiyat, elçi kabulleri esnasındaki düzen ve masraflar, divan toplantılarına katılan azaların isimleri ve sair merasimler özet olarak burada kaydedilmiştir. Bu defterlere Teşrifat Yevmiye Defterleri denmektedir (Uzunçarşılı, 1988, s. 59; Mehdî, 2007, s. 10). Mufassal ve müteferrik defterlerde ise başta cülus töreni olmak üzere, kılıç alayı, elçi kabulleri, bayram tebriği, mevlid alayı, surre alayı, cenaze alayları, sadrazam, kaymakam, reisülküttab, kazasker ve nişancılara ait teşrifat kanunları, divan merasimi, ulufe ve arz divanlarının nasıl icra edileceği en ince ayrıntısına kadar kaydedilmiştir. Ayrıca giydirilen hilatların cins ve miktarlarını gösteren defterler ile teşrifata tabi tahvilat defterleri, iç hazine için satın alınan kumaşlarla hilatlar, in‘âm, ziyaret, masraf kayıtları, samur muhasebesi ve sair konulara ait kayıtlar bulunmaktadır (Kılıç, 2012, s. 25; Uzunçarşılı, 1988, s. 59-60). Teşrifat defterlerinde ayrıca devlet memurlarının rütbeleri, görev ve mükellefiyetleri, hususi kanunları, elkabları, azil ve tayinlerinin nasıl olacağı, bir makama kimlerin tayin olunabileceği, birtakım hizmetlerin kimlere ait olabileceği çeşitli makam ve memuriyetlere ait kanun kayıtları, esnafın birbiriyle ilişkileri, kethüdaların müdahale sahalı ve yamaklara dair usuller gibi esnaf nizamına dair kayıtlar da bulunmaktadır (Çalışkan, 1989, s. 57).

KK. 666 NUMARLI TEŞRİFAT DEFTERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

İncelediğimiz defter birkaç teşrifat defterinin tek cilt içinde bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Defter “Der-zaman-ı Abdülbaki Paşa, fi 13 Rebiülahir 1025 Cuma (30 Nisan 1616)” ibaresiyle başlamaktadır. Defterde kayıtlar genellikle Divan-ı Hümayun’un toplandığı günler olan Pazar, Pazartesi, Salı ve Cumartesi günlerine aittir. Çarşamba, Perşembe ve Cuma gününe ait bir-iki kayıt vardır. Defterde gün isimleri Yevmü’l-Ehad, Yevmü’l-İsneyn, Yevmü’s-Sülâsâ, Yevmü’l-Erbi‘a ve Yevmü’l-Cum‘a (küçük harflerle başlayabilir) şeklinde Arapça olarak yazılmıştır.

İlk defter 24 sayfa olup yukarıda bahsettiğimiz gibi, Çarşamba, Perşembe ve Cuma günleri hariç düzenli bir kronoloji takip etmekte ve 29 C. 1025 (14 Temmuz 1616) tarihinde sona erer. İkinci defter, 25. sayfadan başlar ve 61. sayfaya kadar devam etmektedir. 25. sayfadaki renkli kapakta “Der-

⁹ Nitekim Erhan Afyoncu bahsi geçen MC. O.71 numaralı İn‘amât Defteri’ni Ruznamçe Defteri olarak tanımlamaktadır.. Nejat Göyünç de bu defterlerin İn‘amât Defteri şeklindeki isimlendirmenin hatalı olduğunu ileri sürmektedir.

¹⁰ Bu tabir XVIII. asırda “ruznâme” olarak değişmiştir.

¹¹ Padişahın kendileri ile ilgili tutulmuş olan ve sadece padişahın günlük hayatına dair bilgiler ihtiva eden ruznâmelere “iç ruznâmeler”; devlet işleri ile ilgili tutulan ruznâmelere ise “dış ruznâmeler” denmektedir.

¹² Padişahın yanında müracaat için kullanılan teşrifat defterinin bir sureti bulunur ve gerektiğinde padişah, kendisine arz olunan hususların kurallara uygun olup olmadığını bu defterden takip ederdi.

zaman-ı Ahmed Ağa” ibaresi yer almaktadır. Bu bölümdeki ilk kayıt 25 Zilhicce 1025 (3 Ocak 1617) tarihidir. Dolayısıyla iki defter arasında 15 Temmuz 1616-2 Ocak 1617 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden yaklaşık altı aylık bir boşluk vardır. İkinci defterde 25 Z. 1025 (3 Ocak 1617)-20 Ra. 1026 (28 Mart 1617) tarihi arasındaki kayıtlar düzenli olarak yazılmıştır. Defterde 61. sayfadaki son kayıt 20 Ra. 1026 (28 Mart 1617) tarihine aittir.

62. sayfada 17 Ca. 1030 (9 Nisan 1621) tarihli yeni Müslüman olup Hasan ve Ali ismini alan iki kişiye dair bir kayıt vardır. 63. sayfada ise “Zikrolunan defterlerde zemistânî kayd olunmuştur” şeklinde bir derkenar bulunur. Fakat bu iki sayfanın defterin bütünlüğüne dâhil olmadığı sonradan yazıldığı anlaşılmaktadır.

Defterde 64. sayfadan itibaren 14 Zilhicce 1026 (13 Aralık 1617) tarihi ile yeni bir bölüm başlamaktadır. Dolayısıyla 20 Ra. 1026 (28 Mart 1617) – 14 Zilhicce 1026 (13 Aralık 1617) tarihleri arasındaki kayıtlar defterde yoktur ki bu tarih aralığında Sultan I. Ahmed vefat etmiş ve yerine Sultan I. Mustafa tahta çıkmıştır (Çelebi, 2016, s. 500; Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, 1989, s. 461; Sağırılı, 2010, s. 660; Özgül, 2010, s. 239)¹³. Dolayısı ile defterin 62. sayfasına kadar olan kayıtlar Sultan I. Ahmed dönemine, 65. sayfadan 108. sayfaya kadar olan kayıtlar Sultan I. Mustafa dönemine aittir. I. Mustafa dönemine ait son kayıt 108. sayfadaki 24 S. 1027 (20 Şubat 1618) tarihine aittir (Emecen, 2016, s. 273)¹⁴.

Defterde 109. sayfadan itibaren 22 Receb 1027 (15 Temmuz 1618) tarihiyle yeni bir bölüm başlamıştır. Buradan 120. sayfadaki 7 Ramazan 1027 (28 Ağustos 1618) tarihine kadar kayıtlar düzenli olarak tutulmuştur. 121. sayfada “Defter-i müfredât-ı teşrifat an-vâcib-i sene 1027” ibaresi yer almakta ve tarih olarak 19 R. 1027 (15 Nisan 1618) tarihi görülmektedir ki, geriye dönük bir tarihleme söz konusudur. Burada defterin ciltlenirken sayfaların ya da formların karışmış olduğunu görmekteyiz. Esasen 108. Sayfadan sonra 121 – 168. Sayfalar gelmeli, 168. Sayfadan sonra ise 109-121. Sayfalar gelmelidir.

Defterde II. Osman dönemine ait ilk kayıt, 121. Sayfadaki 19 R. 1027 (15 Nisan 1618) tarihli kayıttır ki padişahın tahta geçmesinden 49 gün sonra tutulmuştur (Emecen, 2007, s. 454)¹⁵. 121. sayfadan 168. sayfaya kadar kayıtlar düzenli tutulmuştur. 168. sayfadaki kayıt 17 Receb 1027 (10 Temmuz 1618) tarihidir. Defterin 169 ve 170. sayfaları boştur. 109. sayfayı, 5 günlük atlama ile birlikte, 170. sayfanın devamı sayabiliriz. Aynı şekilde 11 Ramazan 1027 (1 Eylül 1618) tarihli kayıtlarla başlayan 171. sayfayı 120. sayfanın devamı olarak düşünebiliriz. Defterde sayfa numarası verilirken 211’den 222’ye atlanmıştır. 211’deki kaydın tarihi 30 Zilhicce 1027, 222’deki kaydın tarihi ise 4 Muharrem 1028’dir.

171’den 266. sayfaya kadar olan kayıtlar Çarşamba, Perşembe ve Cuma günleri atlanmakla birlikte düzenli olarak tutulmuştur. 266. sayfadaki son kayıt 21 R. 1028 (7 Nisan 1619) tarihidir. 268. sayfa 1 Şevval 1028 (11 Eylül 1619) tarihli kayıtlarla başlamaktadır. Yani 8 Nisan-10 Eylül 1619 tarihleri arasındaki kayıtlar eksiktir. 268. sayfadan defterin sonuna kadar (396’ya kadar) kayıtlar düzenli bir şekilde tutulmuştur. Defterdeki son kayıt ise 10 Cemaziyelahir 1029 (13 Mayıs 1620) tarihine aittir.

Defterde askerî sınıfa mensup kişiler ile reaya sınıfına mensup kişilere ve yabancı devletlerin elçilerine verilen aynî ve nakdî in’âm ve ihsan kayıtlarını ihtiva etmesi açısından son derece önemlidir. Bu kayıtlar in’âm, tasadduk, teşrif, be-cihet, âdet, tevcih, irsaliye ve teslim şeklinde kaydedilmiş tezkire kayıtlarıdır. Bu kayıtların sonunda genelde “tezkire-dâde” şeklinde tezkiresinin verildiği belirtilmiştir.

DİVÂN-I HÜMÂYUN TOPLANTILARI

¹³ I. Ahmed 23 Zilkade 1026 (22 Kasım 1617) Çarşamba gecesi (Salı’yı Çarşambaya bağlayan gece) vefat etmiş, onun yerine 23 Zilkade Çarşamba günü Sultan I. Mustafa tahta çıkarılmıştır. Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi I. Ahmed’in vefat tarihini 26 Zilkade 1026 olarak vermektedir.

¹⁴ Bu tarihten bir hafta sonra Sultan I. Mustafa tahttan indirilerek yerine II. Osman çıkarılacaktır. Sultan I. Mustafa’nın birinci saltanatı 23 Zilkade 1026 (22 Kasım 1617) – 1 Rebiülevvel 1027 (26 Şubat 1618)’dir.

¹⁵ II. Osman 1 Ra. 1027’de (26 Şubat 1618) tahta çıkmıştır.

Defterde yer alan ve Osmanlı teşkilat tarihi açısından önemli bilgilerden biri, yer yer Dîvân-ı Hümâyun'un toplandığı günler ve divana katılan kişilerin listesinin verilmesidir (BOA. KK.d., 666, s. 22, 34, 111, 126, 128, 160, 310, 316, 378.). Bazı kaynaklarda Divan-ı Hümâyun toplantılarının 17. Yüzyıl başında haftada iki güne indiği (Mumcu, 1994, s. 431) belirtilmekle birlikte, (belirtirse de) defterdeki bilgilerden özellikle II. Osman döneminde Divan-ı Hümâyun'un Cumartesi, Pazar, Pazartesi ve Salı günleri olmak üzere düzenli olarak haftada dört gün toplandığı anlaşılmaktadır. Defterde divanın kimin başkanlığında görüldüğü belirtilmiş, ayrıca bazı günlerde divana katılan üyelerin isim ve görevleri ile hastalığından ya da başka nedenlerden dolayı katılmayanlar da belirtilmiştir (BOA. KK.d. 666, s. 375; BOA. KK.d. 666, s. 348; BOA. KK.d. 666, s. 128)¹⁶.

Örneğin 8 Ca. 1029 (11 Nisan 1620) Cumartesi gününe ait kayıt şu şekildedir:

“Bugünkü gün güzel gün gelip sa‘âdetlü pâdişâh hazretleri Davudpaşa'ya göç edip ve rihlet edip sa‘âdetle girdiler. Arz olmadı ve vezîr-i a‘zam sâhib-i devlet dîvâna gelmeyip vezîr-i a‘zam-ı sâbık Halil Paşa dîvânı gördüler.

[Derkenâr:] Bugünkü gün Nisan-ı evveldir dîvân-ı hümâyûnda vüzerâ yemek yerken azîm kar yağıp kavî soğuklar olmuştur.

Ve bugün dîvâna gelenlerdir:

Vezîr Halil Paşa, Vezîr Mahmud Paşa, Vezîr Mecid Mehmed Paşa, Vezîr Ahmed Paşa tevkî‘î, Vezîr Hüseyin Paşa an-Rumili âmed, Rumili [Kâdiaskeri] Ganizâde gelmedi, Anadolu kâdiaskeri Bahşi Efendi gelmedi, Başdefterdâr Ebubekir Paşa, Anadolu Defterdârı Cudî [Mehmed] Efendi, Şikk-ı Sâni Defterdârı Hasan Efendi, Reis Hamza Efendi, Çavuşbaşı Hüseyin Ağa gelmedi, Kapıcılar Kethüdâsı Mehmed Ağa gelmedi, Hamelecibaşı Mehmed Ağa selâm durdu, Dâru's-sa‘âde Ağası el-Hâc Mustafa Ağa, Kapı Ağası Mehmed, Ser-hazîne Osman, Ser-kilari ağa.” (BOA. KK.d., 666, s. 378)

Burada görüldüğü üzere Padişahın Davudpaşa'dan döndüğü, divandan sonra arz olmadığı, veziriazamın divana katılmadığı, vezirlerin Dîvân-ı Hümâyun'da yemek yedikleri ve bu esnada karlı ve soğuk bir hava olduğu gibi bilgiler verilmektedir. 9 Muharrem 1029 (16 Aralık 1619) tarihli kayıta “Sâhib-i devlet dîvânı gördüler. Arz olmadı ve hakir bugün dîvâna varmadım” (BOA. KK.d., 666, s. 319) ibaresinden bu defteri tutmuş olan teşrifâtçının normal zamanlarda divana katıldığını fakat o gün gidemediğini anlamaktayız.

ARZA GİRENLER, EL ÖPENLER

Defterde Osmanlı Teşkilat Tarihi açısından önemli olan bilgilerden biri de, Divan'dan sonra arz olup olmadığı ve yer yer arza giren görevlilerin isimlerinin verilmiş olmasıdır. Bilindiği üzere Fatih döneminden itibaren padişahlar bizzat divan toplantılarına katılmamışlar, divan üyeleri toplantıdan sonra alınan kararları padişaha bildirmek ve bazı hususlarda padişahın onayını almak için belirli günlerde padişahın huzuruna çıkmışlardır. “Arza girme” denilen bu olay, Topkapı Sarayı'nda Arz Odası'nda gerçekleşmekteydi (Kütükoğlu, 1991, s. 431).

Defterdeki kayıtları incelediğimizde öncelikle arzın genellikle padişah Topkapı Sarayı'nda iken Arz Odası'nda yapıldığını (BOA. KK.d. 666, s. 9; BOA. KK.d. 666, s. 116)¹⁷, fakat bunun yanında saray dışında Tersane Bahçesi (BOA. KK.d. 666, s. 45)¹⁸, Beşiktaş Bahçesi (BOA. KK.d., 666, s. 232) gibi yerlerde de arza girildiğini görmekteyiz. Defterde belirtildiği üzere veziriazam, vezirler, kazaskerler,

¹⁶ “Vezîr-i a‘zam sâhib-i devlet hazretlerinin mizâc-ı şeriflerinde inhirâf olmağın dîvâna gelmeyip vezîr-i sâni sâbıkâ Vezîr-i a‘zam olup Kapudan Vezîr Halil Paşa hazretleri dîvânı sürüp ve görüp arz olmadı”, “Rumili Kâdiaskeri Ganizâde ve Başdefterdâr Ahmed Paşa hazretleri dîvâna gelmediler”; “Kâimmakâm Mehmed Paşa hazretleri dîvâna gelmeyip mizâc-ı şeriflerinde nev‘an kede[r] ve rencide olup”,

¹⁷ “Bugün hava güzel olup sa‘âdetlü pâdişâh hazretleri Beykozu Bağçesi'nden Saray-ı Âmire'ye gelip arz için arz odasına çıkıp vüzerâ arza girdiler”. “Bugün güzel gün olup sa‘âdetlü pâdişâh hazretleri arz odasına gelip vüzerâ arza girdiler”.

¹⁸ “Bugünkü gün hava soğuk ve hem yağmur yağıp kâh yağmur ve kâh güneş açılıp hemân Mart eyyâmın gösterip sa‘âdetlü ve azametlü pâdişâh-i âli-cah hazretleri Tersane Bağçesi'nde arza çıkdılar.”.

defterdarlar (BOA. KK.d. 666, s. 12)¹⁹, nişancı (BOA. KK.d., 666, s. 116), yeniçeri ağası, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası, reisülküttab, ruznamçeci-i evvel, muhasebeci-i evvel (BOA. KK.d., 666, s. 371) gibi görevliler arza girmektedirler (BOA. KK.d. 666, s. 36, 116, 371)²⁰

Arzlarla birlikte zikretmemiz gereken bir diğer husus ise padişahın huzuruna çıkıp el öpen kişilere ait kayıtlardır. El öpen kişiler arasında bir göreve tayin olunanlar yani mansıp alanlar, elçilik, memurluk ya da askerî bir görevle İstanbul dışına gönderilecekler (BOA. KK.d. 666, s. 53)²¹, taşradan bir görevden ya da seferden başarı ile dönenler (BOA. KK.d. 666, s. 53)²², yabancı ülkelerden gelen elçiler ve maiyeti (BOA. KK.d. 666, s. 24)²³, ülkelerine dönmek için izin verilen elçiler (BOA. KK.d., 666, s. 371), yer almaktadır. Ramazan bayramında sadrazam ve vezirlerle birlikte ulemanın da huzura çıkıp el öptüğünü görmekteyiz (BOA. KK.d., 666, s. 268). Yine kendilerine kışlık kıyafet ihsan olunan şeyhülislam ve padişah hocası da teşekkür için el öpmektedir (BOA. KK.d., 666, s. 377). Burada ismi geçen padişah hocası Sultan II. Osman'ın hocası Ömer Efendi'dir. Nitekim başka kayıtlarda ismi açıkça zikredilmiştir (BOA. KK.d. 666, s. 141; BOA. KK.d. 666, s. 266)²⁴. Bilindiği üzere II. Osman Hocası Ömer Efendi'ye çok fazla değer vermekte idi. Kaynakların ifadesine göre Ömer Efendi'nin itibarı Şeyhülislam Esad Efendi'den daha fazlaydı (Biga, 2004, s. 83; Hasan Bey-zâde Tarihi, 2004, s. 923; Akbulut, 2017, s. 26-29)²⁵.

PADİŞAHIN GİTTİĞİ YERLER

Defterdeki önemli konulardan biri padişahın gittiği yerler ile birlikte hava durumunun kaydedilmiş olmasıdır. Defter bu şekliyle bir önceki yüzyılda tutulmuş olan in'âmât defterlerinden farklılık gösterir. Hava durumunun belirtilmesi IV. Murad döneminde 1637-1638 tarihinde tutulmuş olan teşrifat defterinde de aynı şekilde devam etmiştir (Bozyak, 2018, s. 11-12).

İncelediğimiz defter 4 yıllık dönemi kapsamına rağmen, bu dönemde I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman olmak üzere 3 tane padişah hüküm sürmüştür. Defterde I. Ahmed ve II. Osman dönemindeki kayıtlarda padişahın gittiği yerler ve hava durumu kaydedilmiş, fakat I. Mustafa'nın ilk saltanatına ait dönemde padişahın gittiği yerler belirtilmemiş ve sadece 5 Muharrem 1027 (2 Ocak 1618) tarihinde hava durumu yazılmıştır (BOA. KK.d. 666, s. 73)²⁶. Defterin 109. sayfasından itibaren (II. Osman'ın padişahlık dönemi) tekrar hava durumu ve padişahın gittiği yerler yazılmaya başlamıştır.

Kayıtlar incelendiğinde I. Ahmed ile oğlu II. Osman'ın gittiği yerler hemen hemen birbiriyle aynıdır. Bu iki padişahın genellikle Davudpaşa Bahçesi (BOA. KK.d. 666, s. 352)²⁷, Tersane Bahçesi (BOA. KK.d. 666, s. 12; BOA. KK.d. 666, s. 42; BOA. KK.d. 666, s. 45)²⁸, Beşiktaş Bahçesi (BOA. KK.d. 666, s. 262.)²⁹, Üsküdar Bahçesi (BOA. KK.d. 666, s. 150.)³⁰, İstavroz Bahçesi (BOA. KK.d. 666, s.

¹⁹ “Bugün sa’âdetlü pâdişâh bunda olup arz için arz odasında tahtta oturup kâdiasker efendiler ba’dehû vüzerâ arza girdiler ba’de[hû] defterdârân.”

²⁰ Çeşitli tarihlerde arza girenlerin listesi

²¹ “Karadeniz’e donanma ile gidecek Hasan Subaşı ve Piri Subaşı ve Mehmed Subaşı ve Mora vilâyetinde Nova Kal’ası muhâfazasına nevbetci gidecek Sefer Subaşı el öpdü”.

²² “Bugün Davud Paşa hazretleri Revan seferinden dönüp divânda oturup el öpdüler”.

²³ “Dubrovnik beyleri elçileri iki elçi, iki beyzâde bir tercüman el öpdüler ve pişkeş çektiler ve hazîne getirdiler”.

²⁴ “Sa’âdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin bi'l-fi'l hâceleri olan Mevlânâ Ömer Efendi hazretlerinin kânûn-ı kadim üzere kışlık ve yazlıkları verilmek buyuruldu deyu fi 22 Ca. sene 1027”. “Âdet-i bahârî-i Mevlânâ Hazret-i Ömer Efendi hâce-i hazret-i pâdişâh”.

²⁵ Bostanzâde Yahya Efendi'nin Ömer Efendi hakkındaki hakaret ve ağır ithamları için.

²⁶ 5 Muharrem 1027 Salı günü için “Bugünkü gün hava burûdet olup yağmur yağıyor” ibaresi yazılmıştır.

²⁷ “Bugünkü gün güzel gün gelip sa’âdetlü pâdişâh hazretleri Davudpaşa Bağçesi'ne göçdüler”, “Sa’âdetlü pâdişâh hazretleri Davudpaşa Bağçesi'nde safâda”.

²⁸ “Sa’âdetlü pâdişâh hazretleri Tersane Bağçesi'nde yatıp sabahdan kalkıp Davudpaşa Bağçesi'ne gitdiler, İmâm İskelesi'nden binip gitmişlerdir”. “Bugünkü gün güzel gün olup sabahdan sa’âdetlü pâdişâh hazretleri sarayda ba’dehû Tersane Bağçesi'nde sa’âdetle yürüdüler”. “Bugünkü gün hava soğuk ve hem yağmur yağıp kâh yağmur ve kâh güneş açılıp hemân Mart eyyâmın gösterip sa’âdetlü ve azametlü pâdişâh-ı âli-cah hazretleri Tersane Bağçesi'nde arza çıkdılar”.

²⁹ “Bugün güzel gün olup sa’âdetlü pâdişâh hazretleri Beşiktaş Bağçesi'nden arza geldiler.”

³⁰ “Bugün güzel gün olup sa’âdetlü pâdişâh hazretleri Üsküdar Bağçesi'nde arz olmadı, soğuk oldu.”

160)³¹, Harami Vadisi Bahçesi (BOA. KK.d. 666, s. 274)³² ve Beykoz Bahçesi'ne (BOA. KK.d. 666, s. 8)³³ gitmiş olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Sultan II. Osman'ın Çatalca'ya gittiğine dair iki kayıt mevcuttur (BOA. KK.d. 666, s. 294-295)³⁴. Defterdeki kayıtlardan padişahın ne kadar süre bu bahçelerde kalıp ne zaman saraya döndüklerine dair bilgiler de mevcuttur (BOA. KK.d. 666, s. 9; BOA. KK.d. 666, s. 394)³⁵. Ayrıca padişahın bir yere gitmeyip Topkapı Sarayı'nda (BOA. KK.d. 666, s. 30)³⁶ ya da Eski Saray'da olduğuna dair kayıtlar da vardır (BOA. KK.d. 666, s. 34; BOA. KK.d. 666, s. 36)³⁷.

Bilindiği üzere Cuma günleri Osmanlı padişahları at üzerinde olduğu halde alayla belirli camilere gitmekte, halk bu sayede padişahı görebilmekte, arzuahaller sunabilmekteydi. Buna Cuma Selamlığı veya Cuma Alayı denmekteydi. Bizim incelediğimiz defterde padişahların Cuma Selamlıklarına gidişine ait kayıtların tutulmadığı görülmektedir. Sadece II. Osman'ın 4 Nisan 1620 tarihinde Cuma namazından sonra Sultanahmet Meydanı'na gelip burada cirit oynayanları seyrettiğine dair bir kayıt yer almaktadır (BOA. KK.d. 666, s. 374.)³⁸. Fakat aşağıda bahsedileceği üzere Cuma günleri Ayasofya ve Süleymaniye gibi camilerde fakirlere sadaka dağıtılması ile ilgili "tasadduk" kayıtlarında bazen bu sadakaların dağıtımında padişahın da orada bulunduğu belirtilmiştir (BOA. KK.d. 666, s. 355)³⁹. Bununla birlikte defterde Sultan I. Ahmed ve II. Osman'ın Sultanahmet Camii'nde mevlit okutmaları ve bu törenlere bizzat katıldıklarına dair kayıtlar da mevcuttur. 12 Rebiülevvel 1026 (20 Mart 1617) tarihli kayıta "Bugün dîvân olmayıp Yeni Câmî'-i Şerîf'de merhametlü pâdişâh hazretleri mevlûd okudup azîm cem'iyet etmişdir" ibaresi yer alır (BOA. KK.d. 666, s. 56; Yılmaz, 2003, s. 651)⁴⁰. II. Osman ise 13 Ra. 1029 (17 Şubat 1620) tarihinde Sultanahmet Camii'ndeki mevlit programına katılmıştır (BOA. KK.d. 666, s. 349)⁴¹.

HAVA DURUMU

Defterdeki dikkat çeken hususlardan biri de hava durumuna ait kayıtlardır. Günün tarihi yazıldıktan sonra genellikle o gün havanın güzel, soğuk, yağmurlu, karlı, bulutlu, dumanlı olduğuna dair kayıtlar tutulmuş, ayrıca o gün olan divan toplantısı, arz, ya da ulûfe tevzî gibi olaylar hakkında da bilgi verilmiştir. Birkaç örnek vermek gerekirse:

17 Safer 1028 (3 Şubat 1619) Pazar: "Bugünkü gün güzel gün gelip ve güzel hava olup kuru sovak olup, don olup sa'âdetlü pâdişâh hazretleri sarayda olup arza çıkıp ve cemî' kulun ulûfeleri verildi ve cümleden mukaddem Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa hazretleri arza girdiler" (BOA. KK.d., 666, s. 240).

³¹ "Sa'âdetlü pâdişâh hazretleri İstavroz Bağçesi'nde olup arz olmadı."

³² "Bugünkü gün güzel gün gelip latif ve sovacak bâd-ı sabâ yelleri esip kulûba safâlar ve hayât takviyet verip saadeli pâdişâh hazretleri Bağçe-i Vâdi-i Harami'de olup arz olmadı."

³³ "Bugünkü gün hava sâkin olup pâdişâh hazretleri Beykozu'nda olup".

³⁴ "Pâdişâh hazretleri Davudpaşa'dan Çatalca'ya buyurmuşlardı", "pâdişâh hazretleri Çatalca'da olup".

³⁵ Sa'âdetlü pâdişâh hazretleri Beykozu Bağçesi'nden Saray-ı Âmir'e'ye gelip"; "Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri Davudpaşa Bağçesi'nden saraya gelip arz oldu."

³⁶ "Sa'âdetlü pâdişâh hazretleri devlet ve saltanat ile sarayda oturup, Sarây-ı hümâyûnda olup".

³⁷ "Sa'âdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri devletle eski sarayda olup dîvân olundu ve kuru sovak olup arz olmadı", s. 33. "pâdişâh hazretleri eski sarayda olup kâh kar yağıp kâh güneş olup"; "Bugün yağmur yağıp pâdişâh hazretleri eski saraydan yeni saraya gelip arz oldu."

³⁸ "Meydan-ı Esb'de binâ olunan köşkde pâdişâh-ı âlem-penâh hullide hilâfetuhü hazretleri bir mübârek vakit ve saatde Cum'a namazından sonra girip oturup cirit oynayanları seyr ve temâşâ eylediler".

³⁹ Örneğin 13 Safer 1029 tarihli kayıta "Tasadduk be-fukarâ-i âmme der-nezd-i câmi'-i şerîf-i Ayasofya-i Kebîr der-rûz-ı Cum'a behuzûr-ı hazret-i pâdişâh-ı âlem-penâh" padişahın Cuma namazında Ayasofya Camii'nde bulunduğu ve buradaki fukaraya sadaka verildiği anlaşılmaktadır.

⁴⁰ Topçular Kâtibi o günkü mevlidi şöyle anlatır: "Ve mâh-ı Rebî'ulevvelin on ikinci gün ve gicesi Mevlûdü'n-Nebî, Seyyidü'l mürselin rûh-î şerîfî için meşâyihlerden Mahmûd Efendi hâzır olur. Ba'dehü Vezîr-i a 'zam, vezirler ve 'ulemâ'-i kirâmîler cem' olur. Zikrullâh ve Tefsîr-i şerîf ve Hadîs-i şerîfden kırâ'at olunur. Sultân Ahmed Câmî'i'nin taşrası ve meydâm ve etrâfları Müslümânlar ile dolup, ba'dehü Mevlûd-î şerîf okunup, bir 'âlî cem'iyet olur ve bî-nihâye şerbetler ve sükkerler bezl etdiler."

⁴¹ "Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri Yeni Câmî'ye varıp mevlûd-ı şerîf okutup du'â ve senâ olmuşdur."

18 Zilhicce 1028 (26 Kasım 1619) Pazartesi: “Bugünkü gün ahşamdan yağmur yağıp erkân-ı dîvân bârân-zede olup ve sâhib-i devlet yeni akçeyi getirip tevzî’ olunup cümle sarrâflara verilir takdîm-i tashîh-i sikke bugünde vâki’ oldu” (BOA. KK.d., 666, s. 304).

1 Cemaziyelahir 1029 (4 Mayıs 1620) Pazartesi: “Bugünkü gün güzel gün gelip hemân şenbe günü gibidir ve lâkin bir azîm yağmur yağıp, yıldırımlar şakıyıp gökler gürleyip tufan-ı azîm vâki’ şûd. Sabah dîvânına girerken evvelki kapıdan girip ikinci kapıdan çıkıp ki Bâb-ı hümayûn önüdü, gürüldüler ve yıldırım ...? berk vefretinden ve yağmurun kesretle boşandığından hemân orada saçak altında kalıp bir adım yürümeğe mecâl olmayıp heybetu'llâh ve azametu'llâha müşâhede olunup inayetu'llâha sığınpı nisf sâata varınca at üzerinde te'hîr edip bir mikdâr aşağıya vardıkda ammâ yine azîm yağmıyordu ki ancak olur. Hak Te'âlâ hazretleri hayırlar vere”. (BOA. KK.d., 666, s. 392).

Defterdeki önemli kayıtlardan birisi hava durumu ile birlikte 10 Eylül 1618 tarihinde İstanbul'da çıkan yangında zarar gören yerler ayrıntılı olarak yazılmıştır.

“Yevmü'l-isneyn, fi 20 Ramazân sene 1027. Bugün dîvân olmayıp Tavuk Pazarı'nda Dikilitaş kurbünde Esireiler Hanı ve çarşusu ve boyahâneler ve çadırcılar tâ sorguçilere varınca ve kemhâcılar kârhânesi ve beride Parmakkapı'ya varınca ihrâk vâki’ olmuşdur.” (BOA, KK.d., 555, s. 176).

Defterde ayrıca hava durumları ile birlikte, Mart ayının ilk günü (BOA. KK.d. 666, s. 52)⁴², berdü'l-acûz (BOA. KK.d. 666; BOA. KK.d. 666, s. 54; Özcan, 1992, s. 485)⁴³, nevrüz (BOA. KK.d. 666, s. 57)⁴⁴, Şubat 15 (KK 666, s. 45)⁴⁵, Nisan evveli (KK. 666, s. 378)⁴⁶ ve erbain (KK.d. 666, s. 323; Seroğlu, 2015, s. 157)⁴⁷ günleri gibi eski takvimlerde bulunan özel günler hakkında da kayıtlar bulunmaktadır. Ek 1'de verilen listede, defterin tamamında geçen, hava durumu, padişahın gittiği yerler ve bazı önemli olaylar defterin tamamı taranarak ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.

SONUÇ

Teşrifat Defterleri XV. ve XVI. yüzyıllarda daha çok hazine den teşrif, in'âm, be-cihet, tasadduk adı altında yapılan ödemeler ile verilen hilatler ve padişaha takdim olunan pîşkeşlerin kayıtlarının yer aldığı ve daha çok in'âmât defterleri ve maliye ruznamçe defterleri ile birlikte kategorize edilen defterlerdi. XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren teşrifat defterlerinin içeriği zenginleşti ve günlük hava durumları, padişahın o gün gittiği yerler, divan toplantıları gibi kayıtlar teşrifat defterlerinde yer almaya başladı. Bu çalışmada incelediğimiz KK. 666 Numaralı Teşrifat Defteri 1616-1620 yılları arasında kapsamaktadır. Bu süreç, I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman olmak üzere, üç ayrı padişahın saltanat dönemine rastlamaktadır. Defterde I. Ahmed ve II. Osman'ın gittiği yerler ile o günlere ait hava durumu düzenli olarak kaydedilmiş, fakat I. Mustafa'nın kısa süren ilk saltanat döneminde padişahın gittiği yerler ve hava durumu kaydedilmemiştir. Defterdeki verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere, I. Ahmed ve II. Osman'ın Topkapı Sarayı dışında en fazla vakit geçirdikleri yer Davudpaşa Bahçesi'dir. Bu iki padişah ayrıca Tersane Bahçesi, Üsküdar Bahçesi, İstavroz, Beykoz ve Harami Vadisi bahçesi gibi yerlere de gitmişlerdir. Defterde ayrıca Dîvân-ı Hümayun toplantılarının yapıldığı günler, divanın kimin başkanlığında yapıldığı, yer yer divana katılan ve divandan sonra padişahın huzuruna arza giren devlet adamlarının isim ve görevleri de kaydedilmiştir. Aynı şekilde hastalığı nedeniyle divan toplantılarına katılmayanlar, üst düzey görevlere yapılan tayin ve aziller, padişahın huzuruna el öpmek için çıkan devlet görevlileri ile yabancı ülkelerden gelen elçiler ve bu

⁴² 3 Rebiülevvel. 1026 (11 Mart 1617) Cumartesi: “Bugün Mart'ın evvelki günüdür.”

⁴³ 6 Rebiülevvel 1026 (14 Mart 1617) Salı “Berd-i acûzun sonudur.” Berd-i Acuz 11-17 Mart arasındaki günlerde görülen bu soğuklar, Türkiye'de halk arasında daha çok “kocakarı soğukları” adıyla anılır.

⁴⁴ 13 Rebiülevvel 1026 (21 Mart 1617) Salı: “Bugün nevrüzdür.”

⁴⁵ 19 Safer 1026 (25 Şubat 1917) Cumartesi tarihi için Fî Şubat 15 kaydı düşülmüştür.

⁴⁶ 8 Cemaziyellevvel 1029 (11 Nisan 1620) Cumartesi gününe ait kayıta derkenarda “Bu gün Nisan evveldir” notu düşülmüştür.

⁴⁷ 16 Muharrem 1029 (23 Aralık 1619) Pazartesi: “Bugünkü gün güzel gün olup furtuna edip azîm bulut ve pusarık, yağmur ve kar yağıp ve soğuk olup gün dönüp Erba'ın bugün girdi.” Erbain senenin 22 Aralık'tan 31 Ocak'a kadar süren en soğuk kırk günüdür.

elçilerin padişaha sunduğu hediyeler ile hazineden, elçilere ve yeni müslüman olan kişilere ve Osmanlı devlet görevlilerine teşrif, in'âm, tasadduk, âdet, be-cihet başlıkları altında yapılan aynı ve nakdî ödemeler kaydedilmiştir. Bu haliyle defter, Osmanlı Siyasi Tarihi ve Müesseseler Tarihi açısından son derece önemli bir kaynak eserdir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, M., (1996). *II. Bayezid Devri İn'âmât Defteri (Muharrem-Zilhicce 910/Haziran-Mayıs 1504-1505)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Afyoncu, E. (2008). "Ruznamçe", *DİA*, 35, 276-278.
- Afyoncu, E. (2014). *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhane-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akbulut, Ü. (2017). *Bostanzâde Yahyâ Efendi'nin I. Osman Vak'ası İle İlgili Eseri: Fi Beyân-I Vak'a-İ Sultan Osman, İnceleme Ve Metin*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alan, E. (2013). "Kadıasker Ruznamçe Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kaza Teşkilatı Ve Kadılar", *Güney-Doğu Araştırmaları Dergisi*, 23, 53-97.
- Alhamad, F. (2019). *III. Ahmed Devri Teşrifâtı (A.D. 326: 1716-1718)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, A. (2021). "Osmanlı Sarayında Teşrifat ve 950 Numaralı Teşrifat Defteri'nde Bayram ve Nevruz Hediyeleri", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 7(12), 30-41.
- Aykut, Ş. N. (2004). *Hasan Bey-Zâde Tarihi, Cilt III*, Ankara, Türk Tarih Kurum Basımevi.
- Başkurt, A. (2017). *351 Numaralı Sadaret Teşrifat Defteri Işığında Osmanlı Pâyitahtı'nda İcrâ Edilen Törenler (H. 1105-1221/M. 1693-1806)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Biga, H. (2004). *Tarih-i Nihâdî (1b-80a) (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- BOA. D.TŞF. 1-17
- BOA. KK.d. 1764.
- BOA. KK.d. 666.
- BOA. KK.d. 667
- BOA. KK.d. 668
- BOA MAD.d. 1332
- Çalışkan, F. (1989). *Osmanlı Devleti'nde Teşrifat ve Teşrifatçılık*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çevik, C. (2018). *Naili Abdullah Paşa Defter-İ Teşrifat (Metin-Değerlendirme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Doğan, K. (2021). *Sır Kâtibi Ahmet Ağa-Sultan I. Mahmud'un Günlüğü (18 Muharrem-9 Cemaziyelahir 1147/20 Haziran - 6 Kasım 1734)*, İstanbul: Libra Kitapçılık.
- Doğan, M. (2001). "XIX. Yüzyıl Başında Babalı'de Gündelik Faaliyet ve Teşrifat: 1810 Tarihli Masraf Defteri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 9, 29-50.
- Emecen, F. (2006). "Mustafa I", *Dia*, 31, 272-275.

- Emecen, F. (2007), “Osman II”, *Dia*, 33, 453-456.
- Erünsal, İ. (1979-1980), “Türk Edebiyatı Tarihi'nin Arşiv Kaynakları I, Iı. Bâyezid Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 213-222
- Erünsal, İ. (1984). “Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları Iı, Kanuni Sultan Süleyman Devri'ne Ait Bir İn'âmât Defteri, *Osmanlı Araştırmaları*, 4(4), 1-19.
- Gök, İ. (2014). *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Göksu, S. (1993). *Mehmed Hasib Ruznâmesi (H. 1182-1195/M. 1768-1781)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Göyünç, N. (1990). “Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, 10(10), 38.
- Güner Keleş, M. (2019). *Sadaret 349 Numaralı Teşrifat Defteri Işığında Merasimler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İrmak, Y. (1991). Iıı. Mustafa Ruznâmesi (H. 1171-1177/ M. 1757-1763), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karaca, F. (1997). *Tanzimat Dönemi Ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karaca, F. (2011). “Teşrifat”, *Dia*, 40, 570-572.
- Karaca, F., (1994). “Defter-İ Teşrifat”, *Dia*, 9, 94-95.
- Çelebi, K. (2016). *Fezleke, Cilt I-II*, (Haz. Z. Aycibin), İstanbul: Çamlıca Kitap.
- Kazan, H. (2008). “Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesinin Malî Boyutları (XVI. Asrın İlk Çeyreğinde II. Bayezid'in in'âmât Defteri Çerçevesinde)”, *Tarih Dergisi*, 47, 105-120.
- Kılıç, D. (2012), *XVII. Yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kırca, E. ve Gök, İ. (2021). *Teşrifat Defteri (1616-1620)*, İstanbul, Libra Kitapçılık.
- Korçak, C. (2020). *353 Numaralı Teşrifat Defterinin (H. 1208-1229/M. 1793-1814) Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Kütükoğlu, M. (1991), “Arz”, *Dia*, 3, 438-440.
- Lugat-ı Nâci, 21.01.2021 tarihinde <https://naci.cagdasozluk.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-4492.html> adresinden erişildi.
- Medhî, M. E. (2007). *Sadaret Teşrifat Defteri (Osmanlılar'da Cülus Ve Cenaze Törenleri)*, Haz. Üzeyir Yıldırım, Ed. Abdülkadir Özcan, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Mercan, H. (1996). *Teşrifatizade Mehmed Efendi'nin Defter'i Teşrifatı (Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Mumcu, A. (1994). “Divan-I Hümayun”, *Dia*, 9, 430-432.
- Özcan, A. (1992). “Berdü'l-Acûz”, *Dia*, 5, 485-486.
- Özgül, İ. (2010). *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil Ve Metin*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 3, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

- Sağırılı, A. (t.y.). *Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevarih Ve'l-Ahbâr'ı Ve Târih-İ Âl-İ Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sahillioğlu, H. (1988). “*Ruznamçe*”, Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri 30 Nisan – 2 Mayıs 1986 Bildiriler, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 113-139.
- Sarıcaoğlu, F. (2008)., “*Ruznâme*”, *Dia*, 35, 278-281
- Sertoğlu, M. (2015). *Osmanlı Tarih Lügatı*, İstanbul: Kurtuba Kitap.
- Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, (1989). *Solak-Zâde Tarihi, Cilt II*, (Haz. Vahid Çabuk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şemseddin Sami, (2019). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Yılmaz, Z. (2003). *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), Cilt I-II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- TSMA. e. 683-13.
- TSMA. e. 851-3.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yılmaz Bozyak, E. B. (2018). *Teşrifat Defteri (Ba, Mad, Nr. 1332) İnceleme-Çeviriyazı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

EK 1: Hava durumu, padişahın gittiği yerler ve bazı önemli olaylar.

I. AHMED DÖNEMİ				
Hicrî	Milâdî	Gün	Hava Durumu	Padişahın Bulunduğu Yer ve Olaylar
14 R. 1025	30.04.1616	Cumartesi	Güzel gün	Padişah Üsküdar köşkünde, Abdülbaki Paşa Divana gelip Başdefterdarlık görevine başladı, Lankazade Mustafa Paşa'nın evine varılıp emlakı zabt olundu.
16 R. 1025	2.05.1616	Pazartesi	-	Dergah-ı âli topçuları çavuşu Yusuf Çavuş Şark seferine gitti.
29 R. 1025	15.05.1616	Pazar	Güzel hava, sakin	Padişah Beykoz'da arza girmede.
30 R. 1025	16.05.1616	Pazartesi	Güzel hava	Padişah Beykoz bahçesinden Sarayı Âmire'ye döndü, arz odasında vezirler arza girdi, Mısır defterdarlığına atanan haraç muhasebecisi Hasan Efendi padişahın huzuruna girip el öptü.
1 Ca. 1025	17.05.1616	Salı		Padişah sarayda.
3 Ca. 1025	19.05.1616	Perşembe		Donanma-i Hümayunla birlikte Akdeniz'e gidecek olan Vezir Kaptan Halil Paşa 50 parça kadirga ile Beşiktaş'a nüzul etti.
5 Ca. 1025	21.05.1616	Cumartesi	Güzel gün	Padişah sarayda. Şah Abbas'ın elçisinin adamlarına padişaha ubudiyet ve itaatlerini bildirdikleri ve İslam'ın şeraitini kabul ettikleri için inamda bulunuldu. Donanma seferine Sefere giden Cezayir Beylerbeyi Vezir Halil Paşa ile donanma kaptanları, beyleri ve Tersane-i Âmire ağalarına inamda bulunuldu.
6 Ca. 1025	22.05.1616	Pazar		Padişah sarayda, arz odasında tahta oturdu, önce kazaskerler daha sonra vezirler daha sonra da defterdarlar arza girdiler.
7 Ca. 1025	23.05.1616	Pazartesi		Padişah Tersane Bahçesi'nde yatıp sabahtan kalkıp Davudpaşa Bahçesi'ne gitti, İmam İskeleyi'nden binip gitmişlerdir. Bugün kuşluk zamanında Vezir Mahmud Paşa donanma-i hümayûn ile Karadeniz'e teveccüh edip on pâre kadirga ve kırk sekiz pâre şayka-mânend kayıklar ile kalkıp Beşiktaş'a karîb geldikde iki donanma birbirine karşı şenlikler etdiler, geçip Boğaz'ı tutarlar.

8 Ca. 1025	24.05.1616	Salı	Hava latif, mutedil	Padişah devlet ve saltanat ile Davudpaşa Bahçesi'ndedir
12 Ca. 1025	28.05.1616	Cumartesi	Sünbülî hava.	Padişah Davudpaşa'da. Anadolu Kazaskeri Zeynelabidin fevt oldu, yerine Galata Kadısı Ahizade Hüseyin Efendi tayin olundu.
13 Ca. 1025	29.05.1616	Pazar		Padişah Davudpaşa'da.
14 Ca. 1025	30.05.1616	Pazartesi	Hava latif	Padişah Davudpaşa'da saadetle safada.
15 Ca. 1025	31.05.1616	Salı	Güzel gün.	Padişah arz için tahta geçti, vüzera arza girip yüz sürdü, Leh elçisi, tercümanı ve 6 nefer adamları da huzura çıkıp el öptüler.
19 Ca. 1025	04.06.1616	Cumartesi	Güzel gün, mutedil hava, çok (vafir) yağmur yağdı	
20 Ca. 1025	05.06.1616	Pazar	Yağmur asla aralık vermeyip gece gündüz yağdı, soğuk oldu.	Padişah Tersane-i Âmire bahçesinde.
21 Ca. 1025	06.06.1616	Pazartesi	Latif açık hava oldu.	Padişah Tersane-i Âmire bahçesinde.
22 Ca. 1025	07.06.1616	Salı	Hava mutedil ve soğukça (sovucak)	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde
26 Ca. 1026	11.06.1616	Cumartesi	A'lâ gün.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde, vücudu sıhhatte.
27 Ca. 1025	12.06.1616	Pazar	Güzel ve mutedil hava	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde.
29 Ca. 1025	13.06.1616	Salı		Padişah Davudpaşa'dan Saray-ı Hümayun'a geldi. Vezir-i Sani Ahmed Paşa, Nakkaş Hasan Paşa'nın yerine İstanbul Kaymakamı oldu. ⁴⁸ Vezir-i Sani Ahmed Paşa, Nakibüleşraf ve yeni tayin olunan bazı müderrisler huzura çıkıp el öptüler.
4 C. 1025	18.06.1616	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa bahçesinde. Kaymakam Vezir Ahmed Paşa başkanlığında Divan-ı Hümayun toplandı.
5 C. 1025	19.06.1616	Pazar	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde.
6 C. 1025	20.06.1616	Pazartesi	Dünkü gün gibi.	
7 C. 1025	21.06.1616	Salı	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da. Dubrovnik elçileri (iki elçi, iki beyzade, bir tercüman), huzura çıkıp el öptüler, hediye ve hazine getirdiler.

⁴⁸ Topçular Katibi ise Ahmet Paşa'nın 1025 Recebinde İstanbul Kaymakamlığı'na tayin olunduğu belirtmektedir, defterde verilen tarih daha doğrudur. "Etmekçi-zâde Vezir Ahmed Paşa, bin yirmi beş târihinin Recebinde Kâyim-makâm olup", *Topçular Katibi*, Cilt I, s. s. 649..

11 1025	C.	25.06.1616	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde.
1 1026	M.	09.01.1617	Pazartesi		Padişah sarayda, arz olmadı.
6 1026	M.	14.01.1617	Cumartesi		Padişah sarayda.
8 1026	M.	16.01.1617	Pazartesi	Güzel gün.	Padişah sarayda.
9 1026	M.	17.01.1617	Salı	Güzel gün.	Padişah sarayda, tahtında oturdu. Kapudan Halil Paşa Veziriazamlığa tayin olundu, gelip makamına oturdu. Erzurum'da olan Serdar Veziriazam Mehmed Paşa'dan mührü almak için kapıcılar gitti, Halil Paşa'ya sarayda olan mührü verdiler. Fas Elçisi Mevla Zeydan pişkeş çekti.
13 1026	M.	21.01.1617	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah saray-ı hümayunda.
14 1026	M.	22.01.1617	Pazar	Güzel gün.	Padişah sarayda, safada.
15 1026	M.	23.01.1617	Pazartesi	Güzel gün.	Padişah sarayda, Abdi Paşa'ya Tunus Beylerbeyliği tevcih olundu.
16 1026	M.	24.01.1617	Salı	Soğuk (bürudet üzere), yağmurlu	Padişah sarayda.
20 1026	M.	28.01.1617	Cumartesi	Güzel gün, kuru soğuk var.	Padişah Eski Sarayda, divan olundu, arz olmadı.
21 1026	M.	29.01.1617	Pazar	Güzel gün.	Padişah Eski Sarayda. Arz olmadı.
22 1026	M.	30.01.1617	Pazartesi	Güzel gün, kah kar yağdı güneş oldu.	Padişah Eski Sarayda, Mısır hazinesi geldi.
23 1026	M.	31.01.1617	Salı	Azim kar yağdı.	Padişah Eski Sarayda, arz olmadı.
27 1026	M.	04.02.1617	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Eski Sarayda.
28 1026	M.	05.02.1617	Pazar	Yağmur yağdı.	Padişah Eski Saray'dan Yeni Saray'a geldi, arz oldu. Kazaskerler ve vezirler arza girdiler. Kırım hanına gidecek İbrahim Ağa, Seferden dönen Cebecibaşı Hüsrev Ağa, Cebeciler Kethüdası Mustafa hilat giyip el öptüler.
29 1026	M.	06.02.1617	Pazartesi	Güzel gün.	Padişah sarayda, arz olmadı.
1 1026	S.	07.02.1617	Salı	Güzel gün.	Padişah Sarayda, arza çıktı.
5 1026	S.	11.02.1617	Cumartesi	Güzel gün, mülayim, sünbülî hava.	Padişah sarayda.
6 1026	S.	12.02.1617	Pazar	Güzel hava.	Padişah sarayda, arza çıktı.

7 S: 1026	13.02.1617	Pazartesi	Sabahtan yağmur yağdı, hava mutedil.	Padişah sarayda, arza çıkmadı.
8 S: 1026	14.02.1617	Salı	Mutedil hava.	Padişah sarayda, arza çıktı. Top arabacılarbaşı Şark seferinden gelip el öpdü
12 S: 1026	18.02.1617	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah sabah sarayda, daha sonra Tersane Bahçesi'ne yürüdüler.
13 S: 1026	19.02.1617	Pazar	Güzel gün, sabahtan duman ve sert soğuk oldu, daha sonra tiz rûşen olup açıldı.	Padişah Tersane Bahçesi'nde, arz olmadı.
15 S: 1026	21.02.1617	Salı	A'lâ güzel hava	Padişah Tersane Bahçesi'nde, arz olmadı.
19 S: 1026 (Fî 15 Şubat)	25.02.1617	Cumartesi.	Hava soğuk ve hem yağmur yağıp kâh yağmur ve kâh güneş açılıp hemen Mart eyyâmını gösterdi.	Padişah Tersane Bahçesi'nde, arza çıktı, Veziriazam Halil Paşa, Kızlar Ağası Mustafa Ağa huzura çıktılar. Karaman, Trablusşam, İçil, Cebecibaşı, Sipahiler Ağası, Şehremini tayin olunan kişilerle Fas Elçileri Abdurrahman ve Ahmed Bey ile maiyetindekiler huzura çıkıp el öptüler.
20 S: 1026	26.02.1617	Pazar	Yağmurlu ve soğuk	Padişah Tersane Bahçesi'nde.
21 S: 1026	27.02.1617	Pazartesi	Güzel gün.	Padişah Tersane Bahçesi'nde, arz olmadı.
22 S: 1026	28.02.1617	Salı	İyice.	Padişah Tersane Bahçesi'nde, arz olmadı.
26 S: 1026	04.03.1617	Cumartesi	Güzel hava.	Padişah bundadır. (Sarayda)
28 S: 1026	06.03.1617	Pazartesi	Güzel gün.	Padişah sarayda.
29 S: 1026	07.03.1617	Salı	Güzel gün.	Padişah sarayda, arza çıktı.
3 Ra: 1026	11.03.1617	Cumartesi	Hava soğuk bulutlu, Martın evvelki günü.	Padişah sarayda, arza çıkmadı.
4 Ra: 1026	12.03.1617	Pazar	Güzel gün.	Padişah sarayda, arza çıktı. Davud Paşa Revan seferinden dönüp divanda oturup el öptü, Bekir Efendi Anadolu Defterdarı oldu, el öptü.
5 Ra: 1026	13.03.1617	Pazartesi	Soğuk, sert yel esti.	Padişah sarayda.
6 Ra: 1026	14.03.1617	Salı	Berd-i acuzun sonu.	Padişah sarayda, arza çıktı. Çarşamba günü Mustafa Paşa'ya 80 bin akçe oturak verildi, bugün divana gelmedi.
10 Ra: 1026	18.03.1617	Cumartesi	Güzel hava.	Padişah sarayda.
11 Ra: 1026	19.03.1617	Pazar	Hava soğuk (burûdet üzere)	Padişah sarayda. Arza çıkmadı.

13 Ra. 1026	21.03.1617	Salı	Mülayim hava. Bu gün nevrudur.	Padişah sarayda. Bu gün Raziye Kadınzâde Vezîr Mustafa Paşa hazretleri yine vezâret ile eski gediğinde gelip oturdu. Cümle âlem haz eyledi.
17 Ra. 1026	25.03.1617	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah sarayda.
18 Ra. 1026	26.03.1617	Pazar	Hava açık, ziyade kuru soğuk oldu, kırağı düştü.	Padişah sarayda. Reisülküttab Mehmed Efendi sefer-i hümayundan geldi, makamına oturdu.
19 Ra. 1026	27.03.1617	Pazartesi	Güzel gün.	Padişah sarayda.
20 Ra. 1026	28.03.1617	Salı	Güzel gün.	Padişah sarayda, arza çıktı. Vüzera ve kadıaskerler arza girdiler.
24 Ra. 1026	01.04.1617	Cumartesi	Güzel gün, mutedil hava.	Padişah sarayda. Arza çıkmadı.

I. MUSTAFA DÖNEMİ

17 Z. 1026	16.12.1617	Cumartesi		
24 Z. 1026	23.12.1617	Cumartesi		Cülus tebriğinde bulunmuş olan Erdel voyvodasının adamlarına hilat gönderildi.
27 Z. 1026	26.12.1617	Salı		
2 M. 1027	30.12.1617	Cumartesi		
5 M. 1027	02.01.1618	Salı	Hava burûdet üzere, yağmur yağıyor.	Enderun-ı Hassa'da ser-bâzdârân olan İbrahim Paşa'ya Karaman Beylerbeyliği tevcih olundu.
10 S. 1027	06.02.1618	Salı		Boğdan Voyvodası Radul'un rikab-ı hümayuna gönderdiği pişkeşi getiren elçiler huzura kabul olundu.
14 S. 1027	10.02.1618	Cumartesi		
15 S. 1027	11.02.1618	Pazar		Arz oldu, İskenderiye Beyi Hasan Paşa, Kapıcıbaşı Mehmed Ağa, Leh elçisi ve üç adamı huzura çıktılar.
16 S. 1027	12.02.1618	Pazartesi		
17 S. 1027	13.02.1618	Salı		Arz oldu, Mısır Beylerbeyi Mustafa Paşa, Rumeli Beylerbeyi Sefer Paşa huzura çıktılar.

II. OSMAN DÖNEMİ

21 R. 1027	17.04.1618	Salı	Sabahtan muhkem duman ile kuru soğuk oldu, daha sonra açıp ziyade güzel hava olup	Vüzera arza girdi.
---------------	------------	------	---	--------------------

			açılıp a'lâ gün oldu.	
25 R. 1027	21.04.1618.	Cumartesi	Güzel gün, latif hava oldu.	Padişah Saray-ı Cedid'de. Vezir-i Sani Kaymakam Mehmed Paşa riyasetinde Divan-ı Hümayun toplandı.
26 R. 1027	22.04.1618	Pazar	Gayet güzel latif hava.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'ne göçtü, gece orda yattı. Divan oldu, Kaymakam Mehmed Paşa ziyade hasta olduğundan divana katılamadı.
5 Ca. 1027	29.04.1618	Pazar	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da olup Kanije Beylerbeyisi Sefer Paşa ve Kapıcıbaşı Frenk Mehmed Ağa sefer hazînesiyle serhadlere gidecektir ve Budin'den sulh u salâh ve kat'-ı sınır müjdesi [ile] gelen Budin Muhafızı Vezir Nakkaş Hasan Paşa ve Nemçe Kethüdası Mihal İstarça ve Dubrovnik elçisi ve tercümanı Davud Paşa Bağçesi'nde içeri köşkte el öptüler. Kaymakam Vezir-i Sani Mehmed Paşa ve kapıcıbaşılardan dört beş ağa gelip gümüş değnek ile âdet üzere geldiler.
7 Ca. 1027	01.05.1618	Salı	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde. Divan-ı Hümayun Kaymakam Mehmed Paşa riyasetinde toplandı.
5 C. 1027	29.05.1618	Salı	Soğuk güzel bir gün.	Padişah Üsküdar Bahçesi'nde, arz olmadı.
9 C. 1027	02.06.1618	Cumartesi		Divan oldu, cülus tebriki için gelen Erdel Elçisi Gamot Karkaş pişkeş çekti, elçiye ziyafet verildi, daha sonra elçi ve adamları padişahın huzuruna çıkıp el öptü.
10 C. 1027	03.06.1618	Pazar		Bugün divan olmayıp kapudan paşa donanma-i hümayun ile Beşiktaş'a nüzul buyurdular. Cümle vüzera sa'âdetlü pâdişâh hazretleri köşküne gelip el öptü, hılatgiyip ba'dehû toplar, tüfenkler atıp azîm şenlikler oldu.
12 C. 1027	05.06.1618	Salı	Güzel gün.	
26 C. 1027	19.06.1618	Salı	Güzel gün.	Padişah arz için Üsküdar Bahçesi'nden saraya geldi.
1 B. 1027	24.06.1618	Pazar	Güzel gün.	Padişah İstavroz Bahçesi'nde, arz olmadı. Kaymakam Mehmed Paşa riyasetinde divan oldu.
7 B. 1027	30.06.1618	Cumartesi		Eflak Voyvodası Gavril Veled-i Simon pişkeş getirip el öptü.
10 B. 1027	03.07.1618	Salı	Güzel gün.	

14 B. 1027	07.07.1618	Cumartesi	Güzel gün.	Arz olmadı.
22 B. 1027	15.07.1618	Pazar	Güzel gün.	Padişah arza çıkıp akabinde Tersane Bahçesi'ne gitti.
23 B. 1027	16.07.1618	Pazartesi		Eyüp Camii'nde vüzera, müftü (şeyhülislam) ve ulema asakir-i islam için dua ve enam-ı şerif okudular.
29 B. 1027	22.07.1618	Pazar	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da arz olmadı. Kaymakam Mehmed Paşa başkanlığında divan-ı hümayun toplandı.
20 Ş. 1027	12.08.1618	Pazar	Güzel gün.	Padişah arz odasında, vüzera ve kadıaskerler arza girdi. Yeni göreve tayin olunan müderrisler huzura çıkıp el öptüler.
21 Ş. 1027	13.08.1618	Pazartesi		
22 Ş. 1027	14.08.1618	Salı	Güzel gün.	Ulufe verildi.
26 Ş. 1027	18.08.1618	Cumartesi	Güzel gün.	Divan oldu, hayli zamandır hasta olduğundan divana gelemeyen Üçüncü Vezir Mehmed Paşa bu gün divana katıldı.
27 Ş. 1027	19.08.1618	Pazar	Güzel gün.	Arz oldu.
28 Ş. 1027	20.08.1618	Pazartesi		Divan olmadı.
29 Ş. 1027	21.08.1618	Salı		Divan olmadı.
7 N. 1027	28.08.1618	Salı		
11 N. 1027	01.09.1618	Cumartesi		
20 N. 1027	10.09.1618	Pazartesi		Bugün dîvân olmayıp Tavuk Pazarı'nda Dikilitaş kurbünde Esirciler Hanı ve çarşısı ve boyahaneler ve çadırcılar ta sorguçilere varınca ve kemhâcılar kârhânesi ve beride Parmakkapı'ya varınca ihrâk vâki' olmuşdur.
29 N. 1027	19.09.1618	Çarşamba (Yevmü'l-Erbî'a)		Yevm-i Terviye.
30 N. 1027	20.09.1618	Perşembe (		
1 L. 1027	21.09.1618	Cuma (		
3 L. 1027	23.09.1618	Pazar		Yevmü'l-Ahad, fi 3 id-i Fıtr [Şevvâl] sene 1027.
1 Za. 1027	20.09.1618	Cumartesi	Güzel gün, hava itidal üzere.	Padişah Davudpaşa'da.

4 Za. 1027	23.09.1618	Salı	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da.
8 Za. 1027	27.09.1618	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da.
15 Za. 1027	03.11.1618	Cumartesi	Bu gün fırtına olup yağmur yağıp soğuk oldu.	
23 Za. 1027	11.11.1618	Pazar		Mısır Muhafazasına tayin olunan Vezir Cafer Paşa ile Başkapıcıbaşı tayin olunan Yusuf Ağa huzura çıkıp el öptüler, kendilerine hilat verildi.
25 Za. 1027	13.11.1618	Salı		Bosna Muhafızı tayin olunan Mustafa Paşa ile Kapıcıbaşı tayin olunan İdris Ağa huzura çıktı.
30 Za. 1027	18.11.1618	Pazar		Mısır muhafazasından gelen Vezir Ahmed Paşa rikab-ı hümayuna pişkeş takdim etti.
20 Z. 1027	08.12.1618	Cumartesi		Kırım Hanı Canbek Giray'ın elçisi Kapı Ağası Mehmed Ağa yedi adamıyla birlikte huzura çıkıp el öptü.
4 M. 1028	27.12.1618	Cumartesi		Padişah Davudpaşa'da. Cezayir Kapudanı Vezir Ali Paşa Davudpaşa Behçesi'nde padişahın huzuruna çıkıp el öptü, pişkeş sundu.
18 M. 1028	05.01.1619	Cumartesi		Budin Muhafazasından gelen Vezir Hasan Paşa rikab-ı hümayuna pişkeş sundu. Macar Kralı rikab-ı hümayuna pişkeş sundu.
19 M. 1028	06.01.1619	Pazar		Fransa elçisi, katibi ve tercümanı huzura çıkıp el öptüler.
26 M. 1028	13.01.1619	Pazar	Güzel gün.	Padişah arza çıktı.
27 M. 1028	14.01.1619	Pazartesi	Güzel gün.	
2 S. 1028	19.01.1619	Cumartesi	Güzel gün.	Kaymakam Vezir-i Sani Mehmed Paşa, Veziriazmalık görevine tayin olundu, makamına oturdu.
9 S. 1028	26.01.1619	Cumartesi		Başdefterdar Vezir Abdülbaki Paşa Erdebil Seferinden gelip makamına oturdu.
12 S. 1028	29.01.1619	Salı		İkinci vezirlik ihsan olunan Vezir Hali Paşa ile Başdefterdar Abdülbaki Paşa huzura çıkıp el öptüler.
17 S. 1028	03.02.1619	Pazar	Güzel hava olup kuru soğuk ve don oldu.	Padişah sarayda, arza çıktı. Bütün kapıkullarının ulufesi verildi. İlk olarak Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa arza girdi.
2 Ra. 1028	17.02.1619	Pazar		Boğdan Voyvodası Gaspar'ın gönderdiği pişkeş takdim olundu.

8 Ra. 1028	23.02.1619	Cumartesi	Güvel hava.	Padişah Davudaşa'da.
17 Ra. 1028	04.03.1619	Pazartesi		Padişah Davudpaşa'da.
22 Ra. 1028	09.03.1619	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da. Veziriazam Mehmed Paşa, Tunus Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Venedik elçisi ve balyosu Davudaşa'ya gidip el öptüler.
24 Ra. 1028	11.03.1619	Pazartesi	Güzel gün olup ziyade yağmur yağdı.	Padişah Davudpaşa'da, daha sonra Tersane Bahçesi'ne geldi.
25 Ra. 1028	12.03.1619	Salı	Soğuk ve yağmurlu.	Padişah Tersane Bahçesi'nde.
29 Ra. 1025	16.03.1619	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Tersane Bahçesi'nde, arz olmadı.
1 R. 1028	17.03.1619	Pazar		Leh kralının gönderdiği pişkeş takdim olundu.
3 R. 1028	19.03.1619	Salı	Güzel gün.	Padişah Tersane Bahçesi'nde.
10 R. 1028	26.03.1619	Salı	Güzel gün.	Padişah Beşiktaş Bahçesi'nden arza geldi.
14 R. 1028	30.03.1619	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah sarayda.
1 L. 1028	10.09.1619	Salı	Güzel mübarek gün.	Bayramın (büyük bayram) ilk günü, vüzera ve erkan-ı devlet ve ulema cümleten padişahın elini öptüler.
12 L. 1028	21.09.1619	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Bahçe-i Vadi-i Harami'de, arz olmadı.
13 L. 1028	22.09.1619	Pazar	Güzel gün, mülayim hava oldu.	Padişah Vadi-i Harami'deki bahçede.
14 L. 1028	23.09.1619	Pazartesi	Bugünkü gün güzel gün gelip latif ve sovucağ bâd-ı sabâ yelleri esip kulûba safâlar ve hayât takviyet verdi.	Padişah Bahçe-i Vadi-i Harami'de, arz olmadı.
15 L. 1028	24.09.1619	Salı	Güzel gün, mutedil hava, yağmur çok serpti.	Padişah Bahçe-i Vadi-i Harami'de, arz olmadı.
20 L. 1028	29.09.1619	Pazar	Güzel soğuk hava.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde, arz olmadı. Rumeli Kazaskeri Yahya Efendi azledildi, Anadolu Kazaskeri olan Abdülğani-zâde Mehmed Efendi Rumeli Kazaskeri oldu, sabıka İstanbul Kadısı Bahşi Mehmed Efendi Anadolu kazaskeri oldu.

21 1028	L.	30.09.1619	Pazartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da, arz olmadı. Veziriazam divanda devlet işlerini gördü.
22 1028	L.	01.10.1619	Salı	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
26 1028	L.	05.10.1619	Cumartesi	Güzel gün, hava berd üzere mülayim ve mutedil, yağmurlar yağdı.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
28 1028	L.	07.10.1619	Pazartesi	Güzel a'lâ gün.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divanı gördükten sonra Davudpaşa'ya varıp yeni tayin olunan Rumeli kazaskeri, Anadolu kazaskeri, Rumeli Beylerbeyi Yusuf Paşa el öptüler.
4 1028	Za.	12.10.1619	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'dan geldi, arz olmadı.
5 1028	Za.	13.10.1619	Pazar	Güzel gün.	Padişah sarayda.
6 1028	Za.	14.10.1619	Pazartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da gitti, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
11 1028	Za.	19.10.1619	Cumartesi	Mutedil, güzel sovucak hava oldu.	Padişah Davudpaşa'da, arz olmadı.
12 1028	Za.	20.10.1619	Pazar	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde, arz olmadı.
13 1028	Za.	21.10.1619	Pazartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
18 1028	Za.	26.10.1619	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
19 1028	Za.	27.10.1619	Pazar	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da.
20 1028	Za.	28.10.1619	Pazartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'dan Vadi-i Haramî bahçesine vardı. Veziriazam divanı gördü.
25 1028	Za.	02.11.1619	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'dan Çatalca'ya buyurmuşlardı. Veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
26 1028	Za.	03.11.1619	Pazar	Güzel gün.	Padişah Çatalca'da, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
28 1028	Za.	05.11.1619	Salı	Güzel gün. Rûz-ı Kasım dahil oldu.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
2 1028	Z.	09.11.1619	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah sarayda. Veziriazam divanı gördü.
3 1028	Z.	10.11.1619	Pazar	Güzel gün.	Padişah sarayda. Arz oldu, Veziriazam arza girdi.
4 1028	Z.	11.11.1619	Pazartesi	Güzel gün.	Padişah sarayda, arz olmadı.
5 1028	Z.	12.11.1619	Salı	Güzel gün.	Padişah arza çıktı.
16 1028	Z.	23.11.1619	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'ne göçtü. Vezir Hüseyin Paşa, Rumeli

				Beylerbeyi Yusuf Paşa ve Erzurum Defterdarı Osman el öptüler.
18 Z. 1028	25.11.1619	Pazartesi	Akşamdan yağmur yağıp erkan-ı divan baran-zede oldu.	Veziriazam yeni akçeyi getirip tevzi olunup bütün sarraflara verilip takdim-i tashih-i sikke bu gün vaki oldu.
23 Z. 1028	30.11.1619	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
25 Z. 1028	02.12.1619	Pazartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
26 Z. 1028	03.12.1619	Salı	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde.
30 Z. 1028	07.12.1619	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde, veziriazam divanı gördü.
1 M. 1029	08.12.1619	Pazar	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
2 M. 1029	09.12.1619	Pazartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
3 M. 1029	10.12.1619	Salı	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde, Veziriazam divanı görüp daha sonra Davudpaşa'ya varıp arz oldu.
7 M. 1029	14.12.1619	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
8 M. 1029	15.12.1619	Pazar	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
9 M. 1029	16.12.1619	Pazartesi	Güzel sovucağ gün.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
10 M. 1029	17.12.1619	Salı	Güzel, soğuk.	
14 M. 1029	21.12.1619	Cumartesi	Mutedil yağmur yağdı.	Padişah Tersane Bahçesi'nde, veziriazam divanı gördü.
15 M. 1029	22.12.1619	Pazar	Güzel gün, hava bulutlu, sovucağ.	Veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
16 M. 1029	23.12.1619	Pazartesi	Fırtınalı, bulutlu ve pusarik, yağmur ve kar yağıp soğuk oldu. Gün dönüp Erba'ın bugün girdi.	Padişah Tersane Bahçesi'nde, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
17 M. 1029	24.12.1619	Salı	Gayet soğuk, kar yağıp soğuk fırtınalı yeller esti.	Padişah sarayda. Veziriazam Mehmed Paşa azledildi, Kapudan Vezir Ali Paşa Veziriazam oldu, makamına oturdu. Halil Paşa Kaptan-ı Derya oldu, el öptüler. Yeni tayin olunan bazı müderrisler de aynı gün el öptüler. Bunlar arasında Sahn Medresesi Müderrisliğine tayin olunan Karaçelebizade Abdülaziz Efendi de vardır.

21 M. 1029	28.12.1619	Cumartesi	Şiddetli kar ve yağmur yağdı.	Padişah sarayda. Veziriazam divanı gördü, Cümle erkan-ı devle Yeniçeri ağasının düğününe gittiler.
22 M. 1029	29.12.1619	Pazar	Hemen hemen dünkü gün gibidir.	
28 M. 1029	04.01.1620	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde. Veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
29 M. 1029	05.10.1620	Pazar	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
2 S. 1029	07.01.1620	Salı	Yağmur yağıp mülayim hava oldu.	Padişah Davudpaşa'dan geldi.
6 S. 1029	11.01.1620	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah sarayda, arz olmadı.
7 S. 1029	12.01.1620	Pazar	Güzel gün, hava latif	
9 S. 1029	14.01.1620	Salı	Karlı	Padişah sarayda, arz olmadı. Padişah, Başdefterdâr Vezir Baki (Abdülbaki) Paşa'ya gazap edip, Yedikule'ye haps etiler.
13 S. 1029	18.01.1620	Cumartesi	A'lâ açık hava, kuru kavi soğuk olmuştur ki tabir olunmaz.	Veziriazam divanı gördü. Altıpoğaçazade Ahmed Paşa başdefterdarlığa tayin olundu.
14 S. 1029	19.01.1620	Pazar	Güzel gün, a'lâ havalar oldu.	Padişah arza çıktıktan sonra Üsküdar Bahçesi'ne gitti.
15 S. 1029	20.01.1620	Pazartesi	Güzel gün.	Padişah Üsküdar Bahçesi'nde, veziriazam divanı gördü.
16 S. 1026	21.01.1620	Salı	Güzel gün, latif havalar oldu.	Padişah Üsküdar Bahçesi'nde, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
20 S. 1029	25.01.1620	Cumartesi	Güzel gün, a'lâ havalar açıldı.	Padişah Üsküdar Bahçesi'nde, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
24 S. 1029	29.01.1620	Çarşamba (Erbî'a)		Çarşambaya ait nadir kayıtlardan biri.
27 S. 1029	01.02.1620	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah sarayda.
28 S. 1029	02.02.1620	Pazar	Güzel gün.	Padişah sarayda.
29 S. 1029	03.02.1620	Pazartesi	Ziyade yağmur yağdı.	Padişah sarayda.
4 Ra. 1029	08.02.1620	Cumartesi	A'lâ gün, mutedil hava.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
5 Ra. 1029	09.02.1620	Pazar	A'lâ mutedil hava.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divana gitmeyip sabah namazından önce Davudpaşa'ya vardı, divanı Vezir-i Sani Kapudan Halil Paşa gördü.
6 Ra. 1029	10.02.1620	Pazartesi	Güzel gün, hemen dünkü gün gibi vaki oldu.	
7 Ra. 1029	11.02.1620	Salı	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da.

11 Ra. 1029	15.02.1620	Cumartesi	Soğuk, karlı ve yağmurlu, sert yeller esti.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divanı gördü, arz olmadı. Rumili Kazaskeri Ganîzâde ve Başdefterdâr Ahmed Paşa hazretleri divana gelmediler.
12 Ra. 1029	16.02.1620	Pazar	Güzel gün, hava latif.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nden geldi, arz olmadı.
13 Ra. 1029	17.02.1620	Pazartesi	Güzel gün.	Divan olmadı, Padişah Yeni Cami'ye (Sultanahmed Camii) varıp mevlüd-i şerif okuttu, dua ve sena olundu.
18 Ra. 1029	22.02.1620	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
21 Ra. 1029	25.02.1620	Salı	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
24 Ra. 1029	28.02.1620	Cuma		Cuma gününe ait nadir kayıtlardan biri. (s. 353)
28 Ra. 1029	03.03.1620	Salı	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde.
2 R. 1029	07.03.1620	Cumartesi	Azim fırtına ve kar yağdı, bir mertebe soğuk olmuştur ki tabiri mümkün değildir.	Padişah sarayda.
3 R. 1029	08.03.1620	Pazar	Ayaz olup muhkem soğuk oldu. Çökel olup atla gezilmeden kalıp hayli kişi düşmüşlerdir.	Padişah sarayda, arz oldu. Başdefterdar Ebubekir Paşa, Kıbrıs Beylerbeyi Mehmed Paşa, Ankara Beyi İbrahim Paşa, Anadolu Defterdarı Cudi Mehmed, Pojega, Ohri, Delvne ve Alanya sancakbeylikleri tayin olunan paşalar huzura çıkıp el öptüler.
5 R. 1029	10.03.1620	Salı	Güzel gün.	Padişah sarayda.
16 R. 1029	21.03.1620	Cumartesi	Güzel gün, soğukça (sovucak)	Padişah sarayda, veziriazam divanı gördü.
17 R. 1029	22.03.1620	Pazar	Latif, yağmurlu ve sovucak	Padişah sarayda, arz olmadı.
19 R. 1029	23.03.1620	Salı	Mülayim, sovucak	Padişah sarayda.
23 R. 1029	27.03.1620	Cumartesi	Hava açık, güneşli, kuru a'lâ soğuk.	Padişah sarayda, veziriazam divanı gördü.
24 R. 1029	28.03.1620	Pazar	Hava açık, mutedil, sovucak.	Padişah sarayda, veziriazam divanı görüp, vezirlerle birlikte arza girdiler. Ülkesine dönecek Erdel elçisi, tercümanı, kapı kethüdası huzura çıkıp el öptüler.
29 R. 1029	03.04.1620	Cumar		Padişah Cuma namazından sonra Meydan-ı Esb'de (Atmeydanı'nda) bina olunan köşke varıp, cirrit oynayanları seyrettiler.

1 Ca. 1029	04.04.1620	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah sarayda,
2 Ca. 1029	05.04.1620	Pazar	Güzel gün.	Veziriazam hasta, Vezir-i Sani Halil Paşa divanı gördü, arz olmadı.
3 Ca. 1029	06.04.1620	Pazartesi	Hava latif, sovucak.	Padişah sarayda. Veziriazam divanı gördü, arz oldu.
4 Ca. 1029	07.04.1620	Salı	Sünbülî hava, latif yağmurlar yağdı.	Padişah atıyye kakup arz oldu, hâce efendi (Ömer Hoca) ve müftü efendi kılık giyip el öptüler. (kışlık kıyafetler ihsan olduğu için el öpmüşlerdir)
8 Ca. 1029	11.04.1620	Cumartesi	Bu gün Nisan'ın evveli. Divan-ı Hümayun'da vezirler yemek yerken azim kar yağıp kavi soğuklar oldu.	Padişah Davudpaşa'ya göç etti. Arz olmadı, veziriazam divana gelmedi, Vezir-i Sani Halil Paşa divanı gördü.
9 Ca. 1029	12.04.1620	Pazar	Güzel gün.	Sadrazam hazretleri divana gelmeyip Vezir Halil Paşa divanı gördü.
10 Ca. 1029	13.04.1620	Pazartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde, Veziriazam Ali Paşa divana geldi.
15 Ca. 1029	18.04.1620	Cumartesi	Güzel gün.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
15 Ca. 1029	19.04.1620	Pazar	Hemen dünkü gibi güzel gün.	
17 Ca. 1029	21.04.1620	Pazartesi	A'lâ mülayim Nisan yağmurları yapıp, sünbülî latif hava oldu.	Padişah Davudpaşa'da, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
22 Ca. 1029	25.04.1620	Cumartesi	Mutedil, sovucka, latif, a'lâsından hava oldu.	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde, veziriazam divanı gördü.
24 Ca. 1029	27.04.1620	Pazartesi	Hava mutedil sovucak	Padişah Davudpaşa Bahçesi'nde, veziriazam divanı gördü, arz olmadı.
25 Ca. 1029	28.04.1620	Salı	Dünkü gibi güzel gün.	
29 Ca. 1029	02.05.1620	Cumartesi	A'lâ açık hava, sovucak latif.	Padişah Davudpaşa'da, arz olmadı.
1 C. 1029	04.05.1620	Pazartesi	Hava güzel iken bir azim yağmur yağıp, yıldırımlar şakıyıp gökler gürleyip tufan-ı azim vaki oldu. Sabah divânına girerken evvelki kapıdan girip ikinci kapıdan çıkıp ki Bâb-ı Hümayun önüdür, gürültüler ve yıldırım, berk vefretinden ve yağmurun kesretle boşandığından hemen orada saçak altında kalıp bir adım yürümeğe mecal olmayıp heybetullah ve azametullaha müşâhede olunup inayetullaha sığınıp yarım saate varınca at üzerinde tehir edip bir miktar aşağıya vardıkda amma yine azim yağıyordu ki ancak olur.	
2 C. 1029	05.05.1620	Salı	Sovucak, a'lâ yağmur yağdı.	Padişah Davudpaşa'da, arz olmadı.

8 1029	C.	10.05.1620	Pazar	Yağmurlu.	Padişah Davudpaşa'dan saraya geldi, arz oldu. Yeni gelen ve ülkesine dönecek olan İngiliz elçileri, tercümanı ve adamları huzura çıkıp el öptüler. Padişaha pişkeş sundular.
9 1029	C.	11.05.1620	Pazartesi	Güzel gün, latif havalalar.	Padişah sarayda, Anadolu kazaskeri divana gelmedi.
10 1029	C.	12.05.1620	Salı		(defterdeki son tarihtir.)

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN ARŞİV OKURYAZARLIĞI BECERİLERİNİN İNCELENMESİ*

Nuray TOY

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

nurayyigitir@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7134-7541>

Dr. Öğr. Üyesi Hilal ÇİFTÇİ

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

hilalciftci@karatekin.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1268-2144>

ÖZ

Ulusların kültürel belleklerini oluşturan arşiv kaynaklarının kullanılabilmesi için çeşitli becerilere ihtiyaç duyulmaktadır. Arşiv kaynaklarını bilme, erişme, kullanma, değerlendirme ve paylaşma becerilerinin tamamı arşiv okuryazarlığı olarak adlandırılmaktadır. Çalışma, Çankırı Karatekin Üniversitesi (ÇAKÜ) Tarih Bölümü ve Türk Dili Edebiyatı (TDE) Bölümü son sınıf öğrencilerinin arşiv okuryazarlığı becerileri hakkındaki mevcut durumunu tespit etmek ve farkındalık oluşturmak amacıyla hazırlanmıştır. Tarih ve TDE bölümü öğrencilerinin diğer bölümlere oranla arşiv kaynaklarını daha fazla kullandıkları ve mesleki hayatları boyunca da kullanacakları düşünüldüğü için bu iki bölüm tercih edilmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda Çankırı Karatekin Üniversitesinde eğitim gören 104 Tarih ile 93 Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencisine anket uygulanmıştır. Katılımcıların ankete vermiş oldukları yanıtlar Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) istatistik programında analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler sonucunda Tarih ve Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerinin arşiv kaynaklarını kullanma başka bir ifadeyle arşiv okuryazarlığı becerilerinin yeteri kadar gelişkin olmadığı sonucuna varılmıştır. Arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik bilgi ve becerileri kapsayan arşiv okuryazarlığı becerilerinin başlı başına bir eğitim programı kapsamında, ders içeriğine entegre edilmiş şekilde ya da bölümlerde bir ders olarak okutulması önerilmektedir. Ayrıca kütüphanecilik ve arşivcilik toplulukları tarafından arşiv okuryazarlığı becerilerinin ve standartlarının belirlenmesi de tavsiye edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arşiv Kaynakları, Arşiv Okuryazarlığı, Birincil Bilgi Kaynakları, Birincil Kaynak Okuryazarlığı

SURVEYING THE ARCHIVE LITERACY SKILLS OF ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY STUDENTS

ABSTRACT

Various skills are needed in order to use archive resources that compose the cultural memories of nations. All of the skills of knowing, accessing, using, evaluating and sharing of archive resources are called as an archive literacy. The study was prepared in order to determine the current situation of Çankırı Karatekin University (ÇAKU) Department of History and Turkish Language and Literature (TLL) Department final year students about archival literacy skills and to raise awareness. These two Departments were preferred because it is thought that the students of the History and TLL Department use archive resources more than other departments and will benefit from them throughout their professional lives. In line with the purpose of the study, a survey was applied to 104 students of History and 93 the Department of TLL students studying at ÇAKU. The responses of the participants to the survey were analyzed and evaluated in the SPSS statistical program. As a result of the evaluations, it has been concluded that the students of the History and TLL Department have not sufficient archival literacy skills to use archival resources. It is recommended that archival literacy skills, which include knowledge and skills for the use of archival resources, be integrated into the course packages within the scope of a training program or taught as a course in departments. It is also recommended to determine archival literacy skills and standards by the librarianship and archival societies.

Anahtar Kelimeler: Archive Resources, Archive Literacy, Primary Sources of Information, Primary Source Literacy

* Bu çalışma 2021 yılında Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı'nda Dr. Öğretim Üyesi Hilal ÇİFTÇİ danışmanlığında tamamlanan "Arşiv Kaynaklarının Bilimsel Araştırmalardaki Yeri ve Arşiv Okuryazarlığı (Çankırı Karatekin Üniversitesi Örneği)" başlıklı yüksek lisans tezine dayanarak hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Yunanca'daki "arkheion", Latince'deki "archivum" kelimelerinden gelen, Fransızca ve İngilizce'de "archive", Almanca'da ise "archiv" olarak kullanılan bu terim Türkçe'ye "arşiv" olarak geçmiştir. Amerikan Arşivciler Derneği tarafından yayınlanan Arşiv Terminolojisi Sözlüğünde arşiv kavramı "arşiv kayıtlarının fiziksel ya da dijital koleksiyonu", "bir kurum" ve "belirli bir konuyla ilgili bilgi ve verilerden oluşan koleksiyonun sergilenmesi" şeklinde tanımlanmıştır (Society of American Archivists, 2005). Türk Dil Kurumu (TDK) Güncel Türkçe Sözlüğünde ise "belgelik" olarak tanımlanmıştır (TDK, 2019). 2009 yılında yayınlanan Belge Yönetimi ve Arşiv Terimleri Sözlüğünde ise "özel ve/veya tüzel kişiler tarafından üretilen veya alınan, arşivsel değere sahip belgeleri belirli standartlar dâhilinde seçme, koruma ve kullanıma sunmakla sorumlu kurum ve bunların saklandığı yer" olarak ifade edilmiştir (Karakaş, Rukancı ve Anameriç, 2009, s. 4). Arşiv kavramı "resmi daire, belediye sarayı" anlamına gelmektedir (Binark, 1980, s. 3). Arşivler özel/kamu kurum kuruluş ve özel veya tüzel kişiler tarafından üretilen ya da sahip olunan kaynakları seçmek, tasniflemek, korumak, kullanıma hazır hâle getirmek ve belirli kurallar çerçevesinde kullanıcılarına sunmakla görevli kurumlardır. Arşivler, bir toplumun geçmişi ile geleceği arasında bağlantı kurmak gibi önemli bir görevi yerine getirmektedirler. Arşivler ve arşiv kaynaklarına sahip olan toplumlar; geçmişleri ile ilgili siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel hayat ve daha birçok konu hakkında çeşitli bilgilere erişebilmektedirler. Arşivlerde bulunan belgeler, geçmiş nesillerden günümüze aktarılan mirasın dokunulabilir biçimidir ve geçmişin geleneklerini yansıtır, geçmişe ait tecrübeleri, fikirleri ve tartışmaları şekillendirirler (Keskin, 2013, s.6). Bu bağlamda zengin arşivlere ve arşiv kaynaklarına sahip olmak, toplumlar ve devletler için büyük önem arz etmektedir.

Arşivler, çeşitli şekillerde elde edilen belgelerle güçlendirilmiş ve bir konu hakkında farklı değerlendirme ve araştırmaların yapılabileceği önemli araştırma merkezlerindedir (Keskin, 2009, s.243). Arşivler, geçmişi yaşanan güne aktaran, bugünü ise geleceğe hazırlayan, devletlerin anılarını, tarihini ve kültürünü geleceğe taşıyan kurumlardır (Demir, 2009, s. 6). Bundan dolayı arşivlerin geçmiş ile gelecek arasında bağlantı kurulması konusundaki önemi açıktır. Arşivler bireylerin, devletlerin, milletlerin haklarını korumakta, belgelemekte ve kanıtlamaktadır (Demir, 2009, s. 6). Arşivler toplumların kültürel miras ürünlerini bünyesinde barındıran, saklayan, kullanıcılarına sunan kurumlardır. Kütüphane ve müzeler gibi kültürel miras ürünlerinin yönetilmesinde önemli işleve sahiptir (Çakmak ve Yılmaz, 2017, s. 50). Bununla birlikte arşiv kullanıcılarının bilgi ihtiyacını karşılamak gibi bir işlevi de yerine getirmelerinden dolayı da ayrıca önemlidir.

Arşivlerde bulunan arşiv kaynakları da toplumların sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik hayatı hakkında ulusal ve uluslararası düzeyde bilgiler vermektedir. Bilimsel araştırmalarda arşiv kaynaklarının kullanılması ile birlikte özgün eserler oluşturulacağı düşünülmektedir. Arşiv kaynaklarının bilimsel çalışmalarda kullanılmasıyla intihal ve aşırma gibi etik dışı kullanımların da önüne geçileceği düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Kütüphanelerde ve bilgi merkezlerinde bulunan kaynakların elde edilmesi kullanılması, paylaşılması, değerlendirilmesi, düzenlenmesi, etik ve yasal kısıtlamalar hakkında kullanıcılara verilen eğitim, bilgi okuryazarlığı eğitimi olarak adlandırılmaktadır. Kütüphanelerde bulunan kaynak türlerinden sadece biri olan birincil kaynaklar ile ilgili bilgi okuryazarlığı eğitimi içinde verilen bilgiler de yeterli seviyede değildir (Archer vd., 2009, s. 411).

Birincil kaynak okuryazarlığı ya da arşiv okuryazarlığı denilen kavramın bilgi okuryazarlığı gibi detaylandırılarak kullanıcılarına detaylı bir şekilde eğitiminin verilmesi gerekmektedir. Birincil kaynaklarla ilgili temel bilgilerin ileri seviye kütüphane kullanımı eğitimlerinde bile vermediği söylenmektedir (Archer vd., 2009, s. 419). Kütüphane kullanımı eğitimi yani bilgi okuryazarlığı eğitimi kapsamında verilen bilgilerin birincil kaynakları etkin bir şekilde kullanabilmek adına yetersiz olacağı düşünülmektedir. Birincil kaynakların kullanımı başlı başına farklı bir beceridir. Zira bu beceri; birincil kaynak ve ikincil kaynakların ayrımının yapılması, birincil kaynağa nasıl ulaşılacağı, kaynağın bulunduğu bilgi merkezinin kullanım prosedürleri, elde edilen kaynaklar içerisinde uygun kaynağın seçilmesi, seçilen kaynağın kullanılması, kaynağın değerlendirilmesi ve

en doğru bilginin çıkarılması, elde edilen bilginin uygun şekilde atfının ve kaynakçasının verilmesi gibi süreçlerin tamamını kapsamaktadır.

Arşiv kaynaklarının büyük kısmını oluşturan birincil bilgi kaynakları 2018 yılında ALA tarafından yayımlanan “Guidelines for Primary Source Literacy” isimli kaynakta “bir zaman periyodunu, bir olayı, bir işi, insanları veya fikirleri belgeleyen orijinal kanıt olarak hizmet veren çeşitli formatlardaki materyal” şeklinde tanımlanmıştır (ALA, 2018, s. 1). Kuzey Kaliforniya’da eğitim veren Beaufort County Community Koleji tarafından hazırlanan rehberde ise birincil kaynaklar, olayın gerçekleştiği zamana birinci elden tanıklık eden, doğrudan orijinal belge ve nesnelere ile kanıtlanan ya da olayın gerçekleştiği zamanda katılımcılar, tanıklar veya kayıtçılar tarafından oluşturulan kaynaklardır şeklinde tanımlanmıştır. Günlükler, mektuplar, yazışmalar, orijinal belgeler, doğum ölüm belgeleri, biyografiler, otobiyografiler, el yazmaları, röportajlar, konuşmalar, sözlü tarihler, içtihat hukuku, mevzuat, yönetmelikler, anayasalar, devlet belgeleri, istatistiksel veriler, araştırma raporları, gazete ilanları, organizasyonel kayıt, fotoğraf, kişisel yazı, harita, ses kaydı, birinci elden gazete ve dergi hesapları, yasal davalar, anlaşmalar, sanat veya müzik eserleri, fotoğraflar, filmler, kartpostallar, posterler, duyuru ve el ilanları birincil kaynaklara örnek verilebilmektedir (Beaufort County Community Collage Library, 2021).

Arşiv kaynakları ve diğer bilgi kaynakları arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Arşiv kaynaklarının oluşturuldukları, korundukları ve muhafaza edildikleri kurumlar farklılık göstermektedir. Arşiv kaynaklarına erişme, kaynakları kullanma, değerlendirme kriterleri, bibliyografik künye hazırlama ve kaynakların bulunduğu kurumların kural ve prosedürleri gibi konularda da farklılıklar bulunmaktadır. Arşiv kaynaklarının doğru ve etkin kullanılabilmesi için kullancının birtakım becerilere sahip olması gerekmektedir. 1989 yılında American Library Association (Amerikan Kütüphane Derneği) tarafından yayınlanan raporda (ALA, 1989) bilgi okuryazarlığı kavramı, bilgi ihtiyacını fark eden kullanıcının ihtiyaç duyduğu bilgiyi elde etme, değerlendirme ve etkin bir şekilde kullanma becerisine sahip olması şeklinde tanımlanmıştır. Aynı raporda bilgi okuryazarlığının bireyler, işletmeler ve kurumlar üzerindeki etkisi ve bilgi çağında bilgi okuryazarlığı becerilerine sahip bireylerin yetiştirilmesinin öneminin üzerinde de durulmuştur. Bilgi okuryazarlığı kavramı uzun yıllardır üzerine çeşitli çalışmalar yapılan bir konudur. Bununla birlikte arşiv ve arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik olan arşiv okuryazarlığı üzerine yapılan çalışmalar bilgi okuryazarlığına göre daha geç gelişim göstermiştir. Bilgi okuryazarlığı için onlarca yıldır çalışmalar varken özel koleksiyonlar ve arşivler için okuryazarlık çalışmalarında geç kalınmıştır (Archer, Hanlon ve Levine, 2009, s. 412).

Kişilere arşiv kaynaklarını kullanma becerileri arşiv okuryazarlığı eğitim ve programları ile mümkün kılınmaktadır. Bilgi okuryazarlığı eğitimlerinin içeriğine entegre edilerek verilen bilgiler iyi bir birincil kaynak kullanıcısı olabilmek için yeterli değildir (Archer vd., 2009, s. 411). Dolayısıyla birincil kaynak kullanımına yönelik becerilerin kazandırılması için ayrı bir eğitim içeriği oluşturulmalı ve sadece bu kaynaklara özgü eğitimler verilmelidir. Arşiv kaynakları diğer bilgi kaynaklarına göre farklı arama, erişme, değerlendirme, kullanma, yorumlama gibi farklı kullanım özelliklerine sahiptirler. Bu becerilerin kullanıcılarına kazandırılması literatürde “arşiv okuryazarlığı” ya da “birincil kaynak okuryazarlığı” kavramları ile örtüşmektedir. Arşiv okuryazarlığı ve birincil kaynak okuryazarlığı kavramları literatürde birbirlerinin yerine kullanılmaktadır (Polat, 2019, s. 9). Arşiv okuryazarlığının kapsamı birincil kaynak okuryazarlığına oranla daha geniştir. Bu nedenle çalışmada arşiv okuryazarlığı kavramı kullanılacaktır. Ancak, önceki çalışmalar kısmında birincil kaynak okuryazarlığı olarak ifade edilen kavramlar arşiv okuryazarlığı şekline dönüştürülmemiş, olduğu gibi değerlendirilmiştir.

Arşiv okuryazarlığı; arşivleri, el yazmalarını, nadir eserleri, birincil kaynakları etkili şekilde bulmak, yorumlamak, kullanmak için gerekli bilgi, beceri ve yetenekler olarak adlandırılmaktadır (Morris, Mykytiuk, ve Weiner, 2014, s. 397). Başka bir tanımda ise arşiv okuryazarlığı, birincil kaynak okuryazarlığı kavramı kullanılarak “yeni bir bilgiyi oluşturmak veya mevcut olan durumu gözlemlemek için, belirli alanlar çerçevesinde birincil kaynakları etkin şekilde elde etmek, yorumlamak, değerlendirmek ve etik ihlaller yapmadan kullanabilmek için gerekli olan bilgi, beceri ve yeteneklerin bütünüdür” şeklinde ifade edilmiştir (ALA, 2018, s. 2). Tanımlardan da anlaşılacağı

üzere arşiv okuryazarlığı arşivleri bilmek, arşiv kaynaklarını kaynakları elde etmek, elde edilen kaynakları yorumlamak, değerlendirmek, kullanmak ve bu sürecin tamamını etik ihlaller yapmadan gerçekleştirmek olarak özetlenebilmektedir.

Arşiv okuryazarı olabilmek için çeşitli yetkinliklere sahip olunması gerektiği açıktır. Bu konuda “Kültürel Miras Kurumu Arşivlerin Etkin Kullanımında ve Kültürel Belleğin Korunmasında Yetkinlik: Arşiv Okuryazarlığı” adıyla arşiv okuryazarlığı üzerine Türkiye'deki ilk çalışmalardan birini gerçekleştiren Coşkun Polat, söz konusu yetkinlikleri şöyle açıklamaktadır (Polat, 2019, s.16).

1. Bilme: Arşivleri ve arşiv kaynakları ile ilgili özellikleri ve prosedürleri bilme becerisine sahiptir.
2. Erişme: Arşivlere ve arşiv kaynaklarına erişme konusunda yetkinliğe sahiptir. • Bilgi ihtiyacına yönelik arşiv kaynaklarını tespit edebilir.
3. Değerlendirme: Arşiv kaynaklarından elde edilen bilginin değerlendirilmesi aşamasında kaynağın oluşturulduğu döneme özgü ve arşiv belgesinin yapısal özelliklerin önemini bilincindedir.
4. Kullanma: Arşiv kaynaklarını bilgi ihtiyacını giderme ve sorun çözme amacıyla kullanır.
5. Etik ve Yasal Kurallar: Arşiv ve arşiv kaynaklarını etik ve yasal kurallar ışığında doğru şekilde kullanır.

ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

2009 yılında Joanne Archer, Ann M. Hanlon ve Jennie A. Levine “Investigating Primary Source Literacy” isimli çalışmalarında Maryland Üniversitesi’nde birincil kaynakların kullanılarak araştırmanın nasıl yapılacağına yönelik hazırlanmış oldukları “Research Using Primary Sources” isimli araştırmalarından elde edilen verilerden birincil kaynak kullanıcılarının bahsi geçen kaynakların kullanımı ile ilgili nereden başlayacaklarını bilmedikleri ve elde edilen kaynaklar arasından birincil kaynağı tespit edemedikleri sonucuna varmışlardır.

Sammie Morris, Lawrence J. Mykytiuk ve Sharon A. Weiner’in 2014 yılında yayınladıkları “Archival Literacy for History Students: Identifying Faculty Expectations of Archival Research Skills” isimli çalışmalarında lisans öğrencilerine eğitim vermek ve tarih bölümü öğretim üyelerinin arşiv okuryazarlığı hakkındaki fikir ve görüşlerini almak amacıyla hazırladıkları çalışmalarında öğrencilerin lisans derslerine dâhil edilerek ya da arşivciler tarafından birebir verilecek olan eğitimlerde arşiv okuryazarlığı yeterlilik listesi oluşturmayı amaçlamışlardır. Amaçlarını gerçekleştirmek için tarih bölümü öğrencileri ve öğretim üyeleri, arşivciler, tarih konu uzmanları ve bilgi okuryazarlığı uzmanı gibi geniş bir zümrenin fikrini almışlardır. Çalışma sonucunda; birincil kaynakların özelliklerini ve buldukları kurumları bilme, araştırma sorusu oluşturma, arşivcilerden bilgi ihtiyacına yönelik yardım ve rehberlik hizmeti alma, arşivleri bilme, elde edilen kaynakları etik ve yasal şekilde kullanma ana başlıkları altında yeterlilik listesi oluşturmuşlardır.

Cory L. Nimer ve J. Gordon Daines 2012 yılında hazırlanmış oldukları “Teaching Undergraduates to Think Archivaly” isimli çalışmalarında lisans öğrencilerine arşiv okuryazarlığı becerilerinin kazandırılmasına yönelik bir kurs uygulamışlar ve kurs sonuçlarının değerlendirmesini sunmuşlardır. Bununla birlikte çalışmada mevcut arşiv eğitimi modelleri incelenmiş ve eğitim içeriklerine nasıl entegre edileceği değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda uygulanan kursun öğrencilerin arşivsel bilgisine olumlu etki ettiği sonucuna varılmıştır.

2017 yılında Polona Vilar ve Alenka Šauperl “Archivists About Students as Archives Users” isimli çalışmalarında arşiv kullanıcıları hakkında yapılan çalışmalara katkıda bulunmak için mevcut literatürü analiz etmişlerdir. Macaristan ve Slovenya’daki arşiv kullanıcılarından olan öğrencilerin taslak profillerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışmanın sonucunda Macaristan ve Slovenya’nın coğrafi konum ve bilgi sistemleri türlerinin farklı olmasına rağmen öğrencilerin bilgi ihtiyacı ve alışkanlıklarının diğer Anglo-Amerikan ülkeleri ile benzer nitelikte olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2017 yılı Kasım ayında gerçekleşen 2. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi'nde sunduğu "Kültürel Miras Kurumu Arşivlerin Etkin Kullanımında ve Kültürel Belleğin Korunmasında Yetkinlik: Arşiv Okuryazarlığı" isimli çalışmasında Coşkun Polat, kültürel miras ürünü olan arşivlere karşı bilincin oluşturulması ve arşiv okuryazarlığının tanımı, içeriği, boyutları ve özellikleri konusunda genel bilgiler vermiştir. Bu kapsamda arşiv okuryazarlığı ve bilgi okuryazarlığı kavramları arasındaki ilişkiye değinmiştir. Bununla birlikte literatüre dayalı arşiv okuryazarlığı kavramını ve arşiv okuyazarı bireylerin sahip olması gereken beceriler "bilme", "erişme", "değerlendirme", "kullanma", "etik ve yasal kurallar" ana başlıkları altında listelemiştir.

Yükseköğretim ve Araştırma Kütüphaneleri Derneği (Association of College and Research Libraries) tarafından 2018 yılında yayınlanan birincil kaynak okuryazarlığı rehberinde bu kaynakları kullanabilmek için bilinmesi gereken pratik hususlar ve bunların kullanımı konusunda bilgili bir kişinin yani birincil kaynak okuyazarı bir bireyin sahip olduğu özellikler listelenmiştir. Rehberde birincil kaynak okuyazarı bireyin sahip olması gereken yetkinlikler "kavramsallaştırma", "bulma ve erişme", "okuma, anlama ve özetleme", "yorumlama, analiz etme ve değerlendirme", "kullanma ve birleştirme" ana başlıkları altında sunulmuştur (ALA, 2018). Arşiv kaynaklarını bilme, erişme, değerlendirme, etik ve yasal ihlaller yapmadan kullanma becerilerinin verilmesine yönelik olan arşiv okuyazarlığı eğitimleri arşiv ve arşiv kaynaklarının kullanıcılarına farklı şekillerde verilmektedir. Ders içeriğine entegre edilmiş içeriklerin ders esnasında öğrencilere aktarılması, bilgi merkezleri tarafından yüz yüze ya da web sayfası üzerinden online olarak verilmesi gibi farklı şekillerde eğitimler bulunmaktadır. Bilgi merkezlerinin bazıları web sitelerinde arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik kılavuzlar bulundurmaktadır. Bazı bilgi merkezleri de bilgi okuyazarlığı programlarının bir modülünde birincil kaynaklar hakkında içerikler sunmaktadır. Genel olarak eğitimler sonrasında katılımcıların bilgi ve becerilerinin tespit edilmesi amacıyla çeşitli testler uygulanarak geri bildirimler de alınmaktadır. Arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik olan literatürde arşiv okuyazarlığı ve birincil kaynak okuyazarlığı olarak kullanılan ve çalışma da arşiv okuyazarlığı kavramının tercih edildiği eğitimlere ait örnekler ve eğitimlerin içerikleri yer almaktadır (Yükseköğretim ve Araştırma Kütüphaneleri Derneği, 2018).

Kaliforniya Southern Üniversitesi Kütüphanesi özel koleksiyonların kullanımı için kapsamlı bir şekilde birincil kaynak okuyazarlığı eğitimi sunmaktadır. Eğitim içeriklerinin oluşturulması için çeşitli disiplinlerde görev alan akademisyenlerle iş birliği yapılmıştır. Eğitimlerdeki her bir ders için öğrenme hedefleri belirledikleri görülmektedir. Öğrencileri birincil kaynak araştırması yapmaya teşvik eden ve eleştirel düşünme becerilerinin gelişmesini destekleyici aktif öğrenme uygulamaları kullanılmaktadır (California Southern University Library, 2021).

Kaliforniya Eyalet Üniversitesi Meriam Kütüphanesi, birincil kaynak okuyazarlığı programını 5 modül üzerinden kullanıcılarına sunmaktadır. Modüller kavramsallaştırma, bulma, tanımlama, yorumlama ve kullanma şeklinde 5 başlık altında sunulmuştur. Kavramsallaştırma başlığı altında katılımcılara birincil ve ikincil kaynakların özellikleri, birincil kaynakların ayırımını yapabilme, araştırma sorusuna yönelik birincil kaynak ihtiyacının olma durumunun tespitine yönelik içerikler hazırlanmıştır. Birincil bilgi kaynaklarını kullanmaya yönelik verilen okuyazarlık programının keşfetme modülünde katılımcılara internetteki kaynakları kullanma, birincil kaynakları bulmak için ikincil kaynakların nasıl kullanılacağı, arşivin tanımı, bulma araçlarının ne olduğu ve nasıl kullanıldığına yönelik bilgiler verilmektedir. Programın 3. modülü olan tanımlamada ise elde edilen kaynağın eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme, kaynağı tanımlama ve açıklamaya yönelik bilgiler hazırlanmıştır. Yorumlama modülünde katılımcılara kaynağın neden oluşturulduğunun sorgulanması, kaynaktan hangi bilgilerin elde edileceği, kaynağın neyi ifade ettiği, kaynaktan eksik bilgiler varsa eksik bilgilerin nasıl elde edileceği gibi konularda bilgiler açıklanmaktadır. Son modül olan kullanmada kaynağı etik ve yasal olarak kullanma ile çoğaltma, kaynağın gerekli alıntı bilgilerini doğru bir şekilde verme, bilgiyi çalışmada sunmaya yönelik bilgiler gösterilmektedir (California State University Meriam Library, 2019).

Teksas Üniversitesi Kütüphanesi tarafından verilen birincil kaynak okuyazarlığı programının içeriğinde öncelikle öğrencilere bu kaynakların ne olduğu ve nasıl analiz edileceğine yönelik bilgiler verilmiştir. Teksas Üniversitesi Kampüsünde bulunan müze, arşiv ve kütüphaneler hakkında

bilgilendirmeler yapılmıştır. Verilen bilgilerin test edilmesi ve geri bildirim almak amacıyla da bir test uygulanmıştır. Öğrencilere verilecek olan bilgiler ışığında oluşturulan öğrenme hedefleri aşağıdaki gibidir (Texas University Library, 2021).

- Deneyimsel öğrenme: Birincil kaynakları eleştirel bir bakış açısıyla sorgulama.
- Kavramsallaştırma: Birincil ve ikincil kaynakların ne olduğu ve aralarındaki ilişki.
- Bulma ve erişme: Kaynak aramasının nasıl yapıldığı ve tarihsel kaynaklarda bulunan eksik bilgilerin nasıl doldurulacağı.
- Okuma, anlama ve özetleme: Kaynakları dil yapısına, yazı türüne, sözdizimine, biçimine göre inceleme.
- Yorumlama, analiz etme ve değerlendirme: Kaynağı eleştirel olarak değerlendirme ve bağlamsallaştırma, tarihsel kaynaklardaki eksiklikleri ve boşlukları ilişkilendirme.
- Kullanma ve dâhil etme: Kaynakları uygun şekilde sentezleme, mahremiyete, telif haklarına ve kültürel bağlamlara saygı gösterme.

Charleston Koleji tarafından arşiv ve özel koleksiyonların kullanımına yönelik verilen eğitimlerin amacı; arşivleri, el yazmalarını ve diğer benzersiz birincil kaynak türlerini etkili ve verimli bir şekilde bulmak, yorumlamak ve kullanmak için gerekli bilgi ve becerileri kazandırmaktır. Bunlara ek olarak da kaynağın doğru şekilde kullanılması, araştırma yöntemleri ve stratejileri, fikrî mülkiyet ilkeleri ve çoğaltma politikaları hakkında da bilgiler verilmektedir. Eğitimlerin içerikleri katılımcıların ihtiyaçları doğrultusunda değiştirilmekte ve güncellenmektedir. Arşiv kaynaklarını ders içeriklerinde kullanmak isteyen öğretim üyeleri için de ayrıca seminerler de sunulmaktadır. Eğitim sonrasında katılımcıların “birincil kaynaklara doğru şekilde erişme”, “özel koleksiyonları ve arşivleri kullanma”, “kaynak materyalin birincil, ikincil veya üçüncül bilgi olup olmadığını belirleme”, “kaynağı değerlendirme kriterlerine göre yorumlama”, “kaynağı elde etmek için arama araçlarını ve çevrimiçi katalogları kullanarak yer numaralarını bulma” becerilerini kazanacakları düşünülmektedir (College of Charleston Library, 2020).

Arşivlerin ve arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik yapılan uygulamalarda teknolojinin etkisi görülmektedir. Günümüzde fazlaca insan hayatına etki eden sosyal medya araçlarının da arşiv okuryazarlığı uygulamalarına dâhil edilmesi kullanıcılarla olan ilişkinin kuvvetlenmesi ve teşvik edilmesi konusunda etkili olacaktır (Rahman ve Shoeb, 2020, s. 124).

AMAÇ VE HİPOTEZ

Birincil bilgi kaynakları diğer kaynaklara göre bilginin birinci elden en saf hâliyle sunulduğu orijinal kayıt niteliğindedir. Bilimsel araştırma sürecinde kullanılan birincil kaynaklar, yapılan araştırmayı doğruluk ve özgünlük gibi yönlerden etkilemektedir. Birincil kaynaklar diğer kaynaklara göre bilginin daha güvenilir hâliyle ve yorumların daha az olduğu kaynaklardır. Araştırmalarda birincil kaynakların doğrudan kullanılması bilimsel araştırmaların özgünlüğünü de etkilemektedir. Çalışmalarda diğer bilgi kaynakları daha az kullanılacağından intihal oranının da daha düşük olabileceği düşünülmektedir. Birincil bilgi kaynaklarının elde edilmesi, erişilmesi, değerlendirilmesi ve kullanılması gibi süreçlerin başarılı şekilde yürütülebilmesi için çeşitli becerilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu becerilerin kullanıcılara kazandırılması için arşiv okuryazarlığı eğitimleri verilebilir. Bunun sonucunda bireylerin birincil bilgi kaynaklarının öneminin farkına vararak araştırmalarda kullanılması ile daha özgün ve intihal oranı düşük yeni çalışmalar üretilebilir.

Arşivler barındırdıkları bilgi kaynakları, kullanım koşulları, prosedür ve etik ilkeleri gibi unsurlardan dolayı diğer bilgi merkezlerinden farklıdır. Arşivlerde bulunan birincil bilgi kaynakları, diğer bilgi kaynaklarına göre elde edilmesi, yorumlanması, kullanılması ve değerlendirilmesi hususunda ayrı bir beceri, bilgi ve yetenek gerektirmektedir. Bu kazanımlar bireylere verilecek olan arşiv okuryazarlığı eğitimi ile verilebilmektedir. Ancak, arşiv okuryazarlığı ve birincil bilgi kaynağı okuryazarlığı kavramları Türkiye’de pek bilinmemektedir ve bu kapsamda eğitimler

verilmemektedir. Halbuki bilgi toplumu olmanın gerekliliklerinden biri de kültürel miras ürünü olan arşiv ve arşiv kaynaklarının etkin ve aktif kullanılmasıdır. Bu nedenle arşiv ve arşiv kaynaklarının kullanımına, gerekli becerilerin kullanıcılara kazandırılmasına yönelik arşiv okuryazarlığı eğitimlerinin verilmesi gerekmektedir.

Çalışmanın temel amacı arşiv kaynakları ve arşiv okuryazarlığı ile ilgili farkındalık yaratılması ve muhtemel arşiv kullanıcılarından olan, birincil bilgi kaynaklarını sıklıkla kullanan ve ilerideki meslek hayatlarında kullanacakları düşünülen bazı bölümlerdeki örneklem grubunun arşiv kaynaklarını kullanım ve arşiv okuryazarlığı becerileri hakkındaki mevcut durumlarının tespit edilmesi şeklindedir.

Çalışmanın alt amaçları ise şunlardır:

- Katılımcıların arşiv kaynaklarını kullanımına yönelik mevcut durumunu tespit etmek,
- Arşiv kaynaklarının araştırmalardaki yeri ve önemine dikkat çekmek ve arşiv kaynaklarının kullanımını arttırmak,
- Arşiv okuryazarlığının önemi ve kapsamını literatüre dayalı olarak ortaya koymak,
- Arşiv okuryazarı ve birincil kaynak okuryazarı bireylerin sahip olması gereken becerileri belirlemek ve öneriler sunmak,
- Katılımcıların arşiv prensip ve prosedürleri hakkındaki durumunu tespit etmek,

Araştırmanın problemi “araştırmalarda arşiv kaynaklarının kullanımının son derece önemli olması ile birlikte bu çerçevede üniversite eğitimi boyunca bu kaynakların kullanımına yönelik teşvik edici ve kaynakların bulunduğu bilgi merkezlerinin ve arşivlerin kullanım becerilerine yönelik ders ve eğitimlerin yeterli düzeyde olmayışı” şeklindedir.

Araştırma sonucunda şu sorulara yanıt bulunmaya çalışılacaktır.

- Katılımcılar arşiv ve arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik ders/eğitim aldılar mı?
- Katılımcılar arşiv okuryazarlığı becerilerine sahip midir?

Araştırma sorularına bağlı olarak ilgili hipotezler şu şekildedir;

1. Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcılar birincil ve ikincil kaynakların ayırımını yapamamaktadırlar.
2. Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik eğitim ve ders almadıkları düşünülmektedir.
3. Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların arşiv okuryazarlığı becerilerine sahip olmadıkları düşünülmektedir.
4. Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcılar arşiv kaynaklarını bilme konusunda bilgi ve beceriye sahip değillerdir.
5. Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların arşiv kaynaklarına erişim konusundaki bilgi ve becerilerinin eksik olduğu düşünülmektedir.
6. Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların arşiv kaynaklarını kullanma becerileri yetersizdir.
7. Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcılar arşiv kaynaklarının değerlendirilmesi hakkında yeterli bilgiye sahip değillerdir.
8. Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcılar arşiv kaynaklarındaki bilgiye erişirken, elde ederken ve kullanırken uyulması gereken etik ve yasal kurallar hakkında bilgi sahibi değillerdir.

YÖNTEM

Çalışmada kullanılmış olan kaynaklar için kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması yapılırken “arşiv okuryazarlığı, arşiv kaynakları, birincil kaynak okuryazarlığı” gibi anahtar kelimeler kullanılmıştır. Literatür taraması yapılırken kaynak tarama yöntemi kullanılmıştır. Literatür taraması sonucunda konu ile ilgili 1 tane Türkçe makale, çok sayıda İngilizce makale ve az sayıda tezin elektronik biçimlerine ulaşılmıştır. Araştırmanın başarılı bir şekilde yürütülmesi için araştırmada en güncel kaynakların kullanılmasına dikkat edilmiştir.

Araştırma yöntemi olarak nicel yöntemlerden betimsel analizden yararlanılmıştır. Betimleme yöntemi, mevcut bulunan durumu saptama ve bir hipotezi test etmek amacıyla kullanılmaktadır. Çalışmanın konusu ile ilgili genel bir bakış açısı elde etmek için kullanılacak uygun bir tekniktir (Arlı ve Nazik, 2003: 6). Betimleme, aynı zamanda yöntemi gerçekleşen bir durumun gerçekleştiği esnada oluşan eksikliklerinin ortaya koyulması ve çözüm önerilerinin üretilmesine yönelik bir yöntemdir (Aziz, 2008, s. 73).

Veri toplama tekniklerinden anket kullanılmıştır. Anket tekniği, mevcut durumun saptanması ve araştırmanın varsayımlarının doğruluğunun ortaya koyulması amacıyla yapılan araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Anket ve test teknikleri, “araştırmanın varsayımları ve soruları kapsamında, evreni ya da örnekleme oluşturan kişilere sorular yöneltilerek veri toplanması” şeklinde tanımlanmaktadır (Balcı, 1997, s. 169).

Çalışmanın evrenini Türkiye’deki Tarih Bölümü ve Türk Dili Edebiyatı Bölümlerinde eğitim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Arşivlerin ve arşiv kaynaklarının olası kullanıcıları olan katılımcıların gelecekte mesleki ve sosyal hayatlarında da bu kaynakları kullanacakları düşünüldüğünden çalışmanın evreni olarak seçilmiştir. Çalışmanın evreni içerisinde ÇAKÜ’deki son sınıf Tarih ve TDE Bölümleri öğrencileri seçilmiştir. Çalışmacıların yaşadıkları coğrafi konum itibarıyla ÇAKÜ tercih edilmiştir. Son sınıf öğrencilerinin lisans eğitimleri boyunca almaları gereken ders içeriklerinin büyük kısmını aldıkları düşünüldüğünden Tarih ve Türk Dili Edebiyatı bölümleri son sınıf öğrencileri örneklem olarak seçilmiştir.

Anket çalışmasının geçerliliğini tespit etmek amacıyla 6-7 Mart 2020 tarihleri arasında 10 katılımcıya ön test uygulanmıştır. Anket formunun tutarlı olduğu sonucuna varılması ile birlikte 8-15 Mart 2020 tarihleri arasında 104 Tarih Bölümü, 93 Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencisi olmak üzere toplamda 197 katılımcıya anket uygulanmıştır. Anket formu uygulanırken herhangi bir kısıtlama yapılamamıştır ve örnekleme yöntemi olarak rastgele örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Anket formlarının uygulanması aşamasında katılımcıların zorunlu derslerinin olduğu gün ve saatler seçilmiştir. Sorulara verilen yanıtların doğruluğunun yüksek olması amacıyla ders sonrasındaki zaman dilimi değil de ders öncesindeki zaman dilimi tercih edilmiştir. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılara sosyo-demografik özelliklerini (cinsiyet, bölüm, öğretim türü) belirlemeye yönelik 3 soru sorulmuştur. Anketin ikinci bölümünde ise katılımcılara arşiv kaynaklarını bilme, erişme, kullanma, değerlendirme ve etik ihlaller başlıklarının her birine ait 5’er soru ve toplamda 25 soru yöneltilmiştir. Anket uygulaması sonucunda elde edilen veriler değerlendirilmek üzere SPSS’de değerlendirilmiş ve çalışmanın Bulgular Bölümü’nde sunulmuştur.

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Anket kapsamında sorulan soruların dağılımı aşağıdaki gibidir.

- 1, 2, 3, 4 Numaralı Sorular: Katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla sorulmuştur.
- 5 Numaralı Soru: Katılımcıların arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik eğitim ve ders alma durumlarının tespit edilmesi ve 2 numaralı hipotezin test edilmesi amacıyla sorulmuştur.

- 6 ve 14 Numaralı Sorular: Katılımcıların birincil ve ikincil kaynakların ayırımı yapabilmeye becerilerinin ve 1 numaralı hipotezin doğruluğunun tespit edilebilmesi amacıyla sorulmuştur.
- 6, 7, 8, 14, 23 Numaralı Sorular: Katılımcıların arşiv kaynaklarının neler olduğunu ve özelliklerini bilme, birincil ve ikincil kaynakların ayırımı yapabilmeye, arşiv kaynaklarının bulunduğu arşivlerin özelliklerini bilme ve araştırma yapılan konuya ait kaynakların nerede bulunacağı/nereden erişileceğini ve 4 numaralı hipotezi test etmek amacıyla sorulmuştur.
- 10, 12, 13, 16, 24 Numaralı Sorular: Katılımcıların asıl kaynağa erişmek için kullanacağı uygulama, program ve kaynakları, araştırma yapılacak olan kurumun kullandığı kataloglama ve dosyalama teknikleri ve elde etmek istedikleri kaynağın hangi bilgi merkezinde bulunabileceğini bilme gibi arşiv kaynaklarına erişme becerisini tespit etmek ve 5 numaralı hipotezi test etmek amacıyla sorulmuştur.
- 18, 22, 25, 27, 30 Numaralı Sorular: Arşiv kaynakları ile çalışma konusundaki farkındalık durumu, kaynağın içeriğini değerlendirme, kaynağa bakılarak çıkarımlarda bulunma gibi beceriler tespit edilmek için sorulmuştur. Sorulara verilen yanıtlar ışığında 6 numaralı hipotez test edilecektir.
- 11, 15, 17, 19, 28 Numaralı Sorular: Erişimi sağlanan arşiv kaynaklarının kullanıma uygun olup olmadığının değerlendirilmesine yönelik sorular yöneltilmiştir. Sorulara verilen yanıtlar ışığında 7 numaralı hipotez test edilecektir.
- 9, 20, 21, 26, 29 Numaralı Sorular: Kullanılan kaynakların atıf, gönderme ve bibliyografik künyelerinin oluşturma becerileri ve arşiv kaynaklarının ve arşivlerin kullanım kural ve prosedürlerini bilme durumlarını ve 8 numaralı hipotezi test etmek üzere sorulmuştur.
- 6 ve 30 sayı değerleri arasında yer alan ve katılımcıların arşiv okuryazarlığı becerilerinin tespit edilmesine yönelik sorulan 25 soru, 3 numaralı hipotezi test etmek amacıyla sorulmuştur.

Değerlendirme sonuçları ve elde edilen bulgular, aşağıdaki tablolar ile özetlenmiş ve yorumlanmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyet, Bölüm ve Öğretim Türü Bilgisi

	Frekans	Yüzde
	N	%
Cinsiyet		
Kadın	121	61,5
Erkek	76	38,5
Toplam	197	100
Bölüm		
Tarih	104	52,8
Türk Dili ve Edebiyatı	93	47,2
Toplam	197	100
Öğretim Türü		
Birinci Öğretim	104	52,8
İkinci Öğretim	93	47,2
Toplam	197	100

Ankete katılan katılımcıların 121'i (61,5) kadın, 76'sının da (38,5) erkek olduğu görülmektedir. ÇAKÜ Tarih ve Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinin kadınlar tarafından daha çok tercih edilmesinden kaynaklı olarak kadın katılımcı sayısının daha fazla olduğu düşünülmektedir. Tarih bölümünde 104 (52,8), Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden 93 (47,2) katılımcı anket çalışmasına katılmıştır. Katılımcıların yine 104'ü (52,8) birinci öğretim, 93'ü (47,2) ikinci öğretim türünde eğitim almaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Arşiv Kaynaklarını Kullanma Durumu

	Evet		Hayır		Toplam	
	N	%	N	%	N	%
Arşiv Kaynaklarını Kullanma	170	86,3	27	13,7	197	100
Toplam	170	86,3	27	13,7	197	100

Tablodaki veriler incelendiğinde katılımcıların %86,3'ünün (170 kişi) arşiv kaynaklarını bitirme tezleri ve proje ödevlerinde kullandıkları, %13,7'sinin de (27 kişi) kullanmadıkları görülmektedir. Arşivlerde bulunan el yazmaları, doğum ölüm belgeleri, resmi yazışmalar, vesikalar, hatıralar, günlükler ve edebi eserlerin sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. Katılımcıların arşiv kaynaklarını kullanma oranının %86,3 gibi yüksek çıkmasının sebebinin eğitim aldıkları bölümlerden kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların Eğitim Alma Durumu

	Evet		Hayır		Toplam	
	N	%	N	%	N	%
Eğitim Alma	36	18,3	161	81,7	197	100
Toplam	36	18,3	161	81,7	197	100

Arşiv kaynaklarının aktif ve etkin kullanılabilmesi için arşiv okuryazarlığı becerilerine sahip olunması gerekmektedir. Arşiv okuryazarlığı becerileri de çeşitli eğitimler sayesinde kullanıcılara kazandırılmaktadır. Bu eğitimler kişilerin eğitim gördüğü kurumlarda özel bir ders olarak ya da ders içeriğine entegre edilmiş olarak verilebilmektedir. Bunun yanı sıra arşiv kaynaklarının bulunduğu bilgi merkezleri özellikle de arşivler tarafından sunulabilmektedir.

Tablo incelendiğinde katılımcıların %18,3'ünün (36 kişi) arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik eğitim aldığı, %81,7'sinin de (161 kişi) eğitim almadığı görülmektedir. Tablo 2'deki verilere tekrardan bakıldığında katılımcıların arşiv kaynaklarını bitirme tezleri ve proje ödevlerinde %86,3 oranında kullandıkları görülmektedir. Arşiv kaynaklarının doğru şekilde kullanılabilmesi için özel bilgi ve becerilere sahip olunması gerektiği gerçeğini göz önünde bulunduracak olursak katılımcıların bu şekilde herhangi bir eğitim almadan arşiv kaynaklarını kullanmaları elde edilen bilginin doğruluğu ve özgünlüğü açısından doğru olmayacaktır. Katılımcıların arşiv kaynaklarını sıklıkla kullandıkları fakat yeteri kadar bilgi ve beceriye sahip olmadan kullandıkları söylenebilmektedir.

Tablo 4. Birincil ve İkincil Kaynakları Ayırt Etme

	Doğru		Yanlış		Yanıt Yok		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Soru 6	131	66,5	64	32,5	2	1,0	197	100
Soru 14	93	47,2	93	47,2	11	5,6	197	100
Toplam	224	-	157	-	13	-	394	100
Ortalama	-	56,85	-	39,85	-	3,3	-	100

Arşiv kaynakları genellikle birincil bilgi kaynaklarından oluşmaktadır. Birincil kaynakların bilimsel araştırmalarda daha doğru bilgiye ulaşmak için kullanılması intihal oranı düşük ve özgün çalışmaların ortaya çıkmasını sağlayacaktır. 20. yüzyılın son çeyreğinde insan hayatına giren bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisi ile birlikte bilgi patlaması meydana gelmeye başlamıştır. Bu

patlamanın etkisi ile bilgi kaynaklarının sayısı gün geçtikçe kontrolsüz şekilde artmaktadır. Herhangi bir süzgeçten geçirilmeden kontrolsüz şekilde artan bilgi kaynaklarının vermiş olduğu bilgiler hakkında kuşku duyulmaktadır. Bu sebepten ötürü araştırmacıların doğru bilgiyi elde edebilmeleri için öncelikle bilgi okuryazarı olmaları gerekmektedir. Bilgi okuryazarı olan bireyler doğru bilgi kaynağını seçme, kullanma ve değerlendirme becerisine sahip olacaktırlar.

Bilgi okuryazarlığı becerilerinin kazandırılmasına yönelik verilen eğitimler bütün bilgi kaynaklarının kullanımına yöneliktir. Literatürde sadece birincil kaynakların kullanımına yönelik birincil kaynak okuryazarlığı ya da arşiv okuryazarlığı olarak adlandırılan kavramlar bulunmaktadır. Birincil kaynakların etkin ve doğru kullanımına yönelik olarak birincil kaynak okuryazarlığı ya da arşiv okuryazarlığı eğitimleri verilmeye başlanmıştır. Bir bireyin arşiv okuryazarı olarak nitelendirilebilmesi için öncelikli kriter, birincil ve ikincil kaynakların ayırımı yapabiliyor olması şeklindedir. Tablodaki veriler incelendiğinde birincil kaynağın tespit edilmesine yönelik sorulan çoktan seçmeli soruyu katılımcıların %66,5'i (131 kişi) doğru tespit etmiş, %32,5'i (64 kişi) yanlış tespit etmiş, %1,0'i de (2 kişi) bu soruya yanıt vermemiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun ikincil kaynaklar arasında verilen birincil kaynağı doğru tespit edebildiği görülmektedir. Birincil kaynakların arasında verilen ikincil kaynağın tespit edilmesine yönelik sorulan soruda (Soru 14) ise katılımcıların %47,2 'sinin (93 kişi) doğru tespit ettiği, yine aynı oranda %47,2 'sinin (93 kişi) de yanlış tespit ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra katılımcıların %5,6'sının (11 kişi) da yöneltilen soruyu yanıtsız bıraktığı görülmektedir. Birincil ve ikincil kaynakların ayırımının söz konusu olduğu benzer nitelikteki 2 soruya verilen yanıtların doğruluk oranları birbirinden farklıdır. Tabloda da görüldüğü üzere anket formunda 6 numaralı olan sorunun doğru yapılma oranı 14 numaralı soruya göre daha yüksektir. Bu farklılığın soruların anket formundaki sıralamasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. 14 numaralı soruya kadar katılımcıların dikkat ve odaklanma düzeylerinin düştüğü düşünülmektedir.

Tablodaki veriler genel olarak değerlendirildiğinde katılımcıların birincil ve ikincil kaynakların ayırımına yönelik sorulan soruları %56,85 (224) oranında doğru, %39,85 (157) oranında yanlış yanıtladığı görülmektedir. Bu durumda katılımcıların birincil ve ikincil kaynakları ayırt etme becerileri yönünden yeteri kadar donanımlı olmadıkları tespit edilmiştir. Bu konudaki becerilerin düşük olmasına rağmen arşiv kaynaklarının yüksek oranda kullanılması dikkat çekicidir.

Arşiv okuryazarı bireylerin arşiv kaynaklarının doğru şekilde kullanma becerisine sahip olmaları gerekmektedir. Arşiv okuryazarlığı, arşiv kaynaklarını bilme, erişme, değerlendirme, kullanma ve etik ihlaller ve kurallar olmak üzere 5 başlık altında incelenmektedir.

Tablo 5. Arşiv Kaynaklarını Bilme Durumu

	Doğru		Yanlış		Yanıt Yok		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Soru 6	131	66,5	64	32,5	2	1,0	197	100
Soru 7	63	32,0	130	66,0	4	2,0	197	100
Soru 8	76	38,6	116	58,9	5	2,5	197	100
Soru 14	93	47,2	93	47,2	11	5,6	197	100
Soru 23	97	49,2	100	50,8	0	0,0	197	100
Toplam	460	-	503	-	22	-	985	100
Ortalama	-	46,7	-	51,08	-	2,22	-	100

Tablo incelendiğinde 6. soruyu katılımcıların %66,5'i (131 kişi) doğru, %32,5'i (64 kişi) yanlış cevaplamıştır. %1'i ise (2 kişi) cevap vermemiştir. 6. soruya verilen doğru yanıt oranı, diğer sorulara oranla daha yüksektir. Bu oranın yüksek olması, katılımcıların birincil ve ikincil kaynakların ayırımını yapabildikleri sonucunu vermektedir. 7. soruya katılımcıların %32,0'si (63 kişi), Sekizinciye ise %38,6 'sı (76 kişi) doğru yanıt vermiştir. Diğer 3 soruya bakıldığında bu sorulara doğru yanıt verme oranının yeteri kadar olmadığı sonucuna varılmaktadır.

Tablo genel olarak yorumlanacak olursa katılımcılar arşiv kaynaklarını bilmeye yönelik soruların soruların %46,7'sini (460 kişi) doğru, %51,08'ini (503 kişi) de yanlış yanıtlamışlardır. Katılımcıların arşiv kaynaklarını bilme becerilerinin yetersiz olduğu görülmüştür.

Tablo 6. Arşiv Kaynaklarına Erişme Durumu

	Doğru		Yanlış		Yanıt Yok		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Soru 10	36	18,3	161	81,7	0	0,0	197	100
Soru 12	84	42,6	109	55,3	4	2,0	197	100
Soru 13	90	45,7	107	54,3	0	0,0	197	100
Soru 16	78	39,6	119	60,4	0	0,0	197	100
Soru 24	127	64,5	68	34,5	2	1,0	197	100
Toplam	415	-	564	-	6	-	985	-
Ortalama	-	42,14	-	57,24	-	0,6	-	100

Arşiv okuryazarı olarak adlandırılabilmesi için kişilerin bilmesi gereken konulardan biri de arşiv kaynaklarına erişim konusudur. Araştırmacıların asıl kaynağa erişmek için kullanacağı uygulama, program ve kaynakları, araştırma yapılacak olan kurumun kullandığı kataloglama ve dosyalama teknikleri ve elde etmek istedikleri kaynağın hangi bilgi merkezinde bulunabileceğini bilmeleri gerekmektedir. Tablodaki veriler incelendiğinde katılımcıların arşiv kaynaklarına erişimine yönelik soruların %42,14'ünü doğru, %57,24'ünü de yanlış yanıtladıkları görülmektedir. Katılımcıların arşiv kaynaklarına erişim becerilerinin yeteri kadar kapsamlı olmadığı düşünülmektedir. Bu, katılımcıların arşiv okuryazarlığı eğitimi almamalarından kaynaklanabilir. Arşiv kaynaklarına erişmek için tercih edilmesi gereken danışma kaynaklarının sorulduğu 10 numaralı soru katılımcılar tarafından %18,3 oranında doğru, %81,7 oranından yanlış yanıtlanmıştır. Oranlar değerlendirildiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun danışma kaynaklarını yeteri kadar bilmedikleri söylenebilir.

Aile soy ağacı ile ilgili araştırma yapan bir kişinin hangi arşivi tercih etmesi gerektiğine yönelik sorulan 24. soruya katılımcıların %64,5'i doğru, %34,5'i yanlış cevap vermiştir. Doğru cevap veren katılımcıların oranının yüksek olmasının sebebinin 2018 yılında kişilerin aile soy ağacı bilgilerinin E-Devlet uygulaması üzerinden sunulması ve uzun süre gündemde kalmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Tablo 7. Arşiv Kaynaklarını Kullanma Durumu

	Doğru		Yanlış		Yanıt Yok		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Soru 18	126	64,0	71	36,0	0	0,0	197	100
Soru 22	77	39,1	118	59,9	2	1,0	197	100
Soru 25	109	55,3	80	40,6	8	4,1	197	100
Soru 27	86	43,7	105	53,3	6	3,0	197	100
Soru 30	74	37,6	120	60,9	3	1,5	197	100
Toplam	472	-	494	-	19	-	985	-
Ortalama	-	47,94	-	50,14	-	0,92	-	100

Arşiv kaynakları diğer bilgi kaynaklarından farklı olarak eşsizdir ve sonradan üretilmemekte, hazırlanamamakta ve basılamamaktadır. Bu sebepten ötürü arşiv kaynakları kullanılırken fazlaca dikkatli olunmalıdır. Birçok arşivde kaynakların orijinal nüshaları kullanıcılarla paylaşılmamaktadır. Elektronik versiyonları ya da tıpkıbasımları kullanıcıların kullanımına sunulmaktadır. Tablodaki veriler incelendiğinde katılımcıların anket esnasında arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik yöneltilen soruların %47,94'ünü doğru, %50,14'ünü yanlış yanıtladıkları görülmektedir. Değerlerin birbirine çok yakın olmasıyla katılımcıların arşiv kaynaklarını kullanma becerilerinin orta seviyede olduğu sonucuna varılmaktadır. Tabloya bakıldığında 18 numaralı "Aşağıdakilerden hangisi arşiv kaynaklarının kullanımının kişilere sağladığı faydalar arasında yoktur?" sorusunun katılımcılar

tarafından doğru yanıtlanma oranının %64, yanlış yanıtlanma oranının ise %36 olduğu görülmektedir. Diğer sorulara oranla bu sorunun doğru yanıtlanma oranının yüksek olması katılımcıların arşiv kaynaklarının kişilere sağladığı faydaların farkında ve bu bilinçliliğe sahip oldukları sonucunu akla getirmektedir.

22 ve 30 numaralı sorulara verilen yanıtların doğruluk ve yanlışlık oranlarına bakıldığında bu soruların diğerlerine oranla doğru yapılma yüzdesinin düşük olduğu görülmektedir. 22 numaralı sorunun doğru yapılma oranı %39,1 (77 kişi), 30 numaralının oranı ise %37,6 (74 kişi)'dir. Bunun neticesinde katılımcıların arşiv kaynaklarının değerlendirilmesi konusundaki becerilerinin yeteri kadar kapsamlı olmadığı anlaşılmaktadır. Katılımcıların aynı nitelikteki farklı sorulara verdikleri yanıtlarda bu denli dalgalanmaların olmasından konu ve bilgi eksikliği olabileceği sonucuna varılmaktadır.

Tablo 8. Arşiv Kaynaklarını Değerlendirme Durumu

	Doğru		Yanlış		Yanıt Yok		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Soru 11	116	58,9	81	41,1	0	0,0	197	100
Soru 15	30	15,2	164	83,2	3	1,5	197	100
Soru 17	88	44,7	108	54,8	1	0,5	197	100
Soru 19	109	55,3	86	43,7	2	1,0	197	100
Soru 28	51	25,9	141	71,6	5	2,5	197	100
Toplam	394	-	580	-	11	-	985	-
Ortalama	-	40,0	-	58,88	-	1,1	-	100

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin insan hayatına girmesi ile birlikte yayıncılık sektörü de bu gelişmelerden payını almıştır. Yayınlanmak istenen kaynağın hakemler tarafından belirli süzgeçlerden geçirilerek yayınladığı ortamlardan kontrolsüz şekilde artan yayıncılığa doğru gidilmektedir. Kişilerin diledikleri her konudaki fikirlerini yer, zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın yayınlatabildikleri web 2.0 teknolojilerinin insan hayatına entegre ettiği kişisel bloglar, ve sosyal medya araçları bulunmaktadır. Belirli kısıtlama ve süzgeçlerden geçirilmeden yayınlanan bilgilerin doğruluğu hakkında şüphe duyulmakta, bir bilgi kirliliği meydana gelmektedir. Bilimsel araştırma ve çalışmalarda bilgi kirliliğinin arttığı şu dönemde doğru bilgiyi bulmak ve elde etmek oldukça zordur. Bu sebepten ötürü araştırmacıların elde ettikleri bilgiyi eleştirel bir bakış açısıyla analiz etmeleri ve sentezlemeleri gerekmektedir. Örneğin elektronik ortamda elde edilen bir bilginin “yayıncısı kimdir?”, “verilen bilgiler güncel mi?”, “sitede yayınlanan bilgiler hakemler tarafından inceleniyor mu?”, “site uzantısı nedir?” gibi soruların sorulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Arşiv kaynakları genellikle doğruluğundan çok fazla şüphe duyulmayan kaynaklar olarak tanımlanmaktadır. Fakat bazı durumlarda da arşiv kaynaklarında yanlış bilgiler sunulabilmektedir. Bu yüzden arşiv kaynakları da eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir.

Tablodaki veriler incelendiğinde katılımcıların 15 numaralı soruyu doğru yanıtlanma oranlarının %15,2 (30 kişi), yanlış yanıtlanma oranlarının ise %83,2 (164 kişi) olduğu görülmektedir. Arşiv kaynaklarını değerlendirmeye yönelik sorulan 5 çoktan seçmeli sorudan en düşük oranda doğru yapılan soru, 15 numaralıdır. Katılımcıların kaynağın kâğıt türüne, süsleme tekniklerine, yazı türüne bakılarak ve tarihsel bağlamda ilişki kurularak çeşitli çıkarımlarda bulunulabileceğine yönelik bilgi ve becerilerinin yeteri kadar kapsamlı olmadığı söylenebilir. Katılımcıların tarihi belli olmayan bir kaynağın tarihini belirleme yöntemini ve hangi kaynaklardan araştırma yapılacağı konusunda yeteri kadar bilgi sahibi olmadığı dile getirilebilir.

Tablo genel olarak değerlendirilecek olursa katılımcılar arşiv kaynaklarını değerlendirmeye yönelik sorulan 5 sorunun %40'ını doğru, %58,88'ini ise yanlış yanıtlamışlardır. Katılımcıların arşiv kaynaklarını kullanmaya yönelik becerilerinin yeteri kadar kapsamlı olmadığı görülmektedir. Bunun nedeninin arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik herhangi bir eğitim almadıklarından kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Tablo 9. Etik ve Yasal Kullanım

	Doğru		Yanlış		Yanıt Yok		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Soru 9	7	3,6	190	96,4	0	0,0	197	100
Soru 20	100	50,8	95	48,2	2	1,0	197	100
Soru 21	26	13,2	170	86,3	1	0,5	197	100
Soru 26	46	23,4	143	72,6	8	4,1	197	100
Soru 29	51	25,9	141	72,6	5	2,5	197	100
Toplam	230	-	39	-	16	-	985	-
Ortalama	-	23,38	-	75,22	-	1,62	-	100

Arşiv kaynakları diğer bilgi kaynaklarına göre üretildiği ortam, erişim, kullanım, değerlendirme, etik gibi konularda farklılık arz etmektedir. Bunun dışında arşiv kaynaklarının bulunduğu, saklandığı, korunduğu ve kullanıcı hizmetine sunulduğu kurumlar da çeşitlilik göstermektedir. Arşiv kaynakları; yazma eser kütüphanelerinde, kent arşiv müzelerinde, çeşitli kurum ve kuruluşlara ait kamu/özel arşivlerinde bulunmaktadır. Fakat çoğunlukla arşiv kaynaklarının arşivlerde bulunduğu görülmektedir. Arşivlerin diğer bilgi merkezlerine göre yönetimi, işleyişi, kural ve prosedürleri farklıdır. Bu sebepten ötürü arşiv kaynaklarını kullanacak olan araştırmacıların kurumun işleyişine göre hareket edip, kural ve prosedürlerine uyum sağlaması gerekmektedir. Arşiv kaynaklarının kullanımını sonrasında diğer bütün kaynaklarda da olduğu gibi etik kurallar ve Türk Ceza Kanunu gereğince bilgi hırsızlığının önüne geçilmesi amacıyla kaynak gösterilmeli ve yapılan alıntı belirtilmelidir. Arşiv kaynaklarının bibliyografik künyeleri de doğru şekilde oluşturulmalıdır.

Tablodaki veriler incelendiğinde katılımcıların arşiv kaynaklarını etik ve yasal kullanımlarını test etmeye yönelik soruların %23,38'ini doğru, %75,22 oranında yanlış yanıtladıkları gözlenmektedir. Katılımcıların arşiv okuryazarlığı becerilerini test etmeye yönelik 5'er gruplar hâlinde sorulan sorular, arşiv kaynaklarını bilme, erişme, kullanma, değerlendirme ve etik yasal kullanım başlıkları altında gruplandırılarak değerlendirilmiştir. Katılımcıların arşiv kaynaklarını bilmelerine yönelik verilerin sunulduğu Tablo 5'te %46,7, arşiv kaynaklarına erişimlerine yönelik becerilerine ait verilerin sunulduğu Tablo 6'da %42,14, arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik verilerin sunulduğu Tablo 7'de %47,94, arşiv kaynaklarının değerlendirilmesine yönelik verilerin incelendiği Tablo 8'de ise %40 oranında doğru yanıt verdiği görülmektedir. Tablo 9 incelendiğinde katılımcıların etik ve yasal kullanım konularında sorulan sorulara %23,38 oranında doğru yanıt verdikleri söylenebilir. Diğer tablolardaki veriler incelendiğinde (Tablo 5, Tablo 6, Tablo 7, Tablo 8) katılımcıların etik ve yasal konular hakkındaki sorulara vermiş oldukları doğru yanıt oranı oldukça düşüktür. Genel olarak arşiv kaynaklarını kullanma becerileri yeteri kadar yüksek olmayan katılımcıların etik ve yasal kullanım hakkındaki bilgi ve becerilerinin çok daha düşük ve eksik olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında her iki bölümün de ders programları incelendiğinde arşiv okuryazarlığı becerilerinin kazandırılmasına yönelik herhangi bir eğitim almamaları ve proje hazırlama, araştırma yöntemleri gibi ders içeriklerini almamalarının payı olduğu düşünülmektedir.

Tablo 10. Arşiv Okuryazarlığı Becerilerine Sahip Olma Durumu

	Doğru		Yanlış		Yanıt Yok		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Soru 6	131	66,5	64	32,5	2	1,0	197	100
Soru 7	63	32,0	130	66,0	4	2,0	197	100
Soru 8	76	38,6	116	58,9	5	2,5	197	100
Soru 9	7	3,6	190	96,4	0	0,0	197	100
Soru 10	36	18,3	161	81,7	0	0,0	197	100
Soru 11	116	58,9	81	41,1	0	0,0	197	100
Soru 12	84	42,6	109	55,3	4	2,0	197	100
Soru 13	90	45,7	107	54,3	0	0,0	197	100
Soru 14	93	47,2	93	47,2	11	5,6	197	100
Soru 15	30	15,2	164	83,2	3	1,5	197	100
Soru 16	78	39,6	119	60,4	0	0,0	197	100
Soru 17	88	44,7	108	54,8	1	0,5	197	100
Soru 18	126	64,0	71	36,0	0	0,0	197	100
Soru 19	109	55,3	86	43,7	2	1,0	197	100
Soru 20	100	50,8	95	48,2	2	1,0	197	100
Soru 21	26	13,2	170	86,3	1	0,5	197	100
Soru 22	77	39,1	118	59,9	2	1,0	197	100
Soru 23	97	49,2	100	50,8	0	0,0	197	100
Soru 24	127	64,5	68	34,5	2	1,0	197	100
Soru 25	109	55,3	80	40,6	8	4,1	197	100
Soru 26	46	23,4	143	72,6	8	4,1	197	100
Soru 27	86	43,7	105	53,3	6	3,0	197	100
Soru 28	51	25,9	141	71,6	5	2,5	197	100
Soru 29	51	25,9	141	71,6	5	2,5	197	100
Soru 30	74	37,6	120	60,9	3	1,5	197	100
Ortalama		40,03		58,47		1,5		100

Bilgi kirliliğinin giderek arttığı 21. yüzyılda kontrolsüz şekilde gittikçe artan bilginin doğruluğunun ve güvenilirliğinin tespit edilmesi de oldukça zorlaşmıştır. Bu şartlarda üretilmeye çalışılan bilimsel çalışmalarda bilgiyi birinci elden daha az yorumuz ve daha saf hâliyle veren arşiv kaynakları tercih edilmeye başlanmıştır. Arşiv kaynaklarında verilen bilgiler birinci elden olduğu için kaynağı kullanan araştırmacının elde ettiği bilgiler daha güvenilir kabul edilmektedir. Bilimsel çalışmalarda arşiv kaynaklarının tercih edilmesi oldukça önemlidir. Ancak, arşiv kaynaklarının da kullanılmasına yönelik çeşitli bilgi ve beceriler bulunmaktadır. Bu beceriler arşiv okuryazarlığı denilen eğitimler sayesinde kişilere kazandırılmaktadır. Bir bireyin arşiv okuryazarı olarak nitelendirilmesi için arşiv kaynaklarını etkili ve aktif şekilde elde etme, kullanma, erişme, değerlendirme ve bu sürecin tamamını etik ve yasal ihlaller yapmadan yürütme becerisine sahip olması gerekmektedir. Arşiv kaynaklarını eğitim hayatları boyunca ve ileriki meslek hayatlarında sıklıkla kullanacakları düşünülen çalışmanın örneklemindeki katılımcıların arşiv okuryazarlığı becerilerine hangi oranda sahip olduğunun tespit edilmesi amacıyla bilmeye yönelik 5 soru, erişmeye yönelik 5 soru, değerlendirmeye yönelik 5 soru, kullanmaya yönelik 5 soru, etik ve yasal kurallara yönelik 5 soru gruplandırılarak (Gruplandırılmalar geri planda yapılmış olup anket formunu yanıtlayan katılımcılar tarafından bilinmemektedir.) toplamda 25 soru yöneltilmiştir.

Tablo 10 incelendiğinde katılımcıların arşiv okuryazarlığı becerilerinin test edilmesine yönelik kendilerine yöneltilen 25 sorunun %40,03'ünü doğru, %58,47'sini yanlış yanıtladıkları görülmektedir. Veriler incelendiğinde katılımcıların arşiv kaynaklarını bilme, erişme, kullanma, değerlendirme ve etik/yasal konularını kapsayan arşiv okuryazarlığı becerilerinin yeterli seviyede olmadığı görülmektedir.

9, 10, 15, 21 numaralı soruların doğru yanıtlanma oranı diğer sorulara göre daha düşüktür. Kaynakların bibliyografik künyesinin oluşturulması, danışma kaynakları ve türleri, çıkarımda bulunma, atıf vermenin amacı gibi konularda bilgi eksikliklerinin daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3’te de görüldüğü üzere katılımcıların sadece %18,3’ü (36 kişi) arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik eğitim aldıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte, anket formunda yöneltilen 25 sorunun %40,03 oranında doğru yanıtlandığı görülmektedir. Bu durumun katılımcıların arşiv okuryazarlığı becerilerinin kazandırılmasına yönelik herhangi bir eğitim almamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

SONUÇ

Arşivler barındırdıkları bilgi kaynakları, kullanım koşulları, prosedür ve etik ilkeleri gibi unsurlardan dolayı diğer bilgi merkezlerinden farklıdırlar. Arşivlerde bulunan arşiv kaynakları diğer bilgi kaynaklarına göre elde edilmesi, yorumlanması, kullanılması ve değerlendirilmesi hususunda ayrı bir beceri, bilgi ve yetenek gerektirmektedir. Bu kazanımlar bireylere verilecek olan arşiv okuryazarlığı eğitimleri ile kazandırılabilir. Arşiv okuryazarlığı literatürde arşiv kaynaklarını aktif, etkili ve doğru bir şekilde tespit etme, bilme, erişme, değerlendirme ve kullanma becerilerinin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Türkiye Osmanlı Devleti’nden miras kalan zengin arşivlere ve arşiv kaynaklarına sahiptir. Bu kaynakların etkin ve aktif kullanılabilmesi için arşiv okuryazarlığı becerilerinin kazandırılması amacıyla eğitimlerin verilmesi gerekmektedir. Çalışmada arşiv kaynaklarını eğitim hayatları ve mesleki hayatları boyunca sıklıkla kullanacakları düşünülen ÇAKÜ Tarih ile TDE Bölümleri son sınıf öğrencilerinin oluşturduğu örneklem grubun arşiv kaynaklarını kullanma becerileri test edilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevaplara göre çıkartılan sonuçlar aşağıdaki gibidir:

- Çalışmada arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik eğitim aldıklarını belirten katılımcıların arşiv okuryazarlığı eğitimlerinde kazandırılan önemli bir beceri olan birincil ve ikincil kaynakların ayırımını yapabilme konusunda yeteri kadar yetenekli olmadıkları görülmektedir. Eğitim aldıklarını ifade eden az sayıdaki katılımcının aldığı eğitimin çok etkili ve verimli olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.
- Arşiv kaynaklarını bilmeye yönelik sorulan sorularda doğru yanıt oranının bazı sorularda çok yüksek bazılarında ise çok düşük olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda katılımcıların arşivler ve arşiv kaynakları ile ilgili bazı konularda yeteri kadar bilgi sahibi olmadıkları sonucuna varılmaktadır.
- “Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik eğitim ve ders almadıkları düşünülmektedir.” yargısı doğrulanmaktadır.
- “Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların birincil ve ikincil kaynakların ayırımını yapamamaktadırlar” yargısının doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Fakat katılımcıların birincil ve ikincil kaynakların ayırımını yapmalarına yönelik becerilerinin de yeterli olmadığı düşünülmektedir.
- Arşiv okuryazarlığı kavramı çalışmada arşiv kaynaklarını bilme, erişme, değerlendirme, kullanma ve etik ve yasal konular başlıkları altında değerlendirilmiştir. Çalışmanın verileri incelendiğinde katılımcıların arşiv kaynaklarını bilme becerilerinin yeteri kadar gelişkin olmadığı görülmüştür. “Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların arşiv kaynaklarını bilme konusunda bilgi ve beceriye sahip değillerdir” şeklindeki hipotezin doğrulandığı söylenebilir.
- “Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların arşiv kaynaklarına erişim konusundaki bilgi ve becerilerinin eksik olduğu düşünülmektedir” yargısının doğrulandığı ifade edilebilir.
- “Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların arşiv kaynaklarını kullanma becerileri yetersizdir.” şeklindeki hipotezinin doğrulanmadığı görülmüştür.
- “Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların arşiv kaynaklarının değerlendirilmesi hakkında yeterli bilgiye sahip değillerdir” hipotezinin doğrulandığı gözlenmektedir.

- “Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcılar arşiv kaynaklarındaki bilgiye erişirken, elde ederken ve kullanırken uyulması gereken etik ve yasal kurallar hakkında bilgi sahibi değildiler” şeklindeki hipotezinin doğrulandığı ifade edilebilir.
- “Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların arşiv okuryazarlığı becerilerine sahip olmadıkları düşünülmektedir.” yargısının doğrulandığı dile getirilebilir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda arşiv kaynaklarının kullanımına ilişkin dikkat çekme ve arşiv okuryazarlığı becerilerin kazandırılmasına yönelik öneriler aşağıdaki gibidir.

- Arşiv kaynaklarını etkili ve doğru şekilde bilme, erişme, değerlendirme ve kullanmayı kapsayan arşiv okuryazarlığı becerilerinin kazandırılmasına yönelik eğitimler verilmelidir. Eğitimlerin içeriklerinde birincil ve ikincil kaynakların ayırımına yönelik bilgiler detaylandırılmalıdır.
- Arşiv okuryazarlığı eğitimlerine katılan kullanıcıların, arşivlerin işleyişini ve arşiv kaynaklarının kullanımını uygulamalı olarak görme imkânı sağlamak amacıyla arşiv okuryazarlığı eğitimlerine arşiv ziyareti de eklenmelidir.
- Arşivlere kaynak taraması için gelen arşiv kullanıcılarına arşiv kaynaklarını yerinde kullanma deneyimini yaşatmak için uygun ortam sağlanmalıdır (Arşiv kural ve prosedürleri çerçevesinde)
- Arşiv kaynaklarını içerisinde barındıran kurumların arşiv kaynaklarının kullanıma yönelik web tabanlı eğitimlerin verilmesi yer, zaman ve bütçe gibi konularda fayda sağlayacaktır.
- Arşiv kaynaklarının kullanıcılarına ulaşması ve kullanıcıların ilgisini çekmek amacıyla arşivler tarafından arşiv pazarlaması uygulamalarının yapılması da iyi yönde etkiye sebep olacaktır.
- Üniversite kütüphaneleri tarafından bilgi okuryazarlığı becerilerinin kazandırılmasına yönelik verilen eğitimlerin yanında arşiv okuryazarlığı eğitimlerinin de sunulması arşiv kaynaklarının kullanılması açısından önem arz edecektir.
- Arşiv kaynaklarının kullanımının artırılması ve tanıtımının yapılması amacıyla reklam ve tanıtım faaliyetlerinde arşiv kaynakları kullanılabilir.
- Görsel ve işitsel arşiv kaynakları öğrenmeyi hızlandırma ve eğlenceli hâle getirmek amacıyla ders içeriklerinde kullanılabilir.
- Arşiv kaynakları teknolojinin etkisi ile birlikte elektronik ortamda üretilmeye ve bu ortama aktarılmaya başlanmıştır. Arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik verilecek olan eğitimlerin içeriklerine web ve bilgisayar okuryazarlığı kavramlarına ait becerilerin de eklenmesi gereklidir.
- Mesleki dernek ve kuruluşların kurulması arşiv okuryazarlığı standartlarının belirlenmesinde büyük fayda sağlayacaktır
- Akademisyenler tarafından arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik ödev ve çalışmaların sıklıkla verilmesi öğrencilerin arşiv kaynaklarını kullanma becerilerini olumlu anlamda etkileyecektir.

Geçmiş ile gelecek arasındaki bağın kurulması konusunda fazlaca öneme sahip olan, kültürel miras ürünlerinden olan arşiv kaynaklarının bilimsel araştırmalarda kullanılması oldukça önemlidir. Arşiv kaynakları ve diğer bilgi kaynakları arasındaki farklılıklar arşiv kaynaklarını kullanma becerisini de etkilemektedir. Bunların kullanımına yönelik becerilerin de kullanıcılara kazandırılması gerekmektedir. Çalışma sonucunda da arşiv kaynaklarının kullanımına yönelik olan arşiv okuryazarlığı eğitimlerinin ne kadar gerekli olduğu anlaşılmıştır.

Tarih ve Türk Dili Edebiyatı bölümü mezunları arşiv kaynaklarının kullanıcıları konumundadır. Bilgi ve Belge Yönetimi bölümü mezunları ise kullanıcıların arşiv kaynakları ile ilgili bilgi ihtiyacını karşılamakla görevli bilgi merkezi çalışanları olacaktırlar. Arşiv okuryazarlığı eğitimleri, arşiv kaynaklarını lisans eğitimlerinde ve mesleki hayatlarında kullanacakları düşünülen Tarih ve Türk

Dili Edebiyatı bölümlerinin yanı sıra Bilgi ve Belge Yönetimi bölümlerinde de verilmelidir. Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü ders programları incelendiğinde “Bilgi okuryazarlığı”, “Osmanlı Arşivleri” ve “Araştırma Yöntemleri” derslerinin olduğu görülmektedir. Ders programına arşiv okuryazarlığı hakkında bilgilerin verileceği bir dersin de eklenmesi önerilmektedir. Arşiv okuryazarlığı becerilerine sahip bilgi merkezi çalışanlarının; kurumlarında arşiv okuryazarlığı eğitimleri vereceği, içerikler oluşturacağı ve kullanıcı ihtiyaçlarının karşılanması konusunda daha etkili hizmet verecekleri düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ALA. (1989). Presidential Committee on Information Literacy: Final Report. 04 Haziran 2020 tarihinde <http://www.ala.org/acrl/publications/whitepapers/presidential> adresinden erişildi.
- ALA. (2018). *Guidelines for Primary Source Literacy*, 06 Mayıs 2019 tarihinde <https://www.ala.org/acrl/sites/ala.org/acrl/files/content/standards/Primary%20Source%20Literacy2018.pdf> adresinden erişildi.
- Archer, J., Hanlon, A. ve Levine, J. A. (2009). Investigating primary source literacy. *Journal of Academic Librarianship*, 35(5), 410-420.
- Arlı, M. ve Nazik, H. (2003). *Bilimsel Araştırmaya Giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aziz, A. (2008). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Balcı, A. (1997). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Bilgisayar Yayıncılık.
- Beaufort County Community College Library (2021, Temmuz). Primary & Secondary Sources, 15 Şubat 2020 tarihinde <https://beaufortccc.libguides.com/c.php?g=1004187&p=7273306> adresinden erişildi.
- Binark, İ. (1980). *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*. Ankara: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı.
- California State University Meriam Library. (2019). Primary Source Literacy Instruction Modules, 20 Mayıs 2020 tarihinde <https://library.csuchico.edu/> adresinden erişildi.
- California Southern University Library (2021). Primary Source Literacy, 10 Nisan 2021 tarihinde <https://libraries.usc.edu/collection/primary-source-literacy> adresinden erişildi.
- College of Charleston Library. (2020). Primary Source Literacy, 15 Mayıs 2021 tarihinde <https://libguides.library.cofc.edu/c.php?g=392008&p=2662580> adresinden erişildi.
- Çakmak, T. ve Yılmaz, B. (2017). Bellek Kurumlarında Dijitalleştirme ve Dijital Koruma: Türkiye’deki Uygulamaların Analizi. *Bilgi Dünyası*, 18(1), 49-91.
- Danies III, J. G. ve Nimer, C. L. (2015). In search of primary source literacy: Opportunities and challenges. *RBM: A Journal of Rare Books, Manuscripts, and Cultural Heritage*, 16(1), 19-34. 16.04.2020 tarihinde <http://rbm.acrl.org/index.php/rbm/article/view/433/433> adresinden erişildi.
- Demir, F. A. (2009). Değişen Dünyada Arşivlerin Farklı Amaç ve Uygulamalarına Bir Bakış: Geleceğin Arşivciliğine Öngörüler. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Karakaş, H. S., Rukancı, F. ve Anameriç, H. (2009). *Belge Yönetimi ve Arşiv Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Keskin, İ. (2009). Yerel Tarih Çalışmalarında Kullanılan Arşiv Kaynaklarının Üretildiği Kurumlar. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 47, 209-247.

- Keskin, İ. (2013). Yapılandırmacı Öğretim Bakımından Arşiv Kaynaklarının Önemi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5), 1-29.
- Morris, S., Mykytiuk, L. J. ve Weiner, S. A. (2014). Archival Literacy for History Students: Identifying Faculty Expectations of Archival Research Skills. *The American Archivist*, 7(2), 394-424.
- Özcoşar, İ. (2018). Arşiv Araştırmalarında Etik. *Sosyal Bilimlerde Etik Sorunlar* içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Polat, C. (2019). Kültürel Miras Kurumu Arşivlerin Etkin Kullanımında ve Kültürel Belleğin Korunmasında Yetkinlik: Arşiv Okuryazarlığı. Oruç, H., Yıldırım, M., ve Kadioğlu, S. (eds.). 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi*. 20-24 Kasım 2017, İstanbul. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı.
- Rahman, M. ve Shoeb, Z. H. (2020). Redesigning Archive Literacy Service by Using Social Media as a Tool: Cases in Japan Archive Centers. *Annals of Library and Information Studies*, 67, 118-124.
- Society of American Archivists. (2005). Dictionary of Archives Terminology, 18 Kasım 2020 tarihinde <https://dictionary.archivists.org/index.html> adresinden erişildi.
- Texas University Library (2021). Primary Source Literacy, 06 Nisan 2020 tarihinde <https://guides.lib.utexas.edu/toolkit/primarysources> adresinden erişildi.
- TDK. (2019). Türkçe Sözlük, 5 Kasım 2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Vilar, P. ve Šauperl, A. (2017). Archivists About Students as Archives Users. *Information Research*, 22(1).

ÖZEL ARŞİVLERDE SAĞLAMA SÜRECİ: ARŞİVCİNİN ROLÜ*

Arş. Gör. Varol SAYDAM

Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü
varol.saydam@marmara.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-3841-3751>

ÖZ

Araştırmacıların son yıllardaki farklı tür ve nitelikteki kaynak arayışı özel arşivlere yönelimi artırmaktadır. Özel arşivlerin malzeme çeşitliliği, resmi arşivlere göre farklı bakış açılarına sahip malzemeler içermesinin yanında tamamlayıcı özelliği araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Bunun sonucunda son yıllarda yapılan bilimsel çalışmalarda, lisansüstü tezlerde, sempozyum ve etkinliklerde özel arşivlerden sıklıkla yararlanılmaktadır. Özel arşivlerin araştırmacıların erişimine açılmaları ise sağlama, düzenleme ve tanımlama, dijitalleştirme, erişim, yararlandırma ve koruma gibi birbirini takip eden süreçlerin yönetimiyle gerçekleşmektedir. Çalışmanın şekillenmesinde söz konusu süreçlerde arşivcilerin nasıl bir rol oynadığı sorusundan hareket edilmiştir. Çalışma kapsamında doğrudan özel arşivlerin sağlama süreci ele alınmakta; bu süreçte arşivcinin rolü incelenmektedir. Arşivcilerin özel arşivlerin sağlama sürecindeki rolünün ortaya konulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özel Arşiv, Sağlama, Arşivci, Satın Alma, Bağış

THE ACCESSION PROCESS IN PRIVATE ARCHIVES: THE ROLE OF THE ARCHIVIST

ABSTRACT

In recent years, researchers' search for sources of different types and qualities has increased the tendency to private archives. The material diversity of private archives, besides containing materials with different perspectives compared to government archives, their complementary feature attracts the attention of researchers. As a result, private archives are frequently used in recent years in scientific studies, postgraduate theses, symposiums, and events. Making these archives accessible to the researchers is realized by managing intertwined processes such as accession, arranging and describing, digitizing, accessing, using and preserving. In shaping the study, the question of the role that archivists played in the processes was started. The accession process of private archives is handled directly; the role of the archivist in this process is examined. It is aimed to reveal the role of archivists in the process of accessioning private archives.

Keywords: Private Archives, Accession, Archivist, Purchasing, Donation

* Çalışma, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalında gerçekleştirilen "Özel Arşivlerin Erişim Sorunları" adlı doktora tezi kapsamında üretilmiştir. İlgili tez ve bu çalışma, Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından #SDK-2020-10033 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir.

GİRİŞ

Günlük kullanımda, resmî belgelerin, yazışmaların veya materyalin tutulduğu yer arşiv olarak adlandırılır. Dearstyne, “arşiv” terimini mesleğin en önemli kavramı olarak tanımlamakla birlikte, deneyimli arşivciler arasında bile çok tutarlı bir görüş olmadığından bahsetmektedir (Dearstyne, 2001, s. 3). “Arşiv, çoğu insanın aynı şeyden bahsettiğini sanarak aslında değişik manalar verdiğini fark etmeden kullandığı kavramlardan biridir. Arşiv bir yöntem, arşiv bir mekân, arşiv bir disiplin, arşiv bir depo olarak ifade edilebilir ve çoğu zaman ‘arşiv’ ifade eden için kullandığı anlamdan ibarettir” (Torunlar, 2019, s. 2). Arşiv anlatılmak istenene göre, üç farklı anlamda kullanılabilir. Bunlar, kurumların faaliyetleri sonucu ürettiği belgelerden oluşan belge topluluğu, söz konusu belge topluluğunu arşivcilik teknikleri çerçevesinde yöneten birim ya da kurum ve belgeleri barındıran mekânlardır (Alikılıç, 1998, s. 163-164 ; Ersoy, 1957, s. 101-102 ; Yalçın, 2013, s. 2 ; The Society of American Archivists ; InterPARES). Mesleki açıdan bakıldığında “arşivi” kısaca tanımlamak pek de mümkün değildir. Bu terim, pek çok kuramsal ve teknik ayrıntıyı barındırdığı gibi, kimi zaman mekânı kimi zaman uygulamaları kimi zaman da malzemeye ilişkin süreçleri anlatmak için kullanılmaktadır.

Resmî arşivler, yani kamu kurumlarının arşivleri, faaliyet sonucunda sistematik bir şekilde oluşan ve düzenlenen idari, hukuki, mali ve tarihi değeri nedeniyle korunması gereken belgelerden oluşmaktadır. Bu koruma, üretimden tasfiyeye kadar belirli bir mevzuat çerçevesinde gerçekleşir. Yıllar içinde kullanımı azalan belgeler değerlendirmeye tabi tutularak imha edilir ya da uzun süreli muhafaza etmek için arşive gönderilir (Dearstyne, 2001, s. 2 ; Ruschiensky, 2017, s. 104). Resmî arşivler daha bulunabilir, erişilebilir ve kullanılabilir olsalar da o dönemin kurucu ve yönetici gücünün etkisinde olduğu düşünüldüğünden, araştırmacılara bu arşivlerin tarafsızlığını sorgulattır (Sarıtış, 2021, s. 498-499). Resmî arşivler birinci derecede öneme sahip olsalar da bir ulusun kayda geçmiş hafızası olması yanında geleceğe yönelik planların yapılmasında, toplum hafızası ve kültürel mirasın korunmasında şahıs ve özel kurumlarda bulunan arşivlerin de kanıtlayıcı ve bilgi sağlayıcı özellikleri, en az resmî arşivler kadar önem arz eder (Dearstyne, 2001, s. 17 ; Yalçın, 2013, s. 1-2). Tarih yazımını resmî kaynaklar dışında belgeler, yazışmalar, mektuplar, kupürler, fotoğraf, çizim, müsvedde, kitap, süreli yayınlar ve farklı eşyalar kullanarak gerçekleştirmek isteyen araştırmacılar için özel arşivler önemli koleksiyonlardır (Davaz, 2019, s. XII). Son dönemde araştırmacıların resmî arşivler dışındaki diğer kaynaklara, özel arşivlere yönelimi de bu sebeplerdendir.

Günümüzde “özel arşiv”in farklı tanımlarını bir araya getiren ve tartışan ayrıntılı bir çalışma olmasa da farklı yayınlarda özel arşiv tanımlarıyla karşılaşılacaktır. İcimsoy, kamu arşivleri dışında kalan her türlü arşivi özel arşiv olarak tanımlamıştır (Yılmaz Şentürk, 2017, s. 225). Aracı (2017, s. 17), kamu arşivlerini devlet yapısı içinde yer alan kurum ve birimlerin ürettikleri belgeler olarak ifade ederken, özel arşivleri resmî olmayan arşivler olarak belirtmiştir. 11 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ve Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik’te özel arşiv, kamu kurum ve kuruluşlarının dışında kalan tüm arşivler şeklinde tanımlanmaktadır. Yurt dışında ise Uluslararası Arşiv Konseyi (International Council on Archives-ICA) özel arşivleri “gayri resmî kuruluşlar, enstitüler ve organizasyonlar tarafından oluşturulan ve gayri resmî kaynaklı” dokümantasyon (Rukancı, Anameriç ve Alparslan, 2021, s. 26). ve özel sektör kurumlarının, organizasyonların, derneklerin ya da şahısların arşivlerinden meydana geldiği şeklinde ifade edilmektedir (Svård, 2017, s. 276). Bir başka çalışmada, arşivcilik teorisinin özel veya şahıs arşivleri konusunda net bir tanım sunmadığı, kamu ve otorite tarafından yönetilen arşivlerin tanımlanıp geriye kalan arşivlerin özel alana ait olduğunu belirtilmektedir (Korhonen, 2013, s. 84). Bekir Kemal Ataman, Türkçe’ye çevirip genişlettiği Arşivcilik Terimleri Sözlüğü’nde özel arşivi “gayri resmî kuruluşların, kurumların ve örgütlenmelerin evrakları/arşivleri veya gayri resmî provenansa sahip evrak/arşivler” olarak tanımlamaktadır (Arşivcilik Terimleri Sözlüğü, 1995, s. 84).

Bu doğrultuda, bir özel arşiv malzemesinin sağlama süreci bu çalışmada ele alınacaktır. Bir arşivin sağlama yönteminin, arşivlere erişimde neden önemli olduğu tartışılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde sağlama politikası, sağlama yöntemleri, ikinci bölümde ise bu süreçte arşivcinin rol ve sorumlulukları incelenecektir.

ÖZEL ARŞİVİN YÖNETİM SÜREÇLERİ VE SAĞLAMA

Tanımların kesin çizgilerle ayrıldığı işaret edilse de son zamanlarda karşımıza çıkan kimi arşivler, isimlerle içeriklerin -ister istemez- birbiriyle harmanlandığını da göstermektedir. Örneğin, üniversitelerde, açık arşiv, akademik arşiv, kurum arşivi, kurumsal arşiv gibi adlandırılan arşivler, kamu arşivi olmalarına rağmen özel arşive daha yakın malzemeler de içermektedir. Bu yüzden, kurumların özel arşivlerle ilgili doğru uygulamaları gerçekleştirebilmeleri için kapsamlı bir kurum politikası gereklidir. Bu malzemelerin korunması ve yönetilmesi resmî belgelere göre sağlama, tanımlama ve düzenleme, koruma ve erişim gibi süreçlerde daha farklı metotların uygulanması gerektiğinden ayrı ayrı ele alınmalıdır (Franks, 2013, s. 31).

Özel arşivlerin yönetim süreçleri, bir özel arşivin sağlanmasından araştırmacının erişimine açılması ve korunması dâhil tüm süreçleri ifade etmektedir. Bu yüzden, faaliyet alanları ya da türleri ne olursa olsun özel arşiv sahibi kurumların, özel arşivlerin yönetim süreçlerine uygun kurumsal tedbir ve düzenlemeleri gerçekleştirmeleri gerekir.

Sağlama ve Sağlama Politikası

Arşivcilikte sağlama, bir kurumun satın alma, bağış, devir vb. yöntemlerle koleksiyonuna dâhil edebileceği arşiv malzemelerini edinme ya da edinmeyi hedeflediği arşivi belirleme ve dâhil etme süreci olarak ifade edilebilir. Bu süreç, sadece bir koleksiyon geliştirme olarak düşünülmemeli, kurumun geleceğe yönelik planlamalarıyla birlikte ele alınmalıdır. Bir kurumun, hedeflerinden sapmaması ve hedeflerin kişilere bağlı olmaması için sistematik, kontrollü ve akılcı sağlama süreçleri uygulaması gerekir. Kurumlar, misyon ve vizyon çerçevesinde oluşturmaları gereken sağlama politikası ile bu süreci gerçekleştirmelidir. Çünkü sağlama politikaları, koleksiyonun düzenli olmasını ve plan, program dahilinde geliştirilebilmesine katkı sağlar (Dearstyne, 2001, s. 108 ; Gülmez Saydam, 2018, s. 17 ; Türk Standartları Enstitüsü [TSE], 13298 Elektronik Belge Yönetimi Standardı, 2015, s. 5, Encyclopedia of Archival Science, 2015, s. 1).

Politika, stratejik hedeflere ulaşmada kurumların kararlılığını gösterirken, çalışanlar açısından da uyulması gereken kuralları barındırır. Aynı zamanda, politika ile bir uygulamanın kurumsallaşmış sürekliliğinin sağlanması için altyapı oluşturulur (Çiçek, 2020, s. 378-379). Politikalar, karar verme süreçlerini yönlendiren kılavuzlar olması nedeniyle kurum misyon ve vizyonunu destekleyecek biçimde oluşturulması gereken kurallar bütünü olarak ifade edilebilir. Politikaların yazılı olması tercih edilirken aynı zamanda kurum amaçlarıyla tutarlı ve esnek olmaları; denetlenmeleri ve gözden geçirilmeleri, ayrıca sürdürülebilirlik açısından kurum çalışanlarına öğretilmeleri ve benimsetilmeleri de beklenir (Yontar, 1995, s. 107). Kurumların, arşiv koleksiyonlarını geliştirmede belirleyeceği sağlama politikası, uzun vadeli koleksiyon geliştirme süreçlerinde hukuki dayanak oluşturacağından kişilere bağlılığın seviyesini de azaltacaktır.

Günümüzde hâlâ birçok kurumda sağlama politikası yazılı değildir, kimi zaman yönetici kararlarıyla, kurumsallaşmanın yüksek seviyede olduğu yerlerde ise arşiv ekibinin önerisi ve tavsiyesiyle yine yönetici onayı ve kararıyla süreç ilerlemektedir. Kurum içinde uzun yıllar çalışan ve kurumun temellerini, ilgi alanlarını benimsemiş ve sahiplenmiş kişilerin kararlarıyla gerçekleştirilen süreçler “kurum kültürü” olarak da ifade edilebilmektedir. Kurum kültürü, çalışma tarzından hiyerarşik sisteme, tören, kutlama, ödül ceza sistemine kadar bütün alanları kapsayan, kurumun yapısını belirli kurallarla devam ettirilmesinde etkin olan soyut bir gerçeklik olarak ifade edilmektedir. Kurumun kültürü, organizasyonda konuşulan ya da konuşulmayan kurallar, değerler, varsayım ve düşünce biçimlerinden oluşmaktadır. Bu özelliğiyle kurum kültürü olarak ifade edilen olgunun, kurumdaki çalışanların, düşünce, davranış, tutum, iş yapma biçimi ve alışkanlıklarını etkileyen bir sistem olduğu düşünülebilir. Zaman içinde tüm çalışanların yaşam biçimi haline gelen kurum kültürü, çalışanların iş ortamına bağlılıklarını ve aidiyet duygusu ile kurumu benimseyecekleri bir kimlik hâline gelir. Oluşan bu kültür, kurumsal amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesine katkı sağlar. (Erdem ve Dikici, 2009, s. 205-207). Yazılı politikaların olmadığı kurumlarda oldukça yaygın görülen kurum kültürüyle işler sürdürülmekte olsa da uzun vadede bir kurum politikasına ihtiyaç duyulacaktır.

Politika eksikliğinin yanı sıra karşılaşılan bir diğer sorun da politika değişikliğidir. Özel arşiv sahibi kurumlar (kültür kurumları, belediye, üniversite, sivil toplum kuruluşları vb.) kurumsal misyon ve vizyonları çerçevesinde ilgili oldukları alanlarda sağlama politikası belirler ve bu doğrultuda hareket ederler. Kamu kurumlarında bu süreçler biraz daha farklı gerçekleşmektedir. Kamu kurumlarının farklı mevzuata tabi olmaları, seçimler ya da atamalarla değişen üst yöneticiler nedeniyle zaman içinde bu kurumların misyon ve vizyonlarında değişiklikler yapılmasına ve arşiv sağlama politikalarının değişikliğe uğramasına neden olmaktadır.

2006 yılından itibaren kamu kurumlarında zorunlu hale getirilen stratejik planların da sağlama sürecinde önemli olduğu unutulmamalıdır (Resmi Gazete, 2006 ; Songür, 2015, s. 62-64). Stratejik planda hedefler arasında özel arşiv satın alma bulunmadığında, satın alma onayının verilmesi mümkün olamayabilmektedir.

Yazılı bir dayanak olmadan, kişilerin süregelen zaman içerisinde kendinden önceki ve birlikte çalıştığı kişilerin etkisinde edindikleri ve devam ettirdikleri tutum ve davranışlar, “kurum kültürü” olarak işleyişin devamında doğrudan etkilidir. Kişiler üzerinden yürütülen politikalar, bir ya da birden çok kurum için önemli kişinin ayrılığı sonucunda, kurumun faaliyetlerinde ve politikalarında sorunlar yaşanmasına sebep olabilir. Ortak bir akıl ve misyon ile vizyon çerçevesinde oluşturulacak yazılı politikalar, kurumsal işleyişin kişiler yerine belirli çerçevede gerçekleştirilmesini sağlar, sınırlılıkları belirler ve hata payını azaltır. Bunun yanında kurumların sağlama politikalarını, web sitelerinden veya farklı ortamlarda yaptıkları yayınlarında belirtmeleri, arşivini satmak ya da bağışlamak isteyen kişilerin ya da sahafların bu politika çerçevesinde daha bilgili olarak kuruma ulaşmalarını sağlayacak, belki de zaman kaybının önüne geçecektir. İnternet üzerinden yapılan incelemede, özel arşiv sahibi çoğu kurumun misyon ve vizyon bölümleri altında çalışma ve ilgi alanları belirtilmekte, sağlama ve bağış politikaları konusunda detaylı bilgiye erişilememektedir. Bu durum, kurumlarla iletişime geçmek isteyen kişilerin, iletişim sayfalarından kuruma ulaştıklarının ya da ulaşmalarının beklendiğini düşündürmektedir. Buna karşın, arşiv ile birlikte kütüphanecilik hizmeti de sunan kurumların sağlama ve bağış politikalarını daha net biçimde belirttikleri açıkça görülmektedir.

Davaz, özel arşiv barındıran kurumların aktif bir sağlama politikalarının olmamasının sağlamadaki en önemli eksik olduğunu belirtmiş, kurum ve bağışçı arasındaki iletişimin, arşivlerin hangi koşullar altında sağlanacağını ve bu çalışma için gerekli personel gibi faktörlerin yer aldığı aktif sağlama politikasının gerekliliğini ifade etmiştir. Aksi durumda yani aktif bir politika olmadığında, kurumun varoluş amacına uygun olmayan bağış talepleriyle karşılaşabileceğini ve hedeflenen belge akışında yavaşlamalar olabileceğini belirtmiştir (Davaz, 2017, s. 190-191). “Aktif” bir sağlama politikasının karakteristik özelliklerinin kurumun varoluş amacına uygun, açık, net ve yorum yapılamayacak şekilde sınırları belirlenen politikalardan oluşturulması gerektiği anlaşılmaktadır. Bunun, arşivciler tarafından benimsenmesi ve potansiyel bağışçıların erişimine açık olması gerekir.

İnternet üzerinden yapılan incelemede Türkiye’de bilinen, özel arşiv sahibi bazı kurumların web sitelerinde sağlama ve bağış politikalarıyla ilgili bilgi bulunmadığı belirlenmiştir². Misyon vizyon, kullanım yararlandırma gibi bilgiler yer almakla beraber doğrudan sağlama ve bağış konusunda bir bilgiye erişilememiştir. Buna karşın bir arşiv sahibi kurumda bağış ile ilgili bilgi tespit edilmiştir³. Özel arşiv sahibi bu önemli kurumların politikalarının web sitelerinde bulunmama sebebinin, hâlihazırda bağış talebinin çok fazla olmasından kaynaklanabileceği akıllara gelmektedir. Bir kurumun bilinirliği ve görünürlüğü arttığında, arşivlerini araştırmacıya ulaştırmak isteyen bağışçıların sayısı artacaktır. Bu artış, eğer kurumun sağlama politikası yoksa olumsuz sonuçlara sebep olacaktır. Örneğin, arşiv koleksiyonunun hedeflenen şekilde gelişmemesi, belki de çeşitli sebeplerden reddedilemeyecek önemli kişilerin ya da arşivlerin koleksiyona plansız bir şekilde dâhil

² SALT, Sabancı Üniversitesi SSM, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi

³ Koleksiyonumu nasıl bağışlayabilirim? - Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi odaklandığı konular çerçevesinde bağış koleksiyonları değerlendirerek kabul etmektedir. Suna Kıraç Kütüphanesi, bağışlanan koleksiyonun, dünya standartlarında korunması ve saklanması, arşivdeki belgelerin tasnif edilmesi, dijitalleşmesi ve çevrimiçi erişime açılması aşamalarını üstlenir. Bağışlamak istediğiniz koleksiyonla ilgili soru ve önerilerinizi ve koleksiyonun içeriği ile kısa bir bilgiyi bize digitalresources@ku.edu.tr adresi üzerinden iletebilirsiniz.

edilmesine neden olacak, bu da ileride kurum amaçlarına daha uygun arşivlerin koleksiyonda yer alamaması gibi sorunların yaşanmasına neden olabilecektir. Ayrıca kontrolsüz koleksiyon geliştirme uygulamasının, gerçekten çok önemli bir arşivin temin edilememesine sebep olabileceği de unutulmamalıdır. Bunun yerine politikaların belirlenip fazla ya da farklı alandaki bağış taleplerinin, iş birlikleri çerçevesinde ilgili diğer kurumlara yönlendirilmesi daha uygun olacaktır.

Sağlama Yöntemleri

Sağlama yöntemlerinde satın alma, bağış ve vasiyet öne çıkmaktadır. Bağış, bağış yapan/bağışçı (kişi ya da kurum) ve bağış alan kurumun yapacağı görüşmeler sonucunda belirli koşullarda gerçekleşmektedir. Satın alma, müzayedelerden, sahaflardan ya da kişilerden arşiv ya da arşiv malzemesinin satın alınması şeklindedir. Devir, kurumların birleşmesi sonucu ya da kapanması sebebiyle arşivin başka bir kuruma devredilmesi şeklindedir. Vasiyet kişilerin özel arşivlerini yaşamları sırasında mevzuata uygun olarak belirledikleri bir süre veya tarihte ya da yaşamları sona erdikten sonra gerçekleştirilmesini istemeleri sebebiyle başvurdukları yöntemler söz konusudur.

Sağlama yöntemi, erişim koşullarına da doğrudan etki ettiği için, özel arşiv seçimi konusunda ilk ve en önemli adımdır. Örneğin, sağlama yöntemi bağış olan bir arşivde, bağışçı, erişim koşulları konusunda talepte bulunabilir. Bu talepler, henüz sağlama sürecinin başında arşivin ve hatta belge bazında erişim koşullarının sağlama sırasında belirlenmesine neden olacaktır. Bir belge ya da arşiv satın alınsa bile bir gün yasal bir vârisle karşılaşılması durumunda gerekli yasal izinlerin alınmasının gerekli olduğu da unutulmamalıdır.

Özel arşivler, arşiv sahipleri tarafından özenli bir şekilde korunarak araştırmacıların kullanımına açılması, zarar görmeden sonraki devirlere aktarılması gibi düşünce ve kaygılarla enstitü, araştırma merkezi, vakıf, dernek, üniversite gibi kurum ve kuruluşlara bağışlanabildiği gibi ticari beklentilerle sahaf, eskici ve antikacılar da satılabilmektedir (Yıldız, Ülker, 2015, s. 425). Bu arşivler, bir kişiye ait malzemeleri, ailenin tüm bireylerinin belgeleri ya da birkaç aileye ait malzemeleri de içerebilir. Arşiv, iç içe karışık bir şekilde ya da zaman içerisinde bulunduğu kişilere göre farklı düzende yerleştirilmiş de olabilir. Sağlama sürecinde arşiv içeriği değerlendirilirken bu durum göz önüne alınmalıdır. Aynı zamanda arşiv dağılmış, el değiştirmiş ya da koleksiyoncular tarafından satın alınmış olabilir. Bir arşiv, koleksiyona dâhil edilmeden önce mutlaka araştırılmalı, bütünlüğün⁴ bozulup bozulmadığı ya da arşivin diğer parçalarının nerede bulunduğu tespit edilmeye çalışılmalıdır. Ayrıca arşivcinin bu durumları araştırarak kurum ya da kişilere bilgi vermesi, arşivin zenginleşmesi ve bütünlüğünün korunması açısından önemlidir (Güner, 2017, s. 237 ; İşli, 2017, 162-164 ; Bali, 2014, s. 150-159).

Satın Alma

Kurumların, doğrudan arşiv sahiplerinden, sahaflardan, kişi ve kurumlardan bir arşivin ya da mevcut arşiv koleksiyonunu geliştirmek için ilgili malzemenin satın alınması, sağlama yollarından birisidir. Üniversiteler, belediyeler, özel arşiv kurumları zaman zaman büyük ve önemli arşivler satın alsalar da sürdürülebilirlik için sürekli ve düzenli bir bütçeye ihtiyaç vardır. Kurumsal yapı ve mevzuat yanında, özel arşiv malzemesinin kütüphane malzemesi gibi yıllara bağlı büyümesi öngörülemeyeceği için düzenli bütçeler de kimi zaman yeterli olmayacaktır. Bu durumda, özel fon veya proje destekleri gerekir.

Son yıllarda arşiv kurumlarının bilinirliklerinin de artması ve işlerini daha titiz yapan sahaflar sayesinde bazı arşiv malzemeleri, ilgili kurumlara doğrudan bildirilerek koleksiyonlar için önemli olan malzemenin gözden kaçmasının önüne geçilebilmektedir. Benzer şekilde arşivlerle ilgilenen

⁴ Bütünlük belgelerin üretildikten sonra değiştirilmemesi olarak bilirse de burada tamlığı atfedecek biçimde malzemelerin bir arada tutulması anlamında kullanılmıştır (Sağlık, Elektronik Belge Yönetimi Uygulamalarındaki Koşullar Işığında E-İmzalı Belgelerin Delil Değerinin Arşivsel Güvenilirlik Açısından İncelenmesi, s. 61).

sahaflarla yapılan iş birlikleri de arşivlerin dağılması ve parçalanmasının önüne geçilmesine katkı sağlamaktadır.

Türkiye’de, özel arşiv alım-satımı yapılsa da ticari anlamda çok büyük bir piyasadan bahsetmek henüz mümkün değildir. Bunun bir sebebi, arşivlerin genellikle dağıtılmış, parçalanmış olmasıdır. İşli, satılabilecek malzemenin satıldığını, kalan değersiz olarak addedilenlerin de imha edildiğini, çöpe, kâğıtçıya gittiğini ya da yakılıp, çürütüldüğünü yani yok olduğunu ifade etmektedir. İşli, Şehir Üniversitesi’nin satın aldığı Taha Toros Arşivi ve Köprülü kütüphanesi ve arşivinin satın alma süreçlerinin istisnai olduğunu belirtmektedir. Satıcının danışmanı olduğu için değer biçme, elden geçirme, kıymet takdiri gibi işleri yapıp satıcı ve alıcı arasında bir köprü görevi üstlendiğini, bu yüzden bu arşivlerin satış süreçlerinin ve içeriklerinin istisna olduğundan bahsetmektedir (İşli, 2017, s. 162-163).

Bir bütün olarak arşivin satın alınması yanında, müzayede yoluyla da bütünlüğü bozulmamış veya parçalanmış bir arşivin kimi kısımlarını almak da mümkündür. Sahafların web sitelerinden, mobil uygulamalardan müzayedelere katılarak teklif verilebilmektedir. Bu noktada arşiv bütünlüğünün bozulması konusu dikkat çekmektedir. Tanatar Baruh’un “Belge ve fotoğrafların ilgilenebilecek kurumlara toplu olarak satılması, bazı durumlarda ise parçalanıp teker teker müzayede yoluyla alıcı bulması sıkça rastlanan bir durum oldu. Görselliği kuvvetli olan belgeler ise nesne değeri kazandı, bunların bir kısmı yurt içinde veya yurt dışındaki koleksiyoncular tarafından satın alındı.” (2015, s. 375-376) sözleri, önemli bir soruna işaret etmektedir. Belgelerin ve fotoğrafların ayrı ayrı satılması, maddi açıdan daha değerli olanların daha farklı ortamlarda satışa sunulması, arşivsel bütünlüğün bozulmasına ve ilerleyen zamanda bir daha bütünlüğün sağlanamamasına yol açabilmektedir. Entelektüel anlamda donanımlı, alanla ilgili gelişmeleri takip edenler, parçalanmış bir arşivin parçalarına denk geldiklerinde, arşiv bütünlüğünün sağlanması adına, satıcıları öncelikle bu kurumlara yönlendirerek sadece bir arşivci, sahaf, alan uzmanı, yönetici olarak değil bir vatandaş olarak da doğru bir davranış sergileyeceklerdir.

Satın alma süreci, sağlama politikası çerçevesinde belirli kurallar dâhilinde gerçekleştirilmelidir. Eğer kurumda, bir sağlama politikası mevcut değilse sağlama sürecinin sonunda birbirinden bağımsız, bütünlüğü olmayan, çok farklı alanlara dağılmış bir arşiv koleksiyonuna sahip olmak kaçınılmazdır. Satın alma süreçlerinde politikanın oluşturulması ve uygulanmasında arşivcinin, arşiv sorumlusu ve yöneticilerin rolü büyüktür. Hangi arşivin ya da arşiv materyalinin, koleksiyon için uygun olduğunu belirlemek, arşiv bütünlüğünün tespiti, arşivin değerinin belirlenmesi gibi konularda sorumluluk bu kişilerdedir. Bu ekibin sahip olduğu bilgi, tecrübe ve nitelikler, koleksiyon geliştirmede gerek bütçe gerekse ihtiyaçlar anlamında kuruma fayda sağlayacaktır.

Devir

Devir yöntemi arşiv sağlamada, bağış ve satın alma yöntemlerinden farklı bir süreçtir. Bir kurumun faaliyetinin devam etmemesi durumunda ya da kurumların birleşmeleri, kapanmaları veya satılmaları durumunda arşivin devri söz konusu olabilmektedir. Ancak bu devir, belirli mevzuata göre hareket eden kurumlar için geçerlidir. Örneğin sivil toplum kuruluşları Dernekler Kanunu (Dernekler Kanunu, 2004)⁵ ve Türk Medeni Kanunu’nun (Türk Medeni Kanunu, 2001) Dernekler bölümünde yer alan maddelere göre faaliyetlerini sürdürürken, yüksek öğretim kurumları Yüksek Öğretim Kurumu mevzuatına tabidir. Vakıflar ise Vakıflar Kanunu’na⁶ göre faaliyet sürdürmektedir. İlgili kurumların arşivlerinin bir başka kuruma devri, bağılı oldukları mevzuata göre gerçekleşir. Bir arşivin devri, o kurumun geçmişinin ne olacağına karar verilen önemli bir karardır. Devir, zorunluluktan

⁵ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5253.pdf> 5253 Sayılı Dernekler Kanunu, Tasfiye, Madde 15- Genel kurul kararı ile feshedilen veya kendiliğinden sona erdiği tespit edilen derneğin para, mal ve haklarının tasfiyesi, tüzüğünde gösterilen esaslara göre yapılır. Tüzükte tasfiyenin ne şekilde yapılacağına genel kurul kararına bırakıldığı hallerde, genel kurul tarafından bir karar alınmamış veya genel kurul toplanamamışsa, yahut dernek mahkeme kararı ile feshedilmişse, derneğin bütün para, mal ve hakları, mahkeme kararıyla derneğin amacına en yakın ve kapatıldığı tarihte en fazla üyeye sahip derneğe devredilir.”

⁶ <https://www.vgm.gov.tr/vakif-nasil-kurulur> Vakıf Senedi Örneğinde Vakfın Sona Ermesi Madde 19’da “Vakfın herhangi bir sebeple sona ermesi hâlinde borçların tasfiyesinden arta kalan mal ve hakları .....’na (boşluk kısmına vakfın malvarlığının devredileceği konusuna en yakın olan bir başka vakıf ya da kuruluşun ismi yazılacaktır.) devredilir.” denilmektedir.

gerçekleştirilebilir. Örneğin, “12 Eylül 1980 askerî darbesi sonrasında durdurulan sendikalar arasında yer alan T. Maden-İş⁷ arşivine İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından el konulmuştur.” (Bali, 2014, s. 45)

Kültürel miras açısından bazen kurumların, arşivlerini daha iyi koruyabilecek başka kurumlara devretmeleri arşivlerin korunmasını sağlayabilir. Örneğin, “12 Eylül 1980 askerî darbesi sonrasında durdurulan sendikaların arşivleri, 1991’de faaliyetlerine yeniden başlayan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’na (DİSK) iade edildi.” DİSK ve bazı üye sendika arşivleri DİSK tarafından korunurken Türk Maden-İş arşivini kendi binasında koruma kararı almış, ancak Pendik Maden-İş binasında saklanan arşivin Maden-İş ile Otomobil-İş sendikalarının birleşme sürecinde yok olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra, geçmişte birçok resmî ya da özel kurum veya dernek ile vakıfların yer sorunu sebebiyle arşivlerini Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları Anonim Şirketi (SEKA)’ya gönderdikleri bilinmektedir (Bali, 2014, s. 45-46).

Tüm bunlarla birlikte, kurumlar ya da sivil toplum kuruluşları faaliyetleri sonlandırıldığında tarihi ve kültürel miras bilinciyle, arşivlerini korumak ve gelecek kuşaklara aktarmak isteyebilirler. Bu durumda güvendikleri, faaliyet alanları veya amaçları ile örtüşen bir başka kuruma arşivlerini devredebilirler. Örneğin, Amargi Kadın Akademisi Derneği arşivinin bir kısmını, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfına bağışlamıştır. Amargi Kadın Akademisi Derneği arşiviyle ilgili Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfının web sitesinde şu şekilde bir ifade yer almaktadır: “Kapanışının ardından 29 Ocak 2013’te arşivlerinin bir kısmını Vakfa bağışlayan Amargi Kadın Akademisi Derneği arşivinde (15,82 metre-raf), derneğin yayımladığı kitaplar, broşürler, bültenler, topladıkları araştırma yazıları, makaleler ve gazete kupürleri, Amargi Kadın Akademisi’nin dosyaları, söyleşi programları, kadınlara ait fotoğraflar ve istatistikî raporlar bulunmaktadır.” (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı)

Arşivlerin devri, zorunluluk hâli dışında, tarihi ve gelecek nesillere olan sorumluluk ve kültürel miras çerçevesinde değerlendirilmelidir. Benzer faaliyetlerde bulunan kurumlar, hakları saklı kalmak kaydıyla yönetsel belgeler haricindeki arşivlerini, en detaylı şekilde listeledikten sonra, emek, zaman ve maddi koşulları da düşünerek daha iyi koruyabilecek, yeterli imkânlarla sahip bir üst kuruma devretmeleri hâlinde, arşivin tanımlanıp, erişime açılacağı bir şekilde uygulamanın gerçekleştirilmesi daha olumlu sonuçlar verebilir.

Bağış

Özel arşivlerde yaygın olarak uygulanan ve belki de özellikle tercih edilen sağlama yöntemlerinin başında bağış gelir. Kişi ya da kurumların arşivlerini koruma istekleri, bireylerin kendinden sonra arşivini devredebileceği bir vârisinin olmaması ya da bu konuda kendini güvende hissetmemesi, bağışları arttıran nedenlerden bazılarıdır. Ayrıca vâris olarak arşiv sahibi olan kişilerin, arşivi doğru şekilde koruyamayacağı ya da arşivin araştırmacıların erişimine açılması düşüncesi de bağışları arttırmaktadır. Bunun yanında, son dönemde kurumların özel arşivlerle yaptığı çalışmalar, sergiler vb. etkinliklerle geniş kitlelere ulaşması, kurumların bilinirlik ve görünürlüğünün artmasına sağladığı katkının yanında özel arşiv sahiplerinin de arşivlerini teslim edebilecekleri güvenilir kurum arayışları için seçenek oluşturmaktadır (Gülmez Saydam, 2018, s. 74).

Prof. Dr. Edhem Eldem’in de belirttiği gibi “şahıslar bazen evraka kurumlardan daha iyi bakabiliyorlar”. Ancak devamlılık açısından düşünüldüğünde her vâris aynı titizlikle ve özenle arşivi koruyamadığında yani arşivin devamını sağlayan kişilerde bir kopukluk yaşandığında, bilgi akışı kesintiye uğrayabilir (Aziz Ogan Arşivi...). Bu düşünceyle, özellikle aile arşivine sahip vârislerin, bağış konusundaki en büyük endişesinin güvenilirlik ve sürdürülebilirlik olduğu bilinmektedir. Özel arşivler konusunda belediyelerin, üniversitelerin ve özel kurumların son zamandaki çalışmaları ve girişimleri her ne kadar artmış olsa da bireylerin sürdürülebilirlikle ilgili çekinceleri sebebiyle bağış konusunda çekimser davrandığını söylemek mümkündür. İnci, bu noktada, devlet destekli bir yapının sorumluluk üstlenerek önemli arşivleri, arşiv sahipleri ya da vârisleri hayattayken toplamasının, bağış

⁷ Türk Maden-İş

yapmak isteyen bireyleri de harekete geçireceğini düşünmektedir (İnci, 2017, s. 138-139). Benzer şekilde, Devlet Arşivlerinin özel arşivler konusunda yasal düzenlemeler, tespit ve devirle ilgili çalışmalar, satın alma ve yurt dışına çıkarılmayla ilgili yasal uygulamalarda bulunması gerektiği de belirtilmektedir (Sarıcaoğlu, 2013, s. 65-66).

Her bağışçı ve bağış, benzersiz olduğundan, özel arşivleri tanımlayan ve düzenleyen arşivciler, çalışmalarına genellikle vaka bazında yaklaşmaktadır (Ruschiensky, 2017, s. 112). Rob Fisher, bağışçıların arşivleri için kurum seçiminde bazı temel faktörlerden etkilendiklerini belirtmektedir (2015, s. 103-104):

- ✓ **Yakınlık (Proximity):** Bağışçılar, arşivleri için kendilerine yakın mesafede bir kurumu tercih edebilir. Bu yakınlık, arşivciyle yüz yüze görüşme ihtiyacı ortaya çıktığında ve arşivle ilgili durumlarda işleri kolaylaştırır.
- ✓ **Prestij (Prestige):** Bağışçı, arşivini bağışlamayı düşündüğü kurumun bilinirliği ve öneminden etkilenebilir.
- ✓ **Bakım Kalitesi (Quality of Care):** Bağışçı, belgelerini en iyi şekilde koruyacak ve bakımını sağlayabilecek kurumu tercih edebilir.
- ✓ **Akran/Emsal Topluluk (Peer Community):** Yazarlar, sanatçılar ve gazeteciler gibi yoğun etkileşimde bulunan çevrelerde kişiler, genellikle akranlarının tavsiyelerinden etkilenir.
- ✓ **Güven ya da Güvensizlik (Trust or Distrust):** Arşivcilerin, bağışçıların güvenini kazanmaları gerekir. Bir arşiv veya arşivciyle olan ilişki, bağışçıyı da etkileyecektir.

Bütün bunlara ek olarak, Türkiye için, yukarıda belirtilen “yakınlık” faktörüne, kurumların siyasi duruşlarının da bağışçılar için önemli olabileceğini eklemek gerekir.

Bağışçılar, sadece arşiv materyalinin üreticisi olarak değil, sahibi ve koruyucusu olarak arşiv kurumlarıyla bilinçli olarak iletişime geçerek arşivlerini araştırmacıların erişimine açarak toplumsal hafızanın gelişimine katkı sağlar. Bu nedenle, bağışçının hayatı boyunca biriktirdiği, topladığı ya da satın alarak bir araya getirdiği arşivinin yanında belki de birkaç kuşak öncesinden ona kalan mirasın devamını da sağladığı düşünüldüğünde, kendinden sonrası için arşivinin nasıl korunacağı konusunda şüphe duyması çok doğaldır. Vârisinin olmaması ya da vârislerine güvenememesi şüphenin yerini endişenin almasına da sebep olabilir. Kurumlarda yaşanan belge kayıpları, tahrip olan evraklar, dışarıya çıkarılmaması gereken kaynakların çalınması, kaybolması veya farklı yerlerde satılması gibi durumlar, saklama ve koruma koşullarının yetersizliğiyle ilgili sayısız hikaye ve haberden bahsedilir (Davaz, 2017, s. 192-193 ; Nedret İşli, 2017, s. 9). Bu gibi olumsuz durumlar kurumların itibarını da kötü yönde etkilemektedir. Kurumsal itibar uzun sürede kazanılırken, itibar kaybı çok daha kısa sürede gerçekleşebilir. Bu nedenle, bağışçının güveni, bağış sürecinin en önemli unsurudur. Karşılıklı güven bağış sürecinin başlamasındaki ilk koşuldur. Bunun sağlanabilmesi için bağışçılarla, arşivciler, arşiv kurumunun yöneticilerinin görüşmeleri, yapılan önceki çalışmalar ve arşivle ilgili planların doğru bir şekilde aktarılması önem arz eder (Davaz, 2017, s. 192-193).

Özel arşivler, pek çok nedenle erişilebilir hâle gelemediği için, bağış yoluyla arşivlerin sağlanması kurumların saygınlıkları yanında, bağışçıların güvenlerinin kazanılmasını da gerekli kılar. Bağışlar yanında, sahaflarla iş birliği yapılarak, bazen kayıp bir arşivin parçalarını tamamlamak, bazen de çok değerli bir malzemeyi satın almak için uğraşılır. Bir taraftan koleksiyon geliştirilirken, bir taraftan da bunların kullanıcıların erişimine sunulması gerekir. Zaman, emek, bilgi ve bütçe gerektiren sürecin iyi planlanması ve sürdürülebilirliği, iyi bir yönetim ve uyumlu bir ekiple mümkündür. (Çavdar Karatepe, 2020).

Bağışçılarla yapılacak görüşmelerde, özel arşivlerin sadece bağış yapan kişiyle ilgili bilgilerin değil, ilgili dönemin sosyal, siyasi, kültürel tarih açısından da önemli bilgiler içerebileceği anlatılmalıdır (Çakır, 2020). Diğer bir deyişle arşivlerini bağışlayanlar, hem kendi kaynaklarını kayda geçirerek güvenli bir ortama taşıyacak hem de araştırmacılar açısından dönem tarihinin daha iyi anlaşılabilmesi adına yeni kaynakların ortaya çıkmasına katkı sağlayacaklardır (Turan, 2020). Ancak, bazı kişiler için bağış güvensizlik duygusunu hissettiren, bazı kişilerin arşivlerini bağışlamak akıllarına

gelmemektedir. Her iki durumda da bağış alan arşiv kurumlarının, bunu iyi bir şekilde duyurmaları ve iletişimi güçlü tutmaları önemlidir. Yaşanan endişeler, kimi zaman, gizlilik ve özel hayatla ilgiliyken, kimi zaman arşivin nasıl değerlendirileceği üzerine olabilmektedir. Bu noktada öncelikle kurumların, bağışla ilgili prosedür ve ilkeleri web sitelerinden duyurmaları, bağış yapmayı düşünenler için yönlendirici ve bilgilendirici olacaktır. Bağış sözleşmeleriyle ilgili özellikle telif hukuku açısından detaylı bir şekilde hazırlanan sözleşmede bağışçının istekleri ve kurumun talepleri dikkate alınmalı, bağışçıya hakları en ince ayrıntısıyla anlatılmalıdır (Davaz, 2017, s. 192-193).

Bağışçılar, arşivlerinin korunması ve kullanılabilmesiyle ilgili kendilerini rahat hissetmek isterler (Belovari, 2018, s. 110). Ertuğ (2020) arşiv sahiplerine, arşiv belgelerinin önemi anlatıldığında, yeterli duyuru ve bilgilendirme yapıldığında çoğu kez arşivlerin bağışlandığını belirtmekte, kişilerin mahrem bulduğu, erişime açılmasını istemediği belgelerin, istenilen sürede kapalı tutma gibi şartlı bağış olanaklarını anlatmanın da olumlu etkisi olduğunu belirtmektedir. Bağışçının tereddütlerini ortadan kaldırmak ve güven hissetmesini sağlamak için hazırlanacak bağış sözleşmesinde, her ayrıntının anlatılmasıyla tam mutabakat sağlanması önemlidir. Sözleşmede karşılıklı değişiklik talepleri, hukukçuların incelemeleri, bağışçının ek talepleriyle karşılaşılabılır. Sözleşmede, dijitalleştirme, erişim ortamının belirlenmesi (kurum içi, internet üzerinden gibi), erişime açılacak malzemenin belirlenmesi, erişim ve kullanım koşulları ve malzemenin ne zaman erişime açılacağı gibi konular açıkça belirtilmelidir. Örneğin, 2021 yılında bağış yoluyla sağlanan bir arşivin, tüm arşivsel süreçlerinin tamamlanıp erişime açılacağı tarihin 2023 yılı olacağını sözleşmede mutlaka yazılması gerekir. İleride hukuki bir sorun yaşamamak ve bağışçının güvenini kaybetmemek için bunun sözleşmede açıkça yazılması önemlidir.

Bağışçı ve kurum arasında yaşanması muhtemel bir diğer konu, bağışlanacak arşiv malzemesi üzerinedir. Bağışçı tüm arşivini bağışlamak isteyebileceği gibi arşivinden bazı materyali ayırıp bağış yapmak isteyebilir. Arşiv kurumu, farklı türlerdeki arşiv malzemesi için yeterli depolama ve koruma koşullarına sahip olmadığını belirterek, malzemeyi seçerek koleksiyona dâhil etmek düşüncesinde hareket edebilir. Karşılaşılabilecek bu şartlar, taraflar açısından anlaşılır ve kabul edilebilir bulunabilir. Ancak, arşivin bütünlüğü dikkate alındığında, arşivcilerin alternatif çözümler üzerinde de düşünmeleri, önerilerde bulunmaları gerekir. Sözleşmelerin, bağışçı ile kurum arasında olması yanında, arşivin kullanıcılar açısından önemi de hiçbir zaman unutulmamalıdır.

İnsanlar, bazen de “ellerindeki malzemeden kurtulmak”; kendilerine miras olarak kalan ya da satışı düşünülen bir yerdeki arşiv malzemesini güvene alıp, mülklerini satmak isteyebilirler. Bazen de evlerindeki, ofislerindeki ya da depolarındaki dağınıklıktan kurtulmak amaçlanabilir (İşli, 2015, s. 171-172). Bunun yanında, ev satışları, ölümler, uzun süreli hastanede kalışlar, ölümcül hastalıklar, bunama ve çok ileri yaşlılık gibi acil durum senaryolarında bağışçılarla veya aileleriyle karşılaşıldığı belirtilmektedir (Belovari, 2018, s. 100-101 ; İşli, 2017, s. 171-172 ; Dağlı, 2019, s. 49-56). Bu gibi olağan hayatın akışına uygun olmayan hatta kimi zaman travmatik de olabilecek durumlarda, arşiv malzemesine ne yapılacağı önemsenmeyebilir, ikinci planda kalabilir. Malzemenin bir kuruma bağış sürecinde farklı kişi ve meslek gruplarıyla iş birliklerinin tesis edilmiş olması ve arşivlerin bağışçıların özel durumlarını da dikkate alan detaylı raporlar sunmaları bu süreçte çok önemlidir.

Bağış süreciyle ilgili hem bağışçı hem de kurum tarafından zaman zaman atlanan bir konu ise, bağış sürecinin belgelenebilir şekilde kayıt altına alınmasıdır. Bağışla ilgili yapılan yazışmalar, görüşmeler, yerinde incelemelerin fotoğraflanması, kısaca bağış tamamlanana kadar geçen tüm sürecin kayıt altına alınması tarihsel olarak önem arz ettiği gibi ilgili projede çalışan kişilerin görevlerinden ayrılması durumunda elde somut bilgilerin bulunmasını sağlayacaktır (Davaz, 2017, s. 196). Bunun yanında bu sürecin görünebilir ortamlarda gazete, dergi, blog, web sayfası, deneme, makale ve kitap olarak yazıya dönüştürülmesi arşivlerin görünürlüğünü arttırarak erişilebilirliğe de katkı sağlayacaktır⁸.

⁸ Bu konuda yapılmış çalışmalardan bazıları, <https://www.youtube.com/watch?v=RAZdFXZS0so> ; <https://bd.org.tr/index.php/bd/article/view/66/60> ; <https://www.birgun.net/haber/gazeteci-yazar-altan-oymen-10-bin-kitabini-ve-arsivini-besiktas-belediyesi-ne-bagisladi-343832> ; <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/60-yilda-bir-araya-getirmisti-cumhurbaskanligi-millet-kutuphanesine-bagisladi-41780801>

2020 yılından itibaren dünyanın gündeminde olan COVID-19 Pandemisi neticesinde internet üzerinden erişime sunulan etkinlik ve malzemenin artmasının bağışçılar üzerine olumlu etkiler yaptığı görülmektedir. Pandemi, arşivlerini internet üzerinden erişime sunan kurumların daha fazla ziyaret edilmesini sebep olmuştur. Arşivlerini elektronik ortama aktarmış ve kullanıcıların erişimine açmış kurumların, pandemi sürecinde web sitelerinin kullanım oranlarının artmış olması da bu sebeptendir. Bunun tam tersi, internet üzerinden arşivlerini erişime açmayla ilgili çalışmalarını tamamlayamayan kurumların çalışmaları ise bu süreçte sekteye uğramıştır. Belki de pandemi, birçok kurumun, beklediği, ötelediği dijitalleştirme ve erişime açma süreçlerini daha hızlı gerçekleştirmelerine katkı sağlamış olabilir. Yine bu dönemde özel arşiv kullanımının artması, özel arşiv kullanıcısı olan ya da çevresinde arşivini bağışlamış tanıdığı bulunanların, bağış konusunda cesaretlenmelerini sağlayacaktır. Pandemi sürecinde insanların hiç beklenmedik şekilde hayatlarını kaybetmesi, arşiv sahibi bireylerin, değer verdikleri arşivlerini, güvenilir buldukları kurumlara bağışlama düşüncelerine etki edebilir.

Vasiyet ve Miras

Kişiler, duygusal bağ, prestij ve mahremiyet gibi sebeplerle hayattayken arşivlerini kendileri saklamak isteyebilir. Ayrıca, merakları veya meslekleri, bu özel arşive sıklıkla başvurmayı da gerekli kılabilir. Vârisleri olsun veya olmasın, sakladıkları veya kullandıkları bu arşivlerinin akıbetini, yaşadıkları zamanda belirlemek niyetinde de olabilirler. Özel arşivlerin güvenli bir şekilde korunması ve erişilebilir olması için, karşılıklı hukuki sorumluluk taşıması sebebiyle, en doğru çözümün vasiyet olduğu düşünülebilir. Düzenlenen vasiyetler, arşivlerin güvenilir kurumlara intikalini sağlayacağı için kişilerin arşivlerinin geleceğiyle ilgili endişelerini yaşadıkları sürece de giderir.

Vasiyet, bir arşivin erişilebilir hâle gelmesinde önemli olmakla birlikte, kurumların daha önce de işaret edilen saklama koşulları ve amaçlarına bağlı olarak arşivin topluca kabulüne imkân tanımayabilir ya da kişi, tamamen kendi tasarrufuyla, vasiyetini farklı kurumlar için düzenleyebilir. Dolayısıyla, vasiyet bir arşivin birden fazla kuruma verilmesi için de düzenlenebilir. Arşivin parçalanmasını hiç kimse ve kurum istemese de bazen kişilerin arzuları, bazen de kurumların şartları bu uygulamayı zorunlu kılmaktadır. Parçalanmış arşivlerin farklı kurumlarda erişime açılması, diğer malzemenin haberi olmayan araştırmacıların, arşivin bütününe odaklanamayan çalışmalar üretmelerine, birbiriyle ilişkili malzemenin gözden kaçmasına, tanımlamadaki farklı girişlerin erişilebilirliğe etkisi gibi farklı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu noktada, parçalanmış bir arşivin diğer kısımlarının işaret edilmesi, arşivcilerin mesleki titizlikleri yanında, kurumsal iş birliği becerilerini de gerekli kılar. Bu gibi durumlarda, arşivi alacak kurumun dikkatli davranması, arşiv bütünlüğünü bozacak bir uygulama durumunda vasiyet eden kişiyi uyarması doğru olacaktır. Benzer şekilde arşivini vasiyet yoluyla bağışlamak isteyen kişi de kurumların kabul şartlarını dikkatle incelemeli, farklı uzman ve kurumlardan görüş almalıdır.

Örneğin, “Leyla Turgut, 1988 yılında İstanbul’da hayata gözlerini yummuş ve vasiyetinde kişisel arşivini İstanbul’daki çeşitli müzelere bırakmıştır. Arkeolojik buluntular ile Anadolu ve Avrupa’dan çeşitli yapıların 5000’e yakın dia pozitifini “İstanbul Arkeoloji Müzesi’ne”, ailesine ait bazı özel eşyaları “İstanbul Deniz Müzesi’ne” ve aile fotoğraflarını, aile koleksiyonunda bulunan tarihi tabloları ve kişisel günlüklerini de “Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Resim Heykel Müzesi’ne” bırakmıştır.” (Parmaksız ve Bolel Koç, 2009, s. 150).

Vasiyet her ne kadar kişinin tasarrufunda olsa da Medeni Kanun Altıncı Ayırımı Ölümüne Bağlı Tasarrufların İptali ve Tenkisi, Madde 557’de vasiyetname ile ilgili aşağıdaki sebeplerden iptal davası açılabilceği belirtilmektedir:

1. Tasarruf, miras bırakanın tasarruf ehliyeti bulunmadığı bir sırada yapılmışsa,
2. Tasarruf, yanılma, aldatma, korkutma veya zorlama sonucunda yapılmışsa,
3. Tasarrufun, içeriği, bağlandığı koşullar veya yüklemeler hukuka veya ahlâka aykırı ise,

4. Tasarruf, kanunda öngörülen şekillere uyulmadan yapılmışsa.

Bunun yanında Madde 560'ta "saklı paylarının karşılığını alamayan mirasçılar, miras bırakanın tasarruf edebileceği kısmı aşan tasarruflarının tenkisini dava edebilirler" denilmektedir (Türk Medeni Kanun, 2001, s. 8134).

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğe göre "miras" birine, ölen bir yakınından kalan mal mülk, para veya servet, kalıt, bırakıt, tereke olarak tanımlanmaktadır. Türk Medeni Kanunu'nda yasal mirasçılar detaylı şekilde belirtilmektedir (Türk Medeni Kanun, 2001, s. 8123-8124):

Saklı pay; murisin, mirastan yoksun bırakma, ıskat , mirastan feragat sözleşmesi gibi bir tasarrufta bulunmadığı sürece, kanunen miras üzerindeki hak edilen payları ifade eder. Bu paylar, miras bırakanın belirtilen sebepler dışında herhangi bir şekilde tasarruf edemeyeceği ve kısıtlayamayacağı tereke paylarını ifade etmektedir. Saklı paylı mirasçılar, miras bırakanın altsoyları, eşi, ana ve babasıdır. Miras hukukunda saklı pay, miras bırakanın miras hakkına tecavüz eden tasarruflarına karşı korunan, yasal miras payının belirli bir oranıdır (mirashakkı.com). Miras bırakan (muris) bu oranlar üzerinde tasarruf edemez. Saklı pay sahibi mirasçının, saklı pay üzerindeki miras hakkı belirli koşullarda mirasbırakan tarafından ortadan kaldırılabilir ancak bu durumda saklı pay, hakkı mirastan mahrum bırakılan kişinin altsoyuna geçer (2001, s. 8125).

Türk Medeni Kanunu'nda, miras hukukunda saklı pay oranları da detaylı şekilde belirtilmektedir. İlgili kanun maddeleri, bir kişi yaşamı sırasında özel arşivini vasiyet ederek bir kuruma bağışlasa dahi, eğer kanuni mirasçıları varsa bu kişilerin kanunda saklı pay olarak belirtilen oranda tüm mirasta olduğu gibi arşiv üzerinde de pay sahibi olacaklarını göstermektedir. Arşiv hak sahipliği üzerine vârislerle yaşanacak hukuki bir süreç, mahkeme kararıyla arşive erişimi geçici bir süre engelleyebilir. Bu durumda arşivin intikal ettiği kurum, muhtemel varislerin bilgilerini de gerekli durumlarda başvurmak için öğrenmeli, bilmeli ve arşive erişimin engellenmesi noktasına gelmeden bu kişilerle iletişime geçmeli ve yasal yollarla çözüm yollarını araştırmalıdır.

Özel arşivlerin vasiyet yoluyla kurumlara mal edilmesi ve miras hakkı, ilgili konularda uzmanlaşmış avukatlar ile arşivcilerin iş birliğini gerekli kılar. Bu iş birliği sadece özel arşivlerin kurumlara intikali sürecinde değil, değişen yasa ve uygulamalara bağlı olarak süreklilik göstermek zorundadır. Özel arşivlerdeki belgelerin erişime açılması etik kurallar yanında, özel hayatın gizliliğiyle de ilgili olduğundan, kullanıcı talepleri, kurum politikaları ve hukuki süreç, birbiriyle uyumlu ve dikkatli yönetilmelidir.

ARŞİVCİNİN ROLÜ

Arşiv biliminin teorisyenlerinden biri olarak kabul edilen Schellenberg, "Modern Archives" (1956) kitabında, arşivlerin ve arşivcilerin görevlerini arşivsel çabanın nihai amacı, değerli belgelerin korunması ve bu belgelerin kullanımının sağlanması olarak ifade etmiştir. Daha yakın geçmişe ait "Managing Archives" (2006) kitabında Caroline Williams arşivlerin misyonunu "değerlendirme ve sağlama, düzenleme, tanımlama ve koruma süreçlerinin hepsi, arşivin nihai fonksiyonu olan malzemenin farklı yöntemlerle daha geniş bir kitleye erişiminin sağlanması olarak belirtmektedir (Şentürk, 2011, s. 323). Bu ifadelerden hareketle, arşivcilik eğitimi almış kişilerin, arşiv süreçlerinde önemli rolü bulunmaktadır. Bir belgenin yaşam döngüsü sonrası arşive gelmesi, mevzuatta belirlenen süre boyunca arşivde korunması, değerlendirme ve imhasındaki tüm süreçler arşivcileri doğrudan ilgilendirmektedir. Günümüzde arşivcinin görev tanımı, arşiv belgelerinin kullanılması ve belgelere erişimin artırılması noktasına gelmiştir. Arşivcinin özel arşivlerdeki rolü düşünüldüğünde bu durum biraz daha karmaşık hâle gelmektedir. Bu doğrultuda, bir arşivin erişimi, sağlama sürecinden itibaren başlamaktadır ve özel arşivlerin, sağlanmasından erişimine kadar tüm süreçlerde arşivciler proaktif bir şekilde sorumluluk almaktadır (Korhonen, 2013, s. 87).

Özel arşivlerle ilgili gerçekleştirilecek her bir çalışma ayrı bir vaka olarak ele alınmalıdır. Bu nedenle her bir arşivle ya da belgeyle ilgili gerçekleştirilecek sağlama süreci kendi dinamiklerini içereceğinden proje yönetimi çerçevesinde hareket edilmesi gerekebilir. Bu süreçte, arşivcinin yanlış

veya eksik analiz neticesinde yanlış bir değerlendirme yapması “nitelikli bilgi veya veri”nin oluşumu aşamasındaki süreçleri yanlış planlayıp uygulamaya koyarak, erişimini zorlaştırarak zaman ve bilgi kayıplarına neden olabilir. Bu da zaman harcamaya, işgücü ve maddi kayıplara, anlam karışıklıklarına en önemlisi de yanlış veya zamansız karar vermeye neden olabilecektir (Torunlar ve Özdemirci, 2014, s. 409)

Bir kurumun özel arşivlerle ilgili sağlama politikası yoksa arşivcinin öncelikli görevi, kurumun misyon ve vizyonu çerçevesinde sağlama politikasının oluşturulmasıdır. Sağlama politikasının var olduğu durumda, arşive dâhil edilebilecek arşiv malzemesini araştırmakla işe başlayabilir ya da bağış ve satın almayla ilgili kuruma gelen talepleri incelemekle ilgili çalışabilir. Hatta sahaflarla görüşmeler gerçekleştirip, müzayedeleri takip edebilir. Bu yüzden arşivcinin, kurum misyon ve vizyonunu iyi bilmesi beklenir. Özel arşiv sağlama sürecinde arşivci, bir belge ya da arşivin, çalıştığı kurumun belirlediği misyon ve vizyona uygunluğunu, araştırmacıların ilgisini çekebilecek içerik ve bilgiye sahip olup olmadığını, kurumdaki diğer koleksiyonlarla uyumluluğunu, kurumun kapasitesini, bütçe ve işgücünü de değerlendirerek planlama yapar. Bu konular çerçevesinde bir arşivin ya da belgenin koleksiyona neden dâhil edilmesi ya da edilmemesi gerektiğiyle ilgili sorumluluk arşivciye verilebilir, üst yönetime rapor sunulması istenebilir.

Arşivci, koleksiyona dâhil edilmesi düşünülen bir arşivle ilgili, satın alma konusunda sahaflarla, arşiv sahipleriyle ve bağış konusunda arşivi olanlarla iletişim kurmalı ve görüşmelerde bulunmalıdır (Dearstyne, 2001, s. 237). Yapılacak görüşmeler ve bağış kararı sonrası sözleşmeyle ilgili yine arşivcinin dahliyle gerçekleştirilebilir. Bağışçının çekinceleri, beklenti ve talepleri karşısında gerekli bilgileri sunarak arşivlerle ilgili yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgi vermeli, bağışçının aklında soru işareti kalmamasını sağlamalıdır. Olumlu sonuçlanan girişimler sonucunda arşiv malzemesiyle ilgili gerekli detayları raporlandırmalıdır.

Çalışmanın kapsamında ele alınan özel arşivlerle ilgili çalışan bir arşivcinin sadece sağlama konusundaki rol ve sorumlulukları, bir kurumun faaliyetinin sürekliliği ve sürdürülebilirliğini etkileyecek niteliktedir. Bu nedenle arşivci, kendi mesleki bilgi ve becerisini geliştirmenin yanında zaman içinde farklı alanlarla ilgili yüksek seviyede entelektüel birikime de sahip olmalıdır (Torunlar, 2019, s. 33-34).

SONUÇ

Arşiv malzemesinin, doğası gereği çoğunlukla benzeri yoktur ve bunun yanında önemli değerlere de sahiptir. Bu durumun sonucu olarak arşivciye arşiv malzemesinin yönetiminde çok büyük sorumluluklar düşmektedir. Özel arşiv malzemesi söz konusu olduğunda ise bu sorumlulukların çoğaldığını söylemek mümkündür. Arşiv malzemesinin tespiti, sağlanması, erişilebilir hâle getirilmesi, arşivcilik teknikleri çerçevesinde korunması, araştırmacıya sunulması ve araştırmacının bu malzemeden olabildiğince fazla yararlanabilmesinde arşivci temel aktördür. Bu bağlamda;

Bir arşivin araştırmacıya ulaşmasındaki ilk aşama olan sağlama, kullanıcı erişimine giden yoldaki en temel süreçtir denilebilir. Arşivin sağlama yönteminin erişimde etkisi de önemlidir. Bu noktada, bir arşivin sağlama sürecinde, sağlama yöntemine göre arşivciye şu önemli sorumluluklar düşmektedir:

- Analiz, değerlendirme, karar verme ve raporlama süreçlerine hâkim olmak,
- Bütçe yönetimi ve planlama bilgisine sahip olmak,
- Misyon ve vizyon çerçevesinde sağlama politikasının oluşturulmasını sağlamak,
- Sağlama politikasının geliştirilmesine katkıda bulunmak,
- Arşivlerin satın alınmasıyla ilgili kıymet değerlemesi yapmak,
- Sahaflarla ve diğer kurumlarla iş birliği oluşturmak ve gerçekleştirmek,
- Arşiv bağışı konusunda bağışçılarla görüşme yapmak,
- Arşiv bağışıyla ilgili sözleşme düzenlenmesine katkıda bulunmak,

- Arşivini vasiyet edecek kişilerle görüşmek ve arşiv vasiyetiyle ilgili hukuki işlerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak,
- Varsa arşivin vârisleri hakkında bilgi sahibi olmak ve gerektiğinde iletişime geçmek,
- Çalışmalarına katkı sağlayacak farklı alanlarda bilgi sahibi olmak.

Son dönemde özel arşivlere olan ilgi, farklı tür ve alanlardaki kurumların bu tür arşivlere yönelmesine sebep olmaktadır. Araştırmacının ilgisi ve kurumların buna karşılık vererek bilinmeyenlerin ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmaya çalışmaları, özel arşivlerin popülerliğinin de artmasını sağlamaktadır. Buna karşın, mevcutta kütüphane hizmeti veren ya da farklı alan faaliyet gösteren bir kurum için özel arşivlerin sağlanması ve yönetimi, kurum çalışanlarının kendini geliştirmesi ya da ekibe özel arşivler konusunda tecrübeli yeni çalışanların katılmasını gerekli kılacaktır.

KAYNAKÇA

- Alikılıç, D. (2010). Arşiv ve Arşivcilik. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (10). 163-167. <https://dergipark.org.tr/pub/ataunited/issue/2850/39385>
- Aracı Güler, N. (2017). İstanbul'daki Bilgi ve Belge Merkezlerinde Bulunan Şahıs Arşivleri Üzerine Bir İnceleme. T. Karatepe, E. Yılmaz Şentürk, V. Saydam, (Eds.) *Bilgi ve Belge Çalışmaları: Özel Arşivlerde Teori ve Uygulama* içinde, (ss. 11-130). İstanbul: Hiperyayın.
- Arşivcilik Terimleri Sözlüğü (1995). Türkçe haz. Bekir Kemal Ataman. İstanbul: Libraire de Pera.
- Bali, R. N. (2014). Bir Kıyımın, Bir Talanın Öyküsü: Hurdaya (S)atılan Matbu ve Yazma Eserler, Evrak-ı Metrükeler, Arşivler. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Belovari, S. (2018). Leaving a Trail: Personal Papers and Public Archives. *Archivaria*, 86, 90-117.
- BirGün. (06.05.2021). Gazeteci-Yazar Altan Öymen, 10 Bin Kitabını ve Arşivini Beşiktaş Belediyesi'ne Bağışladı. Erişim Adresi: <https://www.birgun.net/haber/gazeteci-yazar-altan-oymen-10-bin-kitabini-ve-arsivini-besiktas-belediyesi-ne-bagisladi-343832>
- Çakır, S. (2019). *Kütüphanemizin 30. Yıl Ajandası İçin*. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, "Arşivim Nerede?" 2020 Ajandası içinde. Aslı Davaz, Selvi Başak Öztürk, Sibel Servet Sular (Ed.). İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları.
- Çavdar Karatepe, T. (2019). *30 Yıla Saygıyla*. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, "Arşivim Nerede?" 2020 Ajandası içinde. Aslı Davaz, Selvi Başak Öztürk, Sibel Servet Sular (Ed.). İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları.
- Çiçek, N. (2020). E-Devlet Stratejisi Bağlamında Elektronik Belge Yönetimi İçin "Yazılı Politika" Gereksinimi: Türkiye'deki Uygulamalar Üzerine Bir İnceleme. *Türk Kütüphaneciliği*, 34(3), 377-405. <https://doi.org/10.24146/tk.739591>
- Dağlı, T. (2019). Bir Özel Arşivin Oluşum Süreci: Taha Toros'un Hayatı, Eserleri ve Özel Arşivi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Davaz, A. (2017). *Özel Arşivlerin Kurumsallaşması*. Tuba Karatepe, Elif Yılmaz Şentürk, Varol Saydam, (Ed.) *Bilgi ve Belge Çalışmaları: Özel Arşivlerde Teori ve Uygulama* içinde, 179-208. İstanbul: Hiperyayın.
- Davaz, A. (2019). *Bir Kadın Arşivini Okuma Denemesi: Necile Tevfik Arşivi Açıklamalı Kataloğu (1924-1954)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Dearstyne, Bruce W. (2001). *Arşivsel Girişim: Modern Arşivcilik İlkeleri, Uygulamaları ve Yönetim Teknikleri*. (Çev. M. Akbulut ve A. O. İcimsöy). İstanbul.
- Dernekler Kanunu. (2004). R.G. S 25649, tar. 04.11.2004.

- Dictionary of Archives Terminology. "Archive". The Society of American Archivists, 11.11.2021 tarihinde <https://dictionary.archivists.org/entry/archive.html> adresinden erişildi.
- Eldem, E. (2017, 07, 07). Aziz Ogan Arşivi ve Türkiye'de Arkeoloji Tarihi. 21.08.2021 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=sREonPwHIM8> adresinden erişildi.
- Encyclopedia of Archival Science* (2015). (Ed). Luciana Duranti, Patricia C. Franks. Maryland: Rowman & Littlefield.
- Erdem, O., Dikici, A. (2009). Liderlik ve Kurum Kültürü Etkileşimi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (29), 198-213. 10.10.2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/pub/esosder/issue/6143/82454> adresinden erişildi.
- Ertuğ, F. (2019). *Benim Bir Arşivim Yok Ki*. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, "Arşivim Nerede?" 2020 Ajandası içinde. Aslı Davaz, Selvi Başak Öztürk, Sibel Servet Sular (Ed.). İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları.
- Ersoy, O. (1957). Arşiv Nedir, Arşivist Kimdir? *Türk Kütüphaneciliği*, 6(3), 101-108. 11.11.2021 tarihinde <http://www.tk.org.tr/index.php/tk/article/view/2131> adresinden erişildi.
- Franks, P. C. (2013). *Records & Information Management*. Chicago: Neal-Schuman.
- Fisher, R. (2015). Donors and Donor Agency: Implications for Private Archives Theory and Practice. *Archivaria*, 79, 91-119.
- Gülmez Saydam, S. A. (2018). SALT Araştırmadaki Mustafa Şemsettin Şeniz Arşivi'nin Sayısallaştırılması ve Kataloglanması. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güner, Ö. (2017). *Özel Arşivlerin Düzenlenmesi: Bir Yol Haritası*. Tuba Karatepe, Elif Yılmaz Şentürk, Varol Saydam, (Ed.) Bilgi ve Belge Çalışmaları: Özel Arşivlerde Teori ve Uygulama içinde, 233-244. İstanbul: Hiperyayın.
- Hürriyet. (05.04.2021). 60 Yılda Bir Araya Getirmişti... Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesine Bağışlandı. Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/60-yilda-bir-araya-getirmisti-cumhurbaskanligi-millet-kutuphanesine-bagislandi-41780801>
- InterPARES Trust Terminology. "Archives". InterPARES Trust, 11.11.2021 tarihinde <https://interparestrust.org/terminology/term/archives/en> adresinden erişildi.
- İnci, H. (2017). Şahıs Arşivleri Bize Ne Söyler? Tuba Karatepe, Elif Yılmaz Şentürk, Varol Saydam, (Ed.) Bilgi ve Belge Çalışmaları: Özel Arşivlerde Teori ve Uygulama içinde, 131-146. İstanbul: Hiperyayın.
- İşli, E. N. (2017). *Özel Arşivlerin, Kitabın, Kütüphanenin Takibinde Olmak, Peşine Düşmek*. Tuba Karatepe, Elif Yılmaz Şentürk, Varol Saydam, (Ed.) Bilgi ve Belge Çalışmaları: Özel Arşivlerde Teori ve Uygulama içinde, 159-178. İstanbul: Hiperyayın.
- Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. (20.10.2021). Özel Arşivler Koleksiyonu. Erişim Adresi: <http://kadineserleri.org/koleksiyonlar/ozel-arsivler-koleksiyonu/>
- Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2006, 26 Haziran). T.C. Resmi Gazete. 20.10.2021 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060526-11.htm> adresinden erişildi.
- Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi. (13.02.2019). Cahide Aksel TAMER'in Arşivi Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi'nde! Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=RAZdFXZS0so>
- Korhonen, M. (2013). *Private Digital Archives: Lost Cultural Heritage?* Hannu Niemi, Sinikka Salo, Siniikka Sipila, Dorrit Gustafsson, Kristina Linnovaara (Ed.), Essays on Libraries, Cultural Heritage and Freedom of Information, 83-92. Helsinki: Publications of the National Library of Finland.

- Maner, Ç., Acar, S., Soğuksu, D., & Akbaytürk, T. (2016). Hatice Gonnet Bağana Anadolu Medeniyetleri ve Hitit Dijital Koleksiyonu. *Bilgi Dünyası*, 17(2), 265-286. <https://doi.org/10.15612/BD.2016.539>
- Mirashakki.com (28.11.2021). Saklı Pay Nedir? Miras Hakkına Tecavüz!. Erişim Adresi: http://www.mirashakki.com/index.php?option=com_content&view=article&id=27:sakli-pay-nedir-miras-hakkina-tecavuz&catid=15&Itemid=104
- Parmaksız, İ. E. ve Koç Bolel, P. *Arşiv, Kadın, Kimlik: M.S.G.S.Ü. Resim Heykel Müzesi Arşivi'nden Leyla Turgut Terekesi*. Kadın Belleğini Oluşturmada Kaynak Sorunu, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Sempozyumu (17-19 Nisan 2009) içinde (ss. 148-151). İstanbul: Kadir Has Üniversitesi ve Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Ortak Yayını.
- Rukancı, F., Anameriç H. ve Başar, A. (2021). *Arşiv ve Arşivcilik: Kuram, Strateji ve Uygulamalar*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları.
- Ruschensky, C. (2017). Meaning-Making and Memory-Making in the Archives: Oral History: Interviews with Archives Donors. *Archivaria*, 84, 103-125.
- Sağlık, Ö. Elektronik Belge Yönetimi Uygulamalarındaki Koşullar Işığında E-İmzalı Belgelerin Delil Değerinin Arşivsel Güvenilirlik Açısından İncelenmesi. (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sarıcaoğlu, M. E. (2013). Türkiye'de Özel Arşiv Kavramı ve Bir Örnek (Ekrem Ceyhun'un Özel Arşivi). *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 61-70.
- Songür, N. (2015). Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama ve Uygulamalara İlişkin Genel Bir Değerlendirme. *Strategic Public Management Journal*, 1, 62-64.
- Svärd, P. (2017). The Woes of Swedish Private Archival Institutions, *Record Management Journal*, 27(3), 275-285.
- Şentürk, B. (2011). Kullanıcı Odaklı Arşiv Hizmetlerinin Temel Unsurları - Erişim. *Bilgi Dünyası*, 12(2), 319-333. <https://doi.org/10.15612/BD.2011.200>
- Tanatar Baruh, L. (2015). *Türkiye'de Özel Arşivlerin Oluşumu Üzerine Bazı Düşünceler*. İshak Keskin, Ş. Nihal Somer, Nizamettin Oğuz, (Ed.) İsmet Binark Armağanı içinde, 371-381. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları.
- T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü. Vakıf Nasıl Kurulur. Erişim Adresi: <https://www.vgm.gov.tr/vakif-nasil-kurulur>
- Torunlar, M. (2019). *Profesyonel Arşivci*. Ankara: Ankara Üniversitesi Bilgi Yönetim Sistemleri Belgelendirme ve Bilgi Güvenliği Merkezi (BİL-BEM) Yayınları.
- Torunlar, M., & Özdemirci, F. (2014). "Bilgi Çağı"nın Arşivcileri: Disiplinlerarası Gezginler. *Bilgi Dünyası*, 15(2), 396-420. <https://doi.org/10.15612/BD.2014.458>
- Turan, M. (2019). *Kadınların Seyir Defterleri Tarihi Şekillendirecek...* Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, "Arşivim Nerede?" 2020 Ajandası içinde. Aslı Davaz, Selvi Başak Öztürk, Sibel Servet Sular (Ed.). İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. "Miras" 10.10.2021 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Türk Medeni Kanunu. (2001). R.G. S 24607, tar. 08.12.2011.
- Türk Standartları Enstitüsü. (2015). TS 13298 Elektronik Belge ve Arşiv Yönetim Sistemi. Ankara.
- Vakıflar Kanunu. (2001). R.G. S 26800, tar. 27.02.2008.
- Yalçın, Y. (2013). Türkiye'de Özel Arşivlerin Yeniden Yapılandırılması. (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Yıldız, K., Ülker, M. B. (2015). *Özel Arşivlerin Kütüphane Koleksiyonlarındaki Yeri ve Hizmete Sunulması: İSAM Kütüphanesi Örneği*. İshak Keskin, Ş. Nihal Somer, Nizamettin Oğuz, (Ed.) İsmet Binark Armağanı içinde, 423-430. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları.
- Yılmaz Şentürk, E. (2017). Türkiye'deki Özel ve Kamu Arşivlerinde Girit Belgeleri. *Mavi Atlas*, C. 5, S. 1 224-237.
- Yontar, A. (1995). *Kütüphane ve Belge-Bilgi Merkezlerinde Bilimsel Yönetimin Önemi*. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi Yayınları.

FAHREDDİN-İ MÜSTEVFÎ, HAYATI VE BİN CİTLİK
KÜTÜPHANESİNDEN GERİYE KALANLAR

Seyid Muhammed Taki HÜSEYNİ

mthusveni@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2709-2315>

ÖZ

Medeniyetin gelişme ve ilerlemesine vesile olan önemli unsurlarından birisi ilimdir. İnsanın ilminin çoğalmasıyla beraber kitaba olan ihtiyacı da artmıştır. Bu durum kitapların korunmasını ve kütüphanelerin kurulmasını gerektirmiştir. İslami dönemde, Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Peygamber'in (sav) ilim ve kitaba tavsiye ve teşvikleri doğrultusunda kitaba ve kütüphaneye olan ihtiyaç daha da ziyadeleşmiştir. Bu dönemde birçok sultan, hükümdar, devlet adamı ve âlim tarafından kütüphaneler inşa edilmiştir. Timurlular döneminde 15. yüzyıldan itibaren özellikle Timur'dan sonra Horasan bölgesinde toplumun istikrar ve sükûnete kavuşmasıyla ilmi ve kültürel faaliyetler daha da hız kazanmıştır. Bu dönemde birçok mühim şahsiyet tarafından Semerkand, Buhara, Herat, Şiraz, Kirman, Esterâbâd gibi şehirlerde birçok medrese ve kütüphane inşa edilmiş, ayrıca bazı âlimler de kendi kütüphanelerini kurmaya çalışmışlardır. 15. yüzyılda Sebzevâr şehrinde, kendi kütüphanesini kuran şahsiyetlerden biri de Fahreddîn-i Müstevfî'dir (787-868/ 1385-1464). Müstevfîyân olarak tanınan köklü bir aileye mensup olan Müstevfî, aile geleneğinden dolayı iyi bir eğitim aldıktan sonra devlet işleri ile meşgul oldu. Ancak kısa bir süre sonra devlet işlerinden uzaklaşarak hayatını ilim ve sanata vakfetti. Kendisiyle temasta olan Devletşah-i Semerkandî ve Mir Ali Şir-i Nevâî gibi şahsiyetler, onun fazilet, hikmet ve ilminden övgüyle söz etmiş nücum, hey'et, hendese, şiir, hat ve inşa konularında vukuşiyetini vurgulamışlardır. Fahreddîn-i Müstevfî'nin, evini adeta bir ilim merkezine dönüştürerek ilim ehli için bin ciltlik bir kütüphane kurduğu bilinmektedir. Kaynakların belirttiğine göre bu kütüphanenin tüm kitapları Müstevfî tarafından güvenilir nüshalar ile mukabele ve tashih edilmiş, bazen notlar ve izahlar düşürmüştür. Dolayısıyla Müstevfî'nin kütüphanesine ait kitaplar çok önem arz etmektedir. Bu makalede, Fahreddîn-i Müstevfî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve bin ciltlik kütüphanesinden kalan kitaplar hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fahreddîn-i Müstevfî, Kütüphane, Nüsha, Kitap, Timurî

FAKHR AL-DİN MUSTEWFI, HIS LIFE AND REMNANTS OF HIS
THOUSAND-VOLUME LIBRARY

ABSTRACT

Science is one of the important elements that contribute to the development and progress of human civilization. With the expansion and increase of people's knowledge, their need for books has also increased, thus necessitating the establishment of libraries in order to protect and benefit from books. In the Islamic period, the need for books and libraries increased even more with the advice and encouragement of the Qur'an and the Prophet (pbuh) for knowledge and books. During this period, libraries were built by many sultans, judges, state dignitaries and scholars. In the Timurid period, starting from the 15th century, especially after Timur's campaigns, scientific and cultural activities gained momentum as the society gained stability and tranquility. During this period, Shahruh Sulatn, Baysungur, Ulugbey, Pir Mohammad b. Omar Sheikh, Sultan Hossein Baygara, Mir Ali Shir-i Navai, Mewlana Abd al-rahman, Badi al-zaman Mirza, Khawja Afdal al-din Kirmâni, Gevhar Shad Hatun had many madrasas built in cities such as Samarkand, Bukhara, Harat, Shiraz, Kirman, and Esterabad. It's been a period of time. During this period, Fakhr al-din Mustewfi (787 - 868/ 1385 - 1464) was one of the personalities who established his library in his own house in the city of Sabhavar, close to Nishapur. Mustewfi, who is a member of a well-known family with the name Mustewfiyân, was busy with state affairs after receiving a good education due to his family tradition. However, he did not take long to get away from state affairs and devoted his life to science and art. Personalities such as Devwetshah Samerkandî and Mir Ali Shir Navai, who were in contact with him, spoke highly of his virtue, wisdom and knowledge, and emphasized his expertise in delegation, hendese, poetry, calligraphy and construction. Fakhr al-din Mustewfi had transformed his house into a science center and established a library of a thousand volumes for scholars. According to the sources, all the books of this library were countered and corrected with reliable copies by Mustewfi, and sometimes notes and explanations were dropped. In this article, information will be given about Fakhr al-din Mustewfi's life, his scientific personality and his library of thousand volumes.

Anahtar Kelimeler: Fakhr al-din Mustewfi, Library, Manuscript, Book, Timurid

GİRİŞ

Bilgi arşivciliği, çok eski bir tarihe sahiptir. Kitap ve kütüphanecilik de insan medeniyeti gibi kadim bir tarihe dayanmaktadır. İslami dönemin ilk kütüphanelerinin Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin camilerde bir araya getirilmesi ile başladığı düşünülmektedir. Camiler dışında; İbn Şihâb ez-Zührî, Abdülhakem b. Amr el-Cumahî, Ebû Kılâbe el-Cermî, Şu'be b. Haccâc, Küreyb, Ebû Amr b. Alâ, Urve b. Zübeyr ve İbn Cüreyc gibi bazı din âlimlerinin evlerinde de Kur'ân ve hadis kitaplarından oluşan kütüphanelerin kurulduğu da nakledilmektedir (Erünsal, (2003, s. 27, 32-35)

İslâmîyet'in ilk dönemlerinde kurulan kütüphanelerin tam manasıyla bir kütüphane hâline gelmesinin iki aşamadan geçtiği anlaşılmaktadır. Birinci aşama, kurulan ilk kütüphanelerin sırf Kur'ân ve hadis kitaplarından değil diğer ilim dallarını da ihtiva eden tıp, mantık, matematik, coğrafya gibi konuları da kapsadığı bilinmektedir. İkinci aşama ise kütüphanenin toplumun bir kısmına mahsus olmayıp herkese açık tutulacak şekilde işlemesidir.

Kütüphanelerde Kur'ân ve hadis kitapları yanında diğer ilim dallarına ait kitapların bir araya getirilmesi, Emeviler döneminde Muâviye (661-680) zamanında Şam'da kurulan kütüphane ile gerçekleşmiştir (Mes'ûdî, 1367/1948). Bu dönemlerde Latince, Süryanice ve Farsça gibi dillerden Arapçaya tercüme faaliyetleri, kitapların ve kütüphaneciliğin yayılma hızını artırmıştır. Yezîd b. Muâviye'nin oğlu Hâlid'in (ö. 85/704) isteği üzerine; tıp, nücüm ve kimya ilimleri ile alakalı yazılan bazı eserler, Grekçeden Arapçaya Staphon ve Marianos adlı rahipler tarafından tercüme edilmiştir. Bu tercüme faaliyetleri Mervân b. Hakem (684-685), Ömer b. Abdülazîz (717-720) ve diğer Emevi halifeleri dönemlerinde de devam etmiş; Hâlid b. Yezîd, Muâviye'nin kurduğu kütüphaneyi devralarak onu daha zengin bir hâle getirmiştir. İslam âlimleri arasında tercüme ve telif çalışmalarının yaygınlaşmaya başlaması kitap ve kütüphaneye duyulan ihtiyacın artmasına vesile olmuştur. Hârûnürreşîd tarafından Bağdat'ta Beytülhikme adıyla kurulan kütüphane ile konu çeşitliliği bakımından zirveye ulaşıldığı söylenilebilir. Bu yıllarda birçok devlet adamının saray ve konaklarında kendi kütüphanelerini kurduğu rivayet edilmektedir. Ancak bu kütüphaneler, halka açık olmayan ve kurucusunun özel ilgisiyle meydana gelen kitaplardan oluşmaktadır (Mekkî es-Sabâî, 1374hş/1995).

İslami dönem kütüphane tarihinin ikinci aşaması ise Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Veziri Hâce Nizâmülmülk'ün 459/1067'de Bağdat'ta kurduğu medrese ve kütüphane ile başlar. Bu durum aynı zamanda kurulan kütüphanelerin herkese açık olması ve devlet adamları tarafından yeni kütüphanelerin inşa edilmesi geleneğinin de başlangıcıdır. Nizâmülmülk'ün kurduğu medrese ve kütüphanelerle devlet ve devlet adamları tarafından tarih boyunca halka yönelik birçok kütüphanenin kurulması gelenek hâline gelmiştir (Kesâî, 1358hş/1979). Hicri 9. yüzyıl (15. yüzyıl) de İslam coğrafyasında gerçekleşen bu kültürel çalışmaları açısından önemli dönemlerden birisi sayılmaktadır. Bu dönemde hüküm süren sultanlar ve valiler tarafından İstanbul, Bursa, Konya, Tebriz, Şiraz, İsfahan, Meşhed, Herat, Semerkand ve Buhara gibi birçok şehrin ilim ve kültür merkezlerine dönüşmesi gözlenmektedir.

Timurlu döneminde özellikle Timur'un seferlerinden sonra, ülkenin istikrar ve sükunete kavuşmasıyla ilmi ve kültürel faaliyetler daha da hız kazandı. Bu dönemde özellikle Horasan bölgesinde birçok medrese ve kütüphane kuruldu. Şahruh Sultan, Şahruhiyye medrese ve kütüphanesini 813 (1410) yılında Herat'ta inşa ettirdi. Muhiyüddin Tûsî, Yusuf Evbehî, Lutfullah gibi dönemin büyük ilmi şahsiyetlerini müderris olarak atandı. Kütüphane için de Hâce Alaaddin Çeştî'yi sorumlusu olarak belirtti. Şahruhiyye medrese ve kütüphanesi için de gelir kaynağı olarak birçok emlak vakfetti (İsferâyîni, 1338hş/1959). Şahruh'un oğlu şehzade Baysungur da çocukluğundan itibaren ilim ve sanat erbabıyla haşır neşirde olduğu için kültürel işlere düşkün ve çok meraklı idi. Baysungur da Herat'ta bir kütüphane yaptırmıştı. Nefis ve sanatsal kitapların hazırlanması için de Dârü's-sanâyi' adında bir kitap atölyesi kurdurdu. Mevlana Zahirüddin Azhar, Şahabeddin Abdillâh, Celaleddin Şeyh Mahmud, Şemseddin Herevî gibi zamanın büyük hattatları ve tezhibkârları bu atölyede çalışmaktaydılar (Semerkandi, 1353hş/1974). Uluğbey, Pir Muhammed b. Ömer Şeyh, Sultan Hüseyin Baykara, Mir Ali Şir-i Nevâî, Mevlana Abdurrahman Câmî, Bediuzzaman Mirza, Hâce Afzalüddin-i Kirmânî, Gevhar Şâd Hâtûn gibi şahsiyetler de Semerkand,

Buhara, Herat, Şiraz, Kirman, Esterâbâd şehirlerde medreseler ve kütüphaneler kurdular (Kazvînî, 1323ş./1944, s. 119, 127). Sultanlar ve âlimler tarafından vücuda getirilen birçok kütüphanenin zamanla yağmalandığı, yangın gibi afetlerden zarar gördüğü ya da kütüphane sahibinin vefatından sonra başkaları tarafından talan edilerek dağıldığını kaynaklardan öğrenmekteyiz (el-Hamavi, 1408, s. 312)¹

Bu dönemlerde yaşamış ilim, hikmet ve sanat erbâbından olan Fahreddîn-i Müstevfî de Devletşâh-ı Semerkandî'nin zikrettiği gibi Sebzevâr'da kendi evinde bin ciltlik bir kütüphane kurmuştu.

FAHREDDÎN-İ MÜSTEVFÎ'NİN (787-868/ 1385-1464) HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Fahreddîn-i Müstevfî, Fahr-i Evhadî, Evhadî-yi Sebzevârî, Fahreddîn-i Sebzevârî lakapları ile meşhur olan Evhad b. Es'ad b. Behram el-Müstevfî el-Beyhakî el-Sebzevârî en-Nişâbûrî 14-15. yüzyıllarda yaşamış İranlı ilim ve hikmet erbâbından bir şahsiyettir.

Fahreddîn-i Müstevfî, isminden de anlaşıldığı üzere eski adı Beyhak olan Sebzevâr'da doğmuştur (Vecihüddin, 1393hş/2014, s. 205-206; Devletşâh-ı, 1382hş/2003, s. 443).² Fahreddîn-i Müstevfî'nin doğduğu şehir, Nişâbûr'a yakın olduğundan dolayı Fahreddîn-i Nişâbûrî olarak da anılmıştır (Tabibzâde, t.y., s. 19a). Fahreddîn-i Müstevfî, Müstevfiyân adıyla meşhur olan köklü bir aileye mensuptur (Devletşâh-ı, 1382hş/2003, s. 444; Çelebi, 2010, S. 350; Şüşterî, 1377hş/1998, s. 668-671; Gülpâyegânî, 1345hş/1966, s. 57; Tebrizî ve Ali, 1369hş/1990, s. 200).³ Ali b. Zeyd Beyhakî'nin (ö. 565/1169) Sultan Sencer zamanında 1167'de tamamladığı *Tarih-i Beyhak* isimli eserine göre bu aile 11. yüzyılda yaşamış Hâce Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ali el-Müstevî'nin⁴ soyundan gelmektedir (Beyhakî, 1350hş/1971, s. 119). Bu ailede yüzyıllar boyunca ilim, sanat ve siyaset adamları yetişmiştir⁵. Fahreddîn-i Müstevfî de küçük yaşlarından itibaren güçlü bir eğitim alarak birçok ilim ve sanat dalında söz sahibi olmuştur.

Fahreddîn-i Müstevfî ile çağdaş olan Devletşâh-ı Semerkandî (1382hş/2003, s. 429)⁶, *Tezkiretü's-şu'arâ* isimli eserinde “Fazılların Seçkini ve Hakîmlerin Muktedası”⁷ başlığıyla Fahreddîn-i Müstevfî'nin “fazilet sahibi bir hakîm ve birçok ilme vâkıf bir zât, özellikle nücûm ve hey'et ilminde zamanının emsalsizi olduğunu, şiir ve şairlikte asrın önde gelenlerinden olduğunu; hat, inşa, muhasebe ve siyak, tıp ve tarihte, onun gibi böyle birçok ilme sahip bir kişi bulunmadığını zikreder. Devletşâh, Fahreddîn-i Müstevfî'nin 868 (1463) yılında seksen bir (Sâmî, t.y., s. 147)⁸ yaşındayken vefat ettiğini kaydeder (Devletşâh-ı, 1382hş/2003, s. 443). Fahreddîn-i Müstevfî seksen bir yaşında vefat ettiğine göre 787/1384 tarihinde doğduğu söylenilebilir (Vecihüddin, 1393hş/2014, s. 205-206).⁹

Fahreddîn-i Müstevfî'nin talebelerinden Hüseyin Vâiz-i Kâşifî (ö. 910/1505) hocasının astronomiyle alakalı yarım kalmış eserini 870 (1465) yılında *Lübâbü'l-ihîyârât fî ta'yîni'l-evkât* adıyla tamamlamış ve Fahreddîn-i Müstevfî'nin vefat tarihini 867 (1462) olarak kaydetmiştir (Kâşifî, t.y., s. 189b)¹⁰.

Devletşâh ve Kâşifî'nin verdikleri vefat tarihleri, her ikisi de Fahreddîn-i Müstevfî'yi gördükleri için çok önemlidir. Fakat Kâşifî'nin *Lübâbü'l-ihîyârât* adlı eserinin tespit edebildiğimiz iki nüshası da

¹ Örnek olarak Büveyhî'nin vezirlerinden Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in Rey'deki yüz deve yükü kitabı yağmalanarak yok edilmiştir.

² Vecihüddin Eşref (1202/1788'de hayatta), Fahreddîn-i Müstevfî'yi, Şîrâzî olarak göstermişse de Fahreddîn-i Müstevfî'nin zamanında yazılan kaynaklarda Sebzevârî olduğu zikredilmiştir.

³ Hâce Halife de hemen hemen aynı bilgileri zikretmiştir.

⁴ Sebzevâr şehrindeki cami başta olmak üzere hamam, köprü, hastane gibi birçok vakıf eserleri vardır.

⁵ Bu aileden gelen şahsiyetler Hemedan, Tebriz, Nahcivan, İsfahan, Herat ve Semerkant'a kadar geniş bir coğrafyada yayılmışlardır. *Lubbü'l-hesâb*'in yazarı olan Ali b. Yusuf, Hamdullah Ahmed b. Ebî Bekr, İbni Yemin-i Feryumedî, Hâce Sadüddin-i Kazvinî ve Hâce Ahmed b. Hâmid İsfahânî gibi zatlar Mestevfî sülalesindendirler.

⁶ Devletşâh-ı Semerkandî, *Tezkiretü's-şu'arâ*'sında Emir Şâhî'den bahs ederken 857/1453 senesinde Emir Şâhî'nin çağdaşları olan Şeyh-i Âzerî, Yahya Sîbek ve Mevlana Hasan Selimî Tûni ile Fahreddîn-i Müstevfî'yi kendisi bizzat gördüğünü kayd etmiştir.

⁷ (زبدة الفضلاء و قدوة الحكماء)

⁸ Şemseddin Sâmî eserinde “altmış bir yaş” olarak kaydetmiş olması matbaa hatasından kaynaklanmış olabilir.

⁹ Vecihüddin Eşref, Fahreddîn-i Müstevfî'nin vefat tarihini 900/1494 olarak kaydetmişse de bu tarih doğru değildir.

¹⁰ İleri kısımlarda Kâşifî'nin yazdığı bu kayıt getirilmiştir.

telif yılından çok sonra istinsah edilmiştir.¹¹ Ayrıca istinsah edilen nüshalarda müstensih'in imla hataları gözlemlenmiştir. Dolayısıyla Kâşifi'nin *Lübâbü'l- ihtiyârât* adlı eserinin bu nüshalarında kaydedilen vefat tarihi, zikredilen nüsha özelliklerinden dolayı tercih edilmemiştir.

Kaynaklarda, Fahreddîn-i Müstevfî'nin çeşitli ilimler konusundaki vukufiyeti vurgulanmaktadır. Devletşâh-ı Semerkandî onun özellikle nücûm ve hey'et ilminde; Mevlevî Muhammed Muzaffer özellikle hendesede (Sabâ, 1343hş/1964, s. 91) Mir Alişîr-i Nevâî özellikle felekiyyât ve ulûm-i garibede (Kazvînî, 1323ş./1944, s. 26); Hacı Halîfe şiir, hat ve inşada (Çelebi, 2010, s. 350), Sâmî ise özellikle hat sanatında (Sâmî, t.y., s. 147) maharet sahibi olduğunu zikretmiştir.

Fahreddîn-i Müstevfî'nin Timurlu devletinde makam sahibi olup olmadığına dair incelenen kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bununla birlikte dönemin edip ve şairlerinden Sebzevârî Eminüddin Muhammed Nezlâbâdî-i Müstevfî, 808 (1405)'te (Purcevadî, 1383hş/2004, s. 87)¹² Meşhed'de Fahreddîn-i Müstevfî'nin himâyesinde tamamladığı *Mesnevî-yi Cemâl u Celâl* eserinde hâmisini "Âsaf" sıfatıyla methetmiştir (Nezlâbâdî, 1382hş/2003, s. 138)¹³. Âsaf¹⁴ kelimesinin vezirler ve nâiplere verilen bir sıfat olduğu dikkate alınırsa Fahreddîn-i Müstevfî'nin Sebzevâr'da devlet mensubu olarak makam sahibi bir zât olduğu düşünülebilir (Harman, 1991, s. 455). Ayrıca siyâsî ve ilmî yönleriyle güçlü ve nüfuza sahip Müstefiyân ailesinden olması da onun Sebzevâr'da devlet tarafından görevlendirilmiş olabileceği ihtimalini güçlendirir. Eminüddin Muhammed Nezlâbâdî'nin methiyesinde verdiği Âsaf sıfatı dışında ilgi çekici bir nükte de mûsikî ıstılahlarıyla Fahreddîn-i Müstevfî'yi methetmesidir; bu da ileride değinileceği üzere Fahreddîn-i Müstevfî'nin mûsikî ile bir bağlantısı olduğunu ifade etmektedir:

Ey **mutrip!** Yine **Erganûn**'u getir

Nağmeler göster, **Barbatı** okşa

Davûdî nağmeler gibi seslen

Ud nağmeleri ile **Asaf**'ın vasıflarını söyle

Söyle, ey ilim ve adâlet güneşi!

Sensizse kâinat yok olsun

Din ve dünya **Fahr**'ıdır o feleğin güneşi

Benim gibi O'nu metheder muhabbetinden (Nezlâbâdî, 1382hş/2003, s. 62, 138)

Fahreddîn-i Müstevfî'nin *Mesnevî-yi Cemâl u Celâl*'in telif tarihinde yirmi bir yaşında olup Sebzevâr'da güçlü bir aileye mensup olması ve kendisinin üst düzey ilim sahibi olması onun makam sahibi olabileceği kanaatini güçlendirse de kısa bir zaman sonra devlet işlerini terk etmiş ve tamamıyla ilim ve irfana odaklanmıştır. Zira kendi çağında yazılan kaynaklarda idari görevler üstlendiğine dair herhangi bir malumat verilmemekle beraber daha çok irfan ve edep ehli olduğu vurgulanmıştır. Nitekim Devletşâh-ı Semerkandî, Fahreddîn-i Müstevfî'nin ilim tahsil etmekten başka bir şey yapmadığını, iyi bir ad ve birkaç kitaptan başka yadigâr bırakmadığını, tanınmış ve meşhur bir aileye mensup olup fazilet ve hikmet sahibi olduğu hâlde derviş ve sufi meşrepli bir kişi olduğunu beyan eder (Devletşâh-ı, 1382hş/2003, s. 449).

Devletşâh, Fahreddîn-i Müstevfî'nin hangi tarikata mensup olduğunu zikretmez. Ancak Tabîbzâde Mehmed Şükrî Efendî (1334/1916'da hayatta), tarikat silsilelerini içeren *Silsilenâme-i Sûfiyye* isimli eserinde Fahreddîn-i Müstevfî'nin ismini "Hâce Ebû'l-mefâhir Fahreddîn Evhad b. Es'ad el-Beyhakî en-Nişâbûrî" şeklinde kaydederek silsilesini de kaydetmiştir. Bu silsileye göre Fahreddîn-i

¹¹ Her iki nüsha da 17. yüzyılın özelliklerini taşımaktadır.

¹² Eserin telif tarihi Mesnevî'de geçmektedir, Purcevadî bu tarihi şüpheli görüp müstensih'in hatasından kaynaklandığını öne sürerek 848/1444 yıllarını tahmin etmiştir. Sonraki dönem kaynaklarda Fahreddîn-i Müstevfî'nin bir makam sahibi olduğu konusunda herhangi bir kayda rastlanmadığı gibi bu tahminin doğru olmadığı kanaatindeyiz.

¹³ Bu kitabın baskısını bana ulaştıran aziz dostum sayın Dr. Milad Salmani'ye teşekkür ederim.

¹⁴ Âsaf b. Berahyâ, İslâmî kaynaklarda Hz. Süleyman'ın kâtibi veya veziri olduğu kaydedilen kişidir, bu münasebetle de Âsaf kelimesi vezirlere verilen lakap olmuş.

Müstevfi'nin Sühreverdîye tarikatına mensup olduğu gözlenmektedir. Ayrıca 779-830/1377-1427 yılları arasında Herat'ta vaaz ve irşat makamında bulunan büyük şair ve arif Kâsım-ı Envâr'dan tarikat hırkasını giydiği söylenebilir. *Silsilenâme-i Süfiyye*'de Fahreddin-i Müstevfi'nin, silsilesi şu şekildedir:

Kâsım-ı Envâr (ö. 837/1433?), Şeyh Sadreddin Ali Yemenî, Evhadüddin Hâmid b. Ebi'l-Fahr el-Kirmânî (ö. 635/1238), Hâce Rüküddin Mahmud Sincânî, Ebû Reşîd Kudbeddin el-Ebherî ö. 572/1177), Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî (ö. 632/1234), Ebü'n-Necîb Ziyâüddin Abdülkâhir b. Abdillâh el-Bekrî es-Sühreverdî (ö. 563/1168), Şeyh Ebu Muhammed Ömer el-Bekrî ed-Dîneverî (ö. 487/1094), İbnü'l-Amûye Vecihüddin el-Kâdî (ö. 440/1048), Şeyh Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Abdillâh Sühreverdî (ö. 441/1049), Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî (ö. 340/951), Şeyh Mimşâd-ı Dîneverî (ö. 298/910), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Seriyüddin-i Sakatî (ö.257/870), Ebü'l-Mahfûz Ma'rûf b. Fîrûzân el-Kerhî (ö. 200/815?), Davud-i Taî (ö. 165/781), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Hz. Ali ve Hz. Peygamber (sav) (Tabîbzâde, t.y.) (1. şekil).

Fahredden-i Müstevfi tasavvuf ve tarikata yönelmeden önce makam, mevki ve faziletinden dolayı, Timurlu devlet erkanı ve sultanları ile irtibatla olmuş, Herat'ta devlet meclislerinde bulunmuştur. Bu esnalarda Kâsım-ı Envâr ile tanışmış, tasavvuf ve irfanın cazibesine kapılarak tasavvuf tarikine girmiştir. Büyük ihtimalle şeyhi Kâsım-ı Envâr'ın Şâhrûh Sultan'a suikast ithamıyla 830 (1427) yılında Herat'tan ayrılmak mecburiyetinde kalmış ve toplumdan uzaklaşarak inzivaya çekilmiştir.

Diğer yandan ilim ve irfan tahsiline engel olacağı endişesiyle hiç evlenmemiştir. Devletşâh-ı Semerkandî'nin zikrettiği gibi “ömrünü tecerrüd ile geçirerek evlâd ve ahfâd bereketinden mahrum kaldı, belki de bunların saadet ve şekavet endişesinden emanda kaldı” (Devletşâh-ı, 1382hş/2003, s. 449). Dostlarından birisi de kendisine neden evlenmediğini sorunca sekiz beyitlik manzum bir kıtada şu şekilde cevap vermiştir:

“... kadına kavuşmak arzusunda olan kişi için

gerçi bu, ruhun rahatlığına kefil, ayş u işrete sebeptir

ancak onunla, sohbet mumu yakılamaz

zirâ ben semalardan söz ederim o ise iplerden” (Devletşâh-ı, 1382hş/2003, s. 450).

Fahredden-i Müstevfi'nin evini adeta bir medrese olarak ilim ve edep erbabının buluşma noktası ve sohbet meclisine dönüştürdüğü anlaşılmaktadır. Evine, dönemindeki âlim ve ediplerden Mevlâna Selimî-i Tûnî (ö. 854/1450), Yahya Sîbek (ö. 852/1448?), Emîr Şahî (ö. 857/1453) ve Şeyh Azerî (ö. 866/1462) gibi önde gelen şahsiyetlerin gelip gittiği, ayrıca evinin talebelerin ve miskinlerin sıklıkla uğradığı bir mekân olduğu aktarılmaktadır. Etrafta bulunan emir ve vezirler de çeşitli hediyeler ile Müstevfi'nin ziyaretine koşmuş, onun hizmetinde bulunmayı onur bilmişlerdir; Fahreddin-i Müstevfi de onlardan aldığı hediyeler ve ikramları ilim ve irfan yolunda harcamıştır (Sâmî, t.y., s. 147).

Mir Alişir-i Nevâî de genç yaşlarında babası Timûrî Sultan Ebû Said Mirza (ö. 873/1469) tarafından Sebzevâr vâlisi olarak atandığında, Sebzevâr'da Fahreddin-i Müstevfi'nin meclislerinde bulunduğunu ve büyük iltifatlarına nail olduğunu dile getirerek (Kazvînî, 1323ş./1944, s. 24). Fahreddin-i Müstevfi'nin faziletlerinin herkese aşikâr olduğundan dolayı açıklamaya gerek olmadığını ifade etmiştir (Nevâî, 1961, s. 35-36).

Fahredden-i Müstevfi'nin mukattaât, kasideler ve seçilmiş gazellerinden ibaret mürettep bir *Dîvân*'ı olduğu zikredilmiş, ancak bu eserin herhangi bir nüshası günümüze ulaşmamıştır (Devletşâh-ı, 1382hş/2003, s. 444). Bununla birlikte *Kaside der medh-i Ehl-i Beyt (Câmiu'l-Menâkıb, t.y., s. 366b-367a)* başta olmak üzere bazı şiirleri tezkire ve mecmua-yı eş'ar mahiyetindeki eserlerde kaydedilmiştir (Velîhân-ı Şîrâzî ve Muhammed, t.y.; 'Alâî, t.y.; Hemedânî, 2013, s. 28; Kâtibü'l-mülk Seyyid Bayezid-i Devrî, t.y., s. 13a).¹⁵ Bu şiirler değerlendirilince şiir ve edebiyât kabiliyeti anlaşılmaktadır. Bu konuda kabiliyetini gösteren başka delil ise, büyük şair Emîr Şâhî-i

¹⁵ Velîhân-ı Şîrâzî, *Sefînetü'l-le'âlî* eserinde beşinci şair olarak Evhadî'nin şiirlerinden örnekler getirmiştir.

Sebzevârî'nin (ö. 857/1453) Esterâbâd'dayken söylediği iki gazel matla'nı tamamlama fırsatı bulamadığı için son nefeslerinde Fahreddîn-i Müstevfî'nin tamamlamasını vasiyet etmesidir (Kazvîni, 1323ş./1944, s. 24; Belyânî, 1389hş/2010, s. 2084; Semerkandi, 1353hş/1974, s. 20).

Fahreddîn-i Müstevfî'nin şiirleri dışında, nücum ile ilgili bir eser kaleme aldığı ve tamamlanmasına fırsat bulamadığı bilgisi, Kâşifi tarafından *Lübâbü'l-ihîyârât*'ında nakledilmiştir. Kâşifi'nin aktardığı bilgilere göre Şahrüh Sultan Irâk seferine çıkmadan önce sefer ihtiyârâtını¹⁶ talep etmiş (Tevfik, 2000, s. 124-126), bunun için Herat'tan Sebzevâr'a Fahreddîn-i Müstevfî'yi getirmek için bir heyet göndermiştir. Bu esnada Şehzade Abdüllatif de büyük münecimlere bir ihtiyârât hazırlatmış ve 7 Rebiülevvel 850 (2 Haziran 1446) tarihinde düzenlenen mecliste bu ihtiyârât, Müstevfî'ye gösterilmiştir. Bu ihtiyârâtı, yetmiş bir meselede hata olduğunu söyleyerek eleştiren Müstevfî, Şahrüh'un isteği üzerine bu hataları ayrıntılı bir şekilde açıklamış ve heyete teslim etmiştir. Uluğ Bey zamanında Cemaziyülevvel 852 (Temmuz 1448) tarihinde bir mecliste, Uluğ Bey bu olayı hatırlatarak Müstevfî'den bu hususla ilgili konuşmasını istemiş, Müstevfî'de hatırında olanları dile getirmiştir. Sonuç olarak Uluğ Bey bu konuda kendisinden çok kapsamlı bir eser yazmasını istemişse de Müstevfî'nin meşguliyetinden dolayı yazma süreci çok uzamış ve eseri tamamlayamadan vefat etmiştir (Kâşifi, t.y., s. 3a-5a). Kâşifi de bu eksik olan eseri ibârelerine sadık kalarak 1 Rebiyülevvel 870 (22 Ekim 1465) tarihinde tamamlamış ve Sultan Ebû Said'e sunmuştur. Kâşifi, eserin ferağ kaydında hocası Müstevfî'yi büyük vasıflarla överek, vefatını 1 Zilhicce 867 (17 Ağustos 1463) olarak kaydetmiştir (Kâşifi, t.y., s. 190a-b):

«... وقد اتفق اتمام جمعه وتتميقه ونقله من السواد الى البياض، بعون الله وحسن توفيقه، في غرة شهر ربيع الاول المتخرط في شهور ستة سبعمائة هجرية، على يد اقر عباد الله واحوجهم الى رحمة، حسين بن علي بن حسن البيهقي المعروف بكاشفي - اصلح الكريم شأنه وصانته عما شأنه - .

وقد توجه الى تاليفه المخدوم الاعظم، علامة علماء العظام، جامع الحقايق، ناظم الدقايق المستريح في جوار رحمة الملك الاحد، فخر الملة والدين **خواجه اوحد** - طيب الله رمسه وقدس بانوار الفيض نفسه - غرة شهر الله الحرام ذي الحجة حجة ست وستين وثمانمائة، وجمع اكثره وقبل الاتمام اجاب دعوة الحق وكان ذلك في شهور سنة سبع وستين وثمانمائة جعل الله سعيه مشكوراً واجره موفوراً وملاء الله روضة الطيبة نوراً»

"[Bu eserin] toplanması, yazılması ve siyahtan (mürekkepten) beyaza (kâğıda) aktarılması, Allah'ın yardımı ve tevfiği ile hicri sekiz yüz yetmiş senesinin Rebiülevvel ayının birinci gününde Allah'ın, en fakir ve rahmetine en muhtaç kulu olan **Kâşifi** diye meşhur **Hüseyin b. Ali b. Hasan el-Beyhakî** eliyle gerçekleşti.

Bu eserin telifine, büyük Mevlana, alimlerin allamesi, hakikatlerin camisi, inceliklerin nâzımı, tek mâlik olan Allah'ın rahmetinin civarında, sekiz yüz altmış yedi yılı Zilhicce'sinin birinde istirahat eden (vefat eden), **Fahru'l-milleti ve'd-din Hacı Evhad** .... başlamıştı. [Eserin] çoğunu yazdı ve tamamlamadan önce sekiz yüz altmış yedi yılında Hakk'ın davetine icabet etti..."

FAHREDDİN-İ MÜSTEVFÎ'NİN KÜTÜPHANESİ

Fahreddîn-i Müstevfî, evinde Farsça, Arapça kitapların yer aldığı bin ciltlik bir kütüphaneyi ilim ehlinin istifade etmesi için kurmuştur. Bu bin cildi de kendisi sahih nüshalarla ve bazen müellif nüshalarıyla mukabele ve tashih etmiş, derkenarlara notlar kaleme almıştır. Devletşah'ın aktardığı bilgilere göre Fahreddîn-i Müstevfî'nin vefatından sonra evi, fazilet ve ilim sahiplerinin toplandığı bir merkez olma özelliğini sürdürmüştür (Devletşâh-ı, 1382hş/2003, s. 442). Vefatından sonra evinin bir ilim merkezi olma özelliğini sürdürebilmesindeki en önemli etken, büyük bir ihtimalle evindeki geniş kütüphanedir.

Fahreddîn-i Müstevfî evlenmeyip evlat sahibi olmadığı için kendisinden sonra bir mirasçı bırakmamıştır. Vefatından sonra manevi mirasçısı olan dönemin ünlü tabibi Gîyâsüddin

¹⁶ İlm-i ahkâm-ı nücum da denilen ihtiyârât ilmi, matematiksel ilimlerden astronomiden farklı olarak yıldızların konum ve hareketlerinin bir işaret sistemi oluşturduğu düşüncesiyle bu sistemden hareketle gelecek, şimdiki durum ve geçmişe dair bilgi elde etme ilmidir.

Muhammed-i Müstevfi (Devletşâh-ı, 1382hş/2003, s. 443)¹⁷ (896/1490'da hayatta) onun evinde oturmuş ve evin geleneği gereğince ders meclislerini devam ettirerek evin kapısını ilim ehli ve ihtiyaç sahipleri için daima açık tutmuştur. Ama ne yazık ki buna rağmen Fahreddin-i Müstevfi'nin kütüphane ve bin ciltlik kitapları kısa bir süre sonra dağılmıştır. Müstevfi'nin kütüphanesine ait Allâme Kutbüddin-i Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) *Terceme-i Usûl-i Öklîdis* adlı eserinin nüshasının (Süleymaniye Ktb., Yeni Cami, nr. 796) son varlığında, nüshanın birisi tarafından 7 Cemadi[yüssani] 899 (15 Mart 1494) yılında satın alındığına dair bir kayıt düşürülmüştür. Bu kayıttan dolayı Müstevfi'nin kütüphanesinin, manevi mirasçısı olan Gîyâsüddin Muhammed-i Müstevfi'den hemen sonra dağıldığı düşünülebilir.

Müstevfi'nin vefatından sonra dağılan kütüphanesine ait altı kitabın nüshaları çeşitli kütüphanelerde tespit edilmiştir:

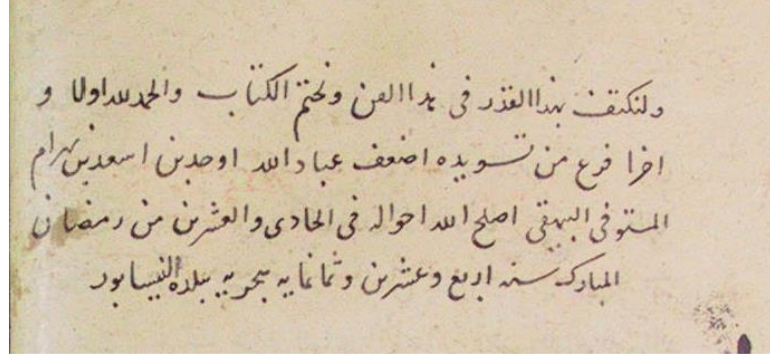
Müstevfi kütüphanesine ait birinci nüsha: (2. şekil)

Bu nüsha, mûsikî ilmine ait, Safiyüddin-i Urmevî'nin (ö. 693/1294) *Kitâbü'l-edvâr*'ı ve *Risâle fi fenni'l-elhân* adlı eserler olmak üzere iki risâleyi içermektedir. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih koleksiyonunda 3661 numara ile kayıtlı olan bu nüshanın iki risâlesi de Fahreddin-i Müstevfi tarafından istinsah edilmiştir. Nüshanın ikinci risâlesinin sonu noksandır. Birinci risâlenin ferağ kaydında 21 Ramazan 824 (19 Eylül 1421) tarihinde Nişabur'da istinsah edildiği bilgisi kaydedilmiştir:

«ولنكتف بهذا القدر في هذا الفن و نختم الكتاب والحمد لله أولاً و آخراً.¹⁸»

فرغ من تسويده اضعف عباد الله اوحى بن اسعد بن بهرام المستوفى البيهقى - اصلح الله احواله - فى الحادى والعشرين من رمضان المبارك سنة اربع وعشرين وثمانمئة هجرية، ببلدة النيسابور»

“Bu eserin istinsahı, Allah'ın en aciz kulu, **Evhad b. Es'ad b. Behram el-Müstevfi el-Beyhakî** – Allah onun ahvalini ıslah etsin – hicri sekiz yüz yirmi dört yılının mübarek Ramazanın yirmi birinde, Nişabûr şehrinde tamamlandı.” (3. şekil)

3. şekil, Safiyüddin-i Urmevî'nin *Kitâbü'l-edvâr*'ı, Süleymaniye ktb. Fatih nr. 3661, vr. 19b.

Safiyüddin-i Urmevî'nin (ö. 693/1294) *Kitâbü'l-edvâr*'ı (tam adı *Kitâbü'l-Edvâr fî ma'rifeti'n-nagam ve'l-evtâr*) mûsikî ilminde yazılan en önemli eserlerden olarak 633 (1236) yılında henüz yirmi yaşlarında iken Hâce Nasîrüddin-i Tûsî'nin tavsiyesi üzerine kaleme alınmıştır.

Urmevî, kendisinden önce gelen Kindî (ö. 252/866 [?]), İbnü'l-Müneccim (ö. 300/912) Fârâbî (ö. 339/950), Hârizmî (ö. 387/997), İhvânü's-Safâ (4./10. yüzyıl), İbn Sînâ (ö. 428/1037), ve İbn-i Zeyle-i İsfahânî (ö. 440/1048) gibi şahsiyetlerin mûsikî çalışmalarını inceleyerek var olan kusurlar ve eksikleri tashih ederek, mûsikî nazarîyatına dair yeni bir düzen ve sistem ortaya koymuştur.

Safiyüddin-i Urmevî'nin *Kitâbü'l-edvâr*'ının elimize pek çok nüshası ulaşmıştır. Üzerinde konuştuğumuz nüsha, yani Müstevfi'nin istinsah ettiği nüsha da kendisinin mûsikîşinâs ve ilim

¹⁷ Devletşâh-i Semerkandî onun tıp ilminde ne kadar mahir olduğunu “Câlinüs eğer hayatta olsaydı onun nezdinde talebelik etmesi gerekirdi” ibareleri ile ifade etmiştir. *Mirâtü's-sihha ve Sirâcü'l-kulûb* eserleri günümüze ulaşmıştır.

¹⁸ Bu ibare, Safiyüddin-i Urmevî'nin (ö. 693/1294) *Kitâbü'l-edvâr*'ının son cümlesidir.

erbâbından bir zât olduğu için önem arz eder. Ayrıca Müstevfi, musahhah bir kimliğe sahip olduğu için, bu nüshayı eserin güvenilir bir nüshasından istinsah ettiği söylenilebilir.

Sözü edilen Süleymaniye ktb. Fatih nr. 3661 nüshasının ikinci risâlesi de *Risâle fi fenni'l-elhân*'dır. Bu risâle de mûsikî ilmine dair Farsça bir teliftir. Eserin müellifi belli değildir, ancak İran Milli Ktb., nr. 1235533 ile kayıtlı olup 1930 yılında istinsah edilen eserin bir diğer nüshasında, dibâce kısmında bir paragraf kadar bir eklenti bulunmaktadır. Bu eklentide eserin müellifi Şehabeddin Abdullah b. Mahmud Sayrafî-i Tebrizî (745/1344'te hayatta) olarak, eserini Sultan Üveys 757-776 (1356-1374) isteği üzere *Hulâsatü'l-efkâr fi ma'rifeti'l-edvâr* adıyla telif edildiği kaydedilmiştir. Araştırmacılar bu eklentiden yola çıkarak bu bilgiyi doğrulamadan nakletmişlerdir.¹⁹

Müstevfi kütüphanesine ait ikinci nüsha: (4. şekil)

Allâme Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) *Terceme-i Usûl-i Öklidis* isimli kitaptır. Eser, Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Tahrîru Öklidis* (Tahrîrû'l-usûl) eserinin Arapça'dan tercümesidir. Kutbüddîn-i Şîrâzî bu eseri Sivas'ta kadı olarak bulunduğu sırada Tâcülislâm Emîrşah Muhammed b. Sadrüssaîd Tâceddin Mu'tez adına 681/1282 yılında telif etmiştir (Kerâmetî, 1385hş, s. 286-288). Nüsha da Süleymaniye Ktb, Yeni Cami, nr. 796'da bulunmaktadır. Bu nüsha eserin en muteber nüshalarından olup Hasan b. Ali b. Mahmud b. Ahmed el-İsfahânî tarafından istinsah edilmiş ve Zilkade 701/Temmuz 1302'de de müellif nüshasıyla mukabile edilmiştir (Kutbüddîn-i, t.y., s. 148a).

Bu nüshada Müstevfi tarih vermeden temellük kaydını bu şekilde yazmıştır:

«من كتب الفقير الى الله الغنى اوحده بن اسعد بن بهرام المستوفى اصلح الله شأنه»

“Ganî Allah'a muhtaç olan fakir **Evhad b. Es'ad b. Behram el-Müstevfi**'nin – Allah onun ahvalini islah etsin – kitaplarındandır”

Müstevfi kütüphanesine ait üçüncü nüsha: (5. şekil)

Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî'nin (ö. 672/1274) *er-Risâletü'l-Mu'iniyye* ve *Şerh-i Mu'iniyye*²⁰ eserlerini ihtiva eden nüshası. Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî bu eserini hey'et ilminde Kuhistân bölgesinin İsmâilî hâkimi Ebû'l-Şems Muînüddin b. Nâsirüddin Muhteşem adına 632/1234 yılında kaleme almış ve yine hâkimin isteği üzere şerh etmiştir. Bu nüsha, Taşkent, Ebu Reyhan Birûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 8990'da bulunmaktadır. Bu nüshanın ilk risâlesi (2b-18b), Bedreddin-i Rûmî tarafından 811'de (1408) Herât'ta ve ikinci risâlesi (22b-35b) ise başka bir müstensih tarafından aynı yıllarda istinsah edilmiştir.²¹

Fahreddîn-i Müstevfi de bu eserleri tashih ve 8 Zilhicce 821/6 Ocak 1419 ve Ramazan 825/Ağustos 1422'de müellif nüshaları ile mukabele etmiştir:

«بلغت المقابلة والله اسم حرره العبد اوحده بن اسعد [بن] بهرام المستوفى فى 8 ذى الحجة سنة 821 هجرية»

“Allah'ın yardımıyla Mukabele tamamlandı, tahrir edenin ismi **Evhad b. Es'ad [b.] Behram el-Müstevfi**, hicri 821 yılının Zilhicce'sinin 8'inde”

Müstevfi kütüphanesine ait dördüncü nüsha:

Ebû Abdillâh Sedîdüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Kâşgarî tarafından (ö. 705/1305) Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî'nin (ö. 672/1274) nücum ve hey'et ilmi ile ilgili yazdığı *Muhtasar fi 'ilmi't-tencîm ve ma'rifeti't-takvîm* (Risâle-i Sî Fasl) isimli eserine *Şerh-i Sî Fasl* adıyla yalın şerhtir. Bu nüsha Kâşân, Âyetüllah Razavî ktb, nr. 39'da bulunmaktadır. Nüsha Hüseyin b. Hasan tarafından 5 Şevval 704 (1 Mayıs 1305)'te istinsah edilmiştir (Danışpejuh, 1353hş/1974, s. 35).

¹⁹ Bu intisabın doğru olmadığı konusunda doktora tezi çalışmamızda ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir.

²⁰ Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî bu eserini hey'et ilminde Kuhistân bölgesinin İsmâilî hâkimi Ebû'l-Şems Muînüddin b. Nâsirüddin Muhteşem adına 632/1234 yılında kaleme almış ve yine hâkimin isteği üzere şerh etmiştir.

²¹ Bu nüshanın son sayfasını bize ulaştıran Sayın Nikfahm Bey'e teşekkür ederiz.

Fahredden-i Müstevfi de nüshanın derkenarlarına tashih kayıtları düşmüştür. Ayrıca tarih vermeden temellük kaydını yazmıştır:

«دخل في نوبة الفقير الى الله الغنى اوحده بن اسعد بن بهرام المستوفى انجح الله سؤله واسعف مأمله»

“Ganî Allah’ın muhtaç kulu **Evhad b. Es'ad b. Behram el-Müstevfi**’nin –Allah, dileklerine nail ve arzularına kavuştursun– (temellük) sırasına dahil oldu,”

Müstevfi kütüphanesine ait beşinci nüsha: (6. şekil)

İzzüddin Mahmud b. Alî el-Kâşânî en-Netenzî’nin (ö. 735/1334) İbnü’l-Fârız’ın *Nazmü’-d-dürer* isimli kasîdesine yazdığı *Keşfü’l-vücûhi’l-gur li-ma’âni Nazmi’-d-dürer* adlı şerhin nüshası. Bu nüsha İran, Dânişgâh-ı Tahran ktb, nr. 271’de kayıtlıdır. Abdülkadir b. Ömer b. Muhammed tarafından 715 (1315) istinsah edilen nüsha, müellif hayattayken tamamlandığı ve ayrıca Fahredden-i Müstevfi gibi bir zât tarafından 2 Zilkade 835 (1 Temmuz 1432) yılında mukâbele ve tashih edildiği dikkate alınırsa eserin müteber nüshası sayılabilir.²²

Müstevfi’nin nüshanın 1a varlığında yazdığı temellük kaydına göre, Zilhicce 834’te (Ağustos 1431) temellüküne dahil olmuştur:

«من عوارى الزمان دخل في نوبة الفقير الى الله الغنى اوحده بن اسعد بن بهرام المستوفى، يسر اماله في ذى الحجة حجة اربع وثلثين وثمانمئة هجرية»

“Zamandan emanet olarak Ganî Allah’ın muhtaç kulu **Evhad b. Es'ad b. Behram el-Müstevfi**’nin –Allah temennilerini müyesser kılsın– (temellük) sırasına dahil oldu, hicretin sekiz yüz otuz dört yılının Zilhicce’sinde”

Ve nüshanın 172b varlığında da nüshanın Zilhicce 834’te (Ağustos 1431) temellükünden sonra 22 Zilkade 835’te (21 Temmuz 1432) mukabele, kıraat ve tashih kaydı düşülmüştür:

«فاز بقراءة هذا الشرح الشريف ومطالعته وتصحيحه ومقابلته العبد الوائق بمواهب الوفى اوحده بن اسعد بن بهرام المستوفى، اصلح الله بانه، وكان الفراغ منها يوم الاثنين الثانى والعشرين من ذى القعدة الحرام سنة خمس وثلثين وثمانمئة هجرية»

“Bu şerh-i şerifin mütalaası, tashihi ve mukabelesi, Allah’ın bol lütuflarına güvenen kulu **Evhad b. Es'ad b. Behram el-Müstevfi** –Allah gönlünü ıslah etsin– hicri sekiz yüz otuz beş senesinin Zilkade ayının yirmi ikisinde pazartesi günü gerçekleşti.”

Müstevfi kütüphanesine ait altıncı nüsha: (7. şekil)

Ebü’r-Reyhân Bîrûnî’nin (ö. 453/1061?) *el-Kānûnû’l-Mes’ûdî* adlı eserinin nüshası. (Staatsbibliothek zu Berlin, nr. Ms. or. quart. 1613). Bu nüsha Ebü’l-feth Nasr b. Muhammed b. Hibbetullah tarafından 29 Rebiülevvel 562 (23 Ocak 1167) yılında istinsah edilmiştir. nüsha hem istinsah tarihi ve hem kitap sanatları açısından eserin önemli ve müteber nüshalarından sayılmaktadır.²³

Bu nüsha Müstevfi’nin yazdığı kayda göre Şaban 818 (Ekim 1415) yılında temellüküne dahil olmuştur.

«من عوارى الزمان دخل في نوبة العبد الجانى افقر خلق الله تعالى واحوجهم اليه، اوحده بن اسعد بن بهرام المستوفى البيهقى، ختم الله له بالخير والحسنى ويسر اماله في الاولى والاخرى بحق اصوب سهم استخراج من كنان كنانة وابهى تاح توج به مائة تهامة في شهر شعبان المعظم من شهور سنة ثمان عشرة وثمانمئة من الهجرة النبوية المصطفية والحمد لله اولاً وأخراً»

“Zamanın emaneti olarak Allah Teala’nın en fakir mahluku ve kendisine en muhtaç olan bu isyankar kulu **Evhad b. Es'ad b. Behram el-Müstevfi el-beyhakî**’nin –Allah akibetini hayırlı ve güzel, temennilerini müyesser kılsın ...– (temellük) sırasına dahil oldu, .. Hicretin sekiz yüz on sekiz yılının Şaban-ı muazzam ayında ... ”

²² Bu nüshayı tarafıma ulaştırdığından dolayı Sayın Dr. Cevad Beşeri’ye şükranlarımı sunarım.

²³ Sayın Saferi Aqqale beye de bu nüshayı bize tanıttığı için teşekkür ederim.

Fahreddîn-i Müstevfî'nin bin ciltlik kütüphanesinden ulaşabildiğimiz bu altı nüsha dikkate alındığında, onun haşiyelerde yaptığı tashihlerden konuya ne kadar hâkim ve vâkıf biri olduğu görülmektedir.

Bu hususa dair Müstevfî, İzzüddin Mahmud el-Kâşânî'nin (ö. 735/1334) İbnü'l Fâriz'ın *Nazmü'd-dürer* isimli kasidesine yazdığı *Keşfü'l-vücûhi'l-gur li-ma'âni Nazmi'd-dürer* adlı şerhin nüshasında, kelimelerin tashihi için çok özen göstererek pek çok sözlüğe müracaat ederek bazen bir kelimenin doğru istinsahını tespit etmek için eserin birçok nüshasını karşılaştırdığı, nüsha derkenarında yazdığı notlarından anlaşılmaktadır. Mesela *Keşfü'l-vücûhi'l-gur li-ma'âni Nazmi'd-dürer* nüshasında hem ana metinde hem de şerhinde geçen nefes ve soluk vermek manasında olan (زفير), [zefîr] kelimesinin tashihi için, (فى اكثر نسخ), (Kâşânî, t.y., 26a) [fi ekser nüshah] yani “nüshaların çoğunda” kaydıyla bu kelimeyi tashih etmiştir. Başka bir örnek ise Müstevfî, şârih tarafından yazılan (الوفاء), [el-Vefâ] kelimesinin tashihi için, “Kaside'nin (*Nazmü'd-dürer*) bir nüshasında Şârih'in kaydettiği gibi bir nüsha daha buldum” (إني وجدت نسخة من القصيدة، الوفا فيها كما أثبتته الشارح) (Kâşânî, t.y., 44a) ibaresi ile bir açıklamada bulunmuştur. Müstevfî'nin, hatta bazı yerlerde, Şârih'in muğlak ibarelerine de kısa izâhlar yazdığı görülmektedir (Kâşânî, t.y., 63a).

Müstevfî kendisi istinsah ettiği Safiyüddin-i Urmevî'nin (ö. 693/1294) mûsikî nazariyâtına dair *Kitâbü'l-edvâr* nüshasının derkenarlarına da alıntılar ve açıklamalar yazmıştır. Bazı alıntılarının sonunda “min *Şerhi'l-külliyât*” (من شرح الكليات) şeklinde kaynak göstermiştir. Alıntılarının incelenmesi sonucunda, İbn-i Sinâ'nın (ö. 428/1037) beş kitaptan meydana gelen *el-Kânûn fi't-tib* eserinin *el-Külliyât* isimli birinci kitabına yazılan bir şerhten alındığı tespit edilmiştir. *el-Külliyât* kitabı dört kısımdan oluşur. İkinci kısmında hastalığın tanımı yapılır. Bu kısımda vücutta hastalıkları gösteren alâmetler bölümünde nabızdan bahsedilmiştir. Nabız bahsi esnasında mûsikî ilmine değinilmiştir. Bu zikredilen esere Fahreddîn-i Râzî, Kutbüddîn-i Şîrâzî, İbrâhim b. Ali es-Sülemî, Şemseddin-i Âmulî ve İbnü'n-Nefis-i İsfahânî gibi âlimler şerh yazmışlardır. Bu alıntılarının hangi şerhe ait olduğu tarafımızdan tespit edilememiştir.

Müstevfî'nin diğer alıntıları ise yine eserin müellifi olan Safiyüddin-i Urmevî'nin mûsikî ilmine dair *eş-Şerefiyye* adıyla yazdığı başka eserinden yapılmıştır. Diğer alıntılar da (شرح), [*Şerh*] kaydıyla kaynak gösterilmiştir. Bu *Şerh*, Urmevî'nin *Edvâr*'ına yazılan bir şerhtir. Bu *Şerh*'in müellifi zikredilmemiştir. Müstevfî bu nüshayı 824 (1421) yılında istinsah ettiğine göre bu *Şerh* de 1421 yılından önce telif edilmiş olmalı denilebilir. Bu yıldan önce Urmevî'nin *Edvâr*'ına birçok şerh yazılmıştır (Urmevî, 1380hş/2001, s. 24-25). Ancak günümüze ulaşan, Mevlana Mübârekşâh ve Lütfullâh-ı Semerkandî tarafından yazılan şerhlerdir. Müstevfî'nin derkenarlarda yazdığı alıntılar bu iki şerhte bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu alıntılarının bilinmeyen bir *Edvâr Şerhi*'ne ait olduğu söylenebilir (Safiyüddin, t.y., s. 1a, 1b, 2a).

Bu örneklerden, Müstevfî'nin tashih ve mukabele çalışmalarında ne kadar özen gösterdiği ve tafsilatlı bir çalışma yaptığı anlaşılmaktadır.

Yine, nüshaların zahriyelerinde sülüs, tevkî' ve nesta'lik hatlarıyla yazdığı temellük kayıtlarından, ayrıca istinsah ettiği mûsikî risâlelerinden de hat sanatındaki mahareti anlaşılmaktadır. (2., 4. ve 7. şekil)

Zikredilmesi gereken diğer önemli bir husus ise Fahreddîn-i Müstevfî'nin kütüphanesi ve kitaplarından söz eden kaynakların, kütüphanesindeki kitapları kendisinin tashih ve mukabele ettiğinden söz etmekle birlikte, istinsah ve telifatından hiç söz etmemeleridir. Hâlbuki Fahreddîn-i Müstevfî'nin istinsah ettiği nüshalardan iki mûsikî risâlesi elimize ulaşmıştır. Bunlarla birlikte şâir, edip ve müneccim bir şahsiyet olmasına rağmen divanının ve nücumla ilgili hiçbir eserinin elimize ulaşmamasından dolayı, mütevazi bir zât olduğu, isim ve şöhret peşinde olmadığı söylenilebilir.

SONUÇ

Fahreddîn-i Müstevfî, Fahr-i Evhadî, Evhadî-yi Sebzevârî, Fahreddîn-i Sebzevârî lakapları ile meşhur olan Evhad b. Es'ad b. Behram el-Müstevfî el-Beyhakî el-Sebzevârî en-Nişâbûrî (787-868/

1385-1464), 14-15. yüzyıllarda yaşamış İranlı ilim ve hikmet erbâbından bir şahsiyettir. Aile geleneğinden dolayı iyi bir eğitim aldıktan sonra devlet işleri ile meşgul oldu. Ancak fazla sürmeden devlet işlerinden uzaklaşarak hayatını ilim ve sanata vakfetti.

Kendisi ile görüşüp hakkında bilgi aktaran Semerkandî ve Mir Ali Şîr-i Nevâî gibi zâtlar, faziletli, âlim, hikmetli, derviş meslekli ve merhametli bir kimliğe sahip olduğunu ve matematik, nücüm, edebiyat, mûsikî, geometri ve hat ilimlerinde önde gelenlerden olduğunu kaydetmişlerdir. Nitekim Şahruh Sultan ve Ulûğbey de ilmi konularda kendisiyle istişare etmek için kapısına heyetler göndermiş eser telif etmesi isteğinde bulunmuşlardır.

Fahreddîn-i Müstevfî, hayatı boyunca hiç evlenmeden ömrünü ilme vakfederek evini adeta bir ilim merkezine dönüştürdü. Evinde bin ciltlik bir kütüphane kurarak evini dönemin büyük ilmî ve edebî şahsiyetleri, Timûrî devlet mensupları, ilim tâlibleri ve dervişlerin buluşma noktasına çevirdi.

Müstevfî'nin vefatından sonra manevi mirasçısı olan dönemin ünlü tabibi Gîyâsüddin Muhammed-i Müstevfî (896/ 1490'da hayatta) onun evinde oturmuş ve evin geleneğini sürdürmüştür. Ancak vefatıyla beraber bu kütüphanenin hayatı da sona ererek kitapları dağılmıştır.

Bu bin ciltlik kütüphaneye ait iki kitap Türkiye'de (Süleymaniye Ktb. Fatih nr. 3661 ve Süleymaniye Ktb, Yeni Cami, nr. 796), ikisi İran'da (Dânişgâh-ı Tahran ktb, nr. 271 ve Kâşân, Âyetullah Razavî ktb, nr. 39), biri Özbekistan'da (Taşkent, Ebu Reyhan Birûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 8990) ve biri de Almanya'da (Staatsbibliothek zu Berlin, nr. Ms. or. quart. 1613) olmak üzere altı kitabı tesbit edilebilmiştir. Fahreddîn-i Müstevfî'nin kütüphanesine ait olan kitaplar, müellif nüshası üzerinden istinsah edildiği veya Müstevfî tarafından müellif nüshası ile mukabele ve tashih edildiği için ilimsel açısından çok önem arz etmektedir. Bu çalışmayla, Fahreddîn-i Müstevfî'nin kütüphanesine ait diğer kitapların bulunmasına zemin hazırlanması ve bu kitaplar arasında kendisinin telifâtına rastlanılması ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- ‘Alâî, *Tezkire-i ‘Alâî*. (t.y.). (Yazma eser), İran: Dânişgâh-ı Tehran Kütüphanesi, nr. 3036.
- Beliyânî, T. M. E. (1389hş/2010). *Arafâtü’l-Aşîkîn ve ‘Arasâtü’l-‘Ârifîn*. haz. Amine Fahr Ahmed, Tahran: Mirâs-ı Mektûb.
- Beyhakî, A. Z. (1350hş/1971). *Tarih-i Beyhak*, thk. Aliakbar-i Fayyâz, Meşhed.
- Bîrûnî, E. R. (1613). *el-Kânûnü’l-Mes’ûdî*, (Yazma eser). Almanya: Staatsbibliothek zu Berlin, nr. Ms. or. quart.
- Câmiu’l-Menâkîb* (Mecmua-yı Kasâid der Medh-i Ehl-i Beyt). (ty.). (Yazma eser), Tahran, Meclis Kütüphanesi, nr. 5679.
- Çelebî, K. (2010). *Süllemü’l-Vühûl ile’l-‘Ulemâ’i’l-Fuhûl*, (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul: IRCICA.
- Danişpejuh, M. T. (1353hş/1974). *Neşriye-i Nüşahâ-yı Hattî-i Kitâbhâne-i Merkezî-i Dânişgâh-ı Tahran*, no.7, Tahran.
- Devletşâh-ı, S. (1382hş/2003). *Tezkiretü’ş-Şu‘Arâ*; haz. Edward Braun, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.
- Erünsal, İ. E. (2003). Kütüphane. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (27, 32-35. ss.), İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Gülpâyegânî, D. N. A. (1345hş/1966). *Şemsü’t-Tevârih*, İsfahan.
- el-Hamavî, Y. (1408). *Mu‘cemü’l-Udabâ*, Beyrut.
- Harman, Ö. F. (1991). Âsaf b. Berahyâ, *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (3/455. ss.), Ankara: Türk Diyanet Vakfı.
- Hemedânî, M. İ. (2013). *Tezkire-i Mîr İlâhî*. Hindistan: Delhi.
- İsferâyîni, M. Z. (1338hş/1959). *Ravzatü’l-Cennât*. (haz. Muhammed Kazim İmamî), Tahran: İntişarat-ı Danişgah.
- Kâşîfi, H. V. H. (t.y.). *Lübâbü’l-İhtiyârât fî Ta’yîni’l-Evkât*, (Yazma eser), İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendî, nr. 1969.
- Kâşânî, İ. M. (t.y.). *Keşfü’l-vücûhi’l-gur Li-ma’âni Nazmi’d-Dürer*, (Yazma eser), Dânişgâh-ı Tahran Ktb., nr. 271.
- Kâtibü’l-mülk Seyyid Bayezid-i Devrî, *Mecmauatü’ş-şu‘arâ*. (t.y.). (Yazma eser), Danişgah-ı Tahran Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 2448.
- Kazvîni, H. Ş. (1323ş./1944). *Letâifnâme (Tercüme-i Mecâlisü’n-nefâis)*. haz. Ali Asgar Hikmet, Tahran.
- Kazvîni, M. A. F. (1362hş/1983). *Tezkire-i Meyhâne*. (nşr. Ahmed Gülçin-i Maânî), Tahran: İkbâl. Kerâmetî, Y. (1385hş). Tahrir-i Oklidüs. *Ferheng-i İrani-İslamî* içinde (286-288. ss.), Tahran: Soruş.
- Kesâî, N. (1358hş/1979). *Medâris-i Nizâmiyye ve Te’sîrât-ı ilmî ve İctimâ’î-yi ân*. Tahran: Danişgah-ı Tahran.
- Kutbüddîn-i, Ş.(t.y.). *Terceme-i Usûl-i Öklîdis*, (Yazma eser), Süleymaniye Ktb., Yeni Cami, nr. 796.
- Mecmua-yı Eş’âr*. (t.y.). (Yazma eser), Tahran, Meclis Kütüphanesi, nr. 8948.
- Mekkî es-Sabâî, M. (1374hş/1995). *Târih-i Kitâbhânehâ-yı Mesâcid*, (trc. Ahmed Emir Şâdmîhr), Meşhed: Âstân-ı Kuds.

- Mes'ûdî, A. H. (1367/1948). *Mürûcû'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), I-IV, Kahire.
- Nevâî, M. A. Ş. (1961). *Mecâlisü'n-Nefâis*. (haz. Suyima Ganiyeva), Özbekistan: Taşkent.
- Nezlâbâdî, M. (1382hş/2003). *Mesnevî-yi Cemâl u Celâl*. (haz. Şukûfe Kubâdî). Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.
- Purcevadî, N. (1383hş/2004). *Mesnevi-yi Cemal u Celal ve Sorayende-yı ân. Âine-i Mirâs*, no. 24., Tahran.
- Sabâ, M. M. M. H. (1343hş/1964). *Tezkire-i Rûz-i Revşen* (thk. Muhammed Hüseyin Rükznâde Ademîyyet), Tahran: İslâmiyye.
- Safiyüddin, U. (t.y.). *Kitâbü'l-Edvâr*, (Yazma eser), Süleymaniye kütüphanesi Fatih nr. 3661.
- Sâmî, Ş. (t.y.). *Kâmûsü'l-A'lâm*, (1306-1316) İstanbul, I-VI.
- Semerkandî, A. (1353hş/1974). *Matlau's-Sa'deyn*, nşr. Abdülhüseyin Nevâî. Tahran: Pejuheşgâh-i Ulûm-i İnsânî
- Şuşterî, Z. N. (1377hş/1998). *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, Tahran.
- Tabibzâde, M. Ş. (t.y.). *Silsilenâme-i Sûfiyye*, (Yazma eser), İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüdaiefendi, nr. 1098.
- Tebrizî, M. ve Ali, M. (1369hş/1990). *Reyhânetü'ledeb fî Terâcimi'l-Marûfîn bi'l-kuna ve'l-lakab*. Tahran: Kitab-forûşî-yi Hayyam.
- Tevfik, F. (2000). İlm-i Ahkâm-ı Nücûm, *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (22/124-126. ss.). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Tûsî, H. N. (t.y.). *er-Risâletü'l-Mu'iniyye*, (Yazma eser), Taşkent: Ebu Reyhan Birûnî ktb., nr. 8990.
- Urmevî, S. (1380hş/2001). *Kitabü'l-Edvâr fî'l-Mûsika* (nşr. Ariyo Rüstemi). Tahran: Miras Mektub.
- Vecihüddin, E. (1393hş/2014). *Bahr-i Zahhâr*, (haz. Azermidoht Safavî), Hindistan.
- Velîhân-ı Ş. ve Muhammed, M. H. (t.y.). *Sefînetü'l-le'Âlî*. (Yazma eser), Tahran, Meclis Kütüphanesi, nr. 8977.

İnceleme Yazıları

ARŞİV DÜNYASI

Cilt:8 - Sayı:2
2021/Kış

TÜRKİYE'DE DİJİTAL ÇAĞDA BELGESEL MİRASA ERİŞİM: UNESCO DÜNYA BELLEĞİ PROGRAMI ÖRNEĞİ

Zehra ÖZBAY

Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Lisans Öğrencisi
zehra.ozbay@outlook.com

<https://orcid.org/0000-0001-6299-589X>

Serenay BAYKARA

Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Lisans Öğrencisi
sbaykara@bezmialem.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5906-6715>

ÖZ

Kültürel miraslar toplumun tarih bilincini ve kalkınmasını etkileyebilecek önemli etkenlerden biridir. Dolayısıyla kültürel miras kapsamında ele alınan belgesel mirasa erişim de oldukça önemli hale gelmiştir. Bu çalışma çerçevesinde belgesel mirasın kapsamı, seçim kriterleri, UNESCO'nun Memory of World (Dünya Belleği Programı) ve Türkiye'nin bu programa kayıtlı belgesel mirasları ele alınmıştır. Bu kapsamda Türkiye'de UNESCO Dünya Belleği Programına kayıtlı belgesel mirasların erişim durumuna vurgu yapılmıştır. Uluslararası alanda bu konuyla ilgili yapılan çalışmalara ve kullanıcılara sunulan hizmetlere değinilmiştir. Ulusal ve uluslararası literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada öncelikle belgesel miraslara erişilebilirlik açısından değerlendirilerek farkındalık yaratmak amaçlanmıştır. Bununla birlikte Türkiye'de belgesel miraslar hakkında toplumsal bilinç oluşturacak çalışmalar gerçekleştirilmediği ve Dünya Belleği Programına kayıtlı belgelerin günümüzde uluslararası erişime açık olmamaları durumu eleştirilmiştir. Çünkü; günümüzde internet ortamında erişilemeyen bir bilginin, var olmadığı algısı oluşmaktadır ve bu durum, belgesel mirasın sürdürülebilirliğini ve kültürel varlığını tehlikeye sokmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Belgesel Miras, Dünya Belleği Programı (MoW), Erişilebilirlik, Dijital Çağ.

ACCESS TO THE DOCUMENTARY HERITAGE IN THE DIGITAL AGE IN TURKEY: THE EXAMPLE OF THE UNESCO MEMORY OF WORLD PROGRAM

ABSTRACT

Cultural heritage is one of the most important factors that can affect the historical consciousness and development of the society. Therefore, access to documentary heritage, which is considered within the scope of cultural heritage, has also become very important. Within the framework of this study, the content of documentary heritage, selection criterias, UNESCO's Memory of World Program and Turkey's documentary heritage registered in this program are discussed. In this context, the access status of documentary heritage registered in the UNESCO Memory of the World Programme in Turkey has been emphasized. A national and international literature review was conducted. Both national and international studies on this subject and the services offered to users are mentioned. In the study, it was aimed to raise awareness by mentioning the documentary heritage in terms of accessibility, and in addition, it was criticized that there are no studies to create social awareness about documentary legacies in Turkey and that the documents registered in the Memory of the World Program are not open to international access today. Because; Today, there is a perception that an information that cannot be accessed on the internet does not exist and this situation jeopardizes the sustainability and cultural existence of the documentary heritage.

Anahtar Kelimeler: Documentary Heritage, Memory of the World Program (MoW), Accessibility, Digital Age

Geliş Tarihi/Received: 13.12.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 21.12.2021

GİRİŞ

Belgesel miras, kütüphanelerde, arşivlerde, müzelerde ve özel koleksiyonlarda bulunur. Bellek kurumlarının bilgiyi muhafaza etmek kadar kullanıma sunma görevi de bulunmaktadır. Belgesel mirası toplamak, korunmasını ve erişilebilir olmasını sağlamak bellek kurumlarının öncelikli görevlerindedir. Bu nedene dijital çağ ile arşivlerin belgesel mirasları dijitalleştirme çalışmaları gerçekleştirmeye başlamıştır. Erişim ve koruma amacı ile yola çıkılan bu çalışmalar bu kurumları koleksiyonlarını dijitalleştirmelerine yöneltmiştir. Dijital ortamda saklayarak erişilebilir olmasını sağlamaya yönelik çalışmalar artış göstermektedir.

Kültürel miras materyalinin yaşatılması ve uzun vadede kalıcılığının sağlanması erişim yoluyla görünürlüğü artırarak mümkün olabilir. Tam da bu noktada dijital arşivlemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Materyallerin çeşitli teknikler ve stratejiler doğrultusunda saklanması ve erişilmesi süreci dijital koruma olarak tanımlanabilir (Özbağ, 2010, s. 12; Samancı, 2018, s.25).

Belgelerin dijitalleştirilmesine ek olarak bu belgelerin çevrimiçi erişime sunulması belgesel mirasların korunmasını sağlar. Belgesel mirasları daha etkin hale getirmek için onları tanımlayıp üst verilerini oluşturup internet ile erişime hazır duruma getirmek gerekir.

BELGESEL MİRAS

Belgesel miras, İngilizce karşılığıyla “documentary heritage”, UNESCO tarafından dillerin, halkların ve kültürlerin çeşitliliğini yansıtan birer ayna ve hafıza olarak tanımlanmıştır (UNESCO, 2021a). 1987 yılında H. Booms tarafından “Tarihsel etkinliğin var olan kanıtlarının toplamı veya hayatta kalan geçmişle alakalı tüm belgeler” olarak tanımlanmıştır (Booms, 1987, s. 76). Hafıza, bireyin kimliğini oluşturduğu gibi, bireylerin oluşturdukları toplulukların kimliklerini de oluşturmaktadır. Toplum ilerlerken insanlığın ortak hafızasını kullanır ve bu ortak hafızanın oluşumunda da geçmişe ışık tutan belgesel miraslar yer almaktadır.

Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi’nden yola çıkarak; tüm bireyler kültürel miraslara özgürce ulaşarak bunlardan yararlanma haklarına sahiptirler. Bu yüzden somut kültürel miras olarak sayılan belgesel mirasların korunarak sonraki nesillere aktarılması hem bilgi edinme hakkı hem demokratik bir ortam oluşması açısından yüksek önem arz etmektedir.

BELGESEL MİRASA ERİŞİM

Belgesel mirasların dijitalleştirilmesi son zamanlarda kurumların önemsedikleri öncelikli çalışmalardan biri olmuştur ve birçok ülkeden bu konuyla ilgili gerekli politikaların olması konusunda öneriler sunulmuş ve dijitalleşmenin önemine değinilmiştir (Council Conclusions on Participatory Governance of Cultural Heritage, 2014; Akça, 2007, s. 29).

Belgesel mirasları toplamak, korunmasını sağlamak ve erişilebilir olmasını sağlamak arşivlerin öncelikli görevleri arasındadır. Dijital çağla birlikte arşivlerin belgesel mirasları dijital ortamda saklayarak erişilebilir olmasına yönelik çalışmaları artmış ve hızlanmıştır. Erişim ve koruma amacı ile yola çıkılan bu hedefler doğrultusunda, bellek kurumlarını koleksiyonlarını dijitalleştirmeye yöneltmiştir. Dolayısıyla günümüzde tüm dünyada bulunan devlet arşivleri ve özel arşivler belgelerini dijital ortama aktarmak ve kullanıma sunmak için büyük bir dönüşüm içerisine girmiş bulunmaktadır.

Ancak belgesel miras dijitalleştirilirken de beraberinde bazı soru işaretleri getirmektedir. Belgelere zarar vermeden nasıl dijitalleştirilebileceği, nasıl kullanıma açılacağı gibi soruların yanı sıra sürekli gelişen ve yenilenen teknoloji nedeniyle formatların kısa sürede geçerliliğini yitirmesi endişesi de yer almaktadır. Bu kapsamda uluslararası ve ulusal ölçekte bazı kuruluşlar arşivlerin dijitalleştirilmesi süreciyle alakalı farklı rehberler hazırlamışlardır. 2003 yılında Avustralya Milli Kütüphanesi tarafından hazırlanan rehberde kullanıcının içeriğe erişim sağlayamamasının dijital süreklilik açısından en önemli tehdidi oluşturduğu ve eğer kullanıcı erişim sağlayamazsa, dijital

mirasın da kaybedildiği anlamına geldiği vurgulanmıştır (National Library of Australia, 2003). Bu nedenle belgelerin dijitalleştirilmesi, erişime açma işleminin tamamını değil sadece ilk adımını oluşturmaktadır.

Günümüzde tüm kullanıcı gruplarının da ortak beklentisi arşiv materyallerine dijital olarak erişebilmek haline gelmiştir. Dijitalleştirilmiş arşiv materyallerine erişim açısından kullanıcının kriterlerinde öne çıkanlar arasında içeriğe erişme hızı ve hizmet bedeli (ücretsiz/makul ücret) bulunmaktadır. Kuruma ait internet sayfasında kullanıcı dostu bir arayüz, hızlı kayıt olma, konu başlıkları ve katalog, detaylı tarama ve destekleyici içerikler (podcast, video vb.) bulunması erişimin verimliliğini ve kalitesini artırmaktadır. Bu açıdan dünyadaki bazı başarılı uygulamalar olarak İngiliz Milli Arşivi, Avustralya Milli Arşivi, Kongre Kütüphanesi (Library of Congress), İngiliz Kütüphanesi (British Library), Europeana örnek olarak gösterilebilir. Belgesel mirasa farklı yollarla erişim imkanının artırılması aynı zamanda farklı sosyal kesimlerden ya da özel ihtiyaçlı kullanıcıların da bilgi edinme hakkının sektöre uğratılmaması için büyük önem arz etmektedir.

Belgesel miraslar hakkında bireylerin uluslararası düzeyde farkındalık kazanması, insanlığın ortak belleği olan belgesel mirasların görünür kılınması, unutulmaması ve korunması için büyük ehemmiyete sahiptir. Belgesel miras farkındalığı, ülke bazında bakıldığında yerel miraslar açısından daha yüksek olsa da uluslararası anlamda yeterli seviyede değildir. Belgesel miras bilinci oluşturmak için yapılabilecek çalışmalar içerisinde hem yerel hem uluslararası ölçekte çalışmaların yer alması gerekmektedir. Bu çalışmaların en kapsamlısı olarak UNESCO tarafından 1992 yılında başlatılan Dünya Belleği Programı (Memory of World) gösterilebilir.

UNESCO DÜNYA BELLEĞİ PROGRAMI (MEMORY OF WORLD)

Dünya mirasını korumayı amaçlayan bir hareket oluşturma fikri I. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkmış olup, UNESCO’nun 1972 yılındaki genel kurulunda bir sözleşmeye bağlanmıştır. Bu sözleşmede dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan savaş, sosyal ayaklanmalar gibi sebepler yüzünden yok olma tehlikesi altında bulunan çok değerli mirasın korunması amaçlanmıştır (Edmondson, 2002, s. 3; Akça, 2007, s.16). Bu ihtiyaçtan yola çıkarak UNESCO çatısı altında Dünya Belleği Programı 1992 yılında başlatılmıştır. İlerleyen dönemlerde yapılan çalışmalarda kurumların koleksiyonlarında bulunan tehlike altındaki belgesel miraslar tespit edilmiş ve zaman içinde belgesel miras kavramının boyutları da genişletilerek, dijital ortamda oluşmuş belgelerin de belgesel miras olarak kabul görülmesine karar verilmiştir (Abid,1977).

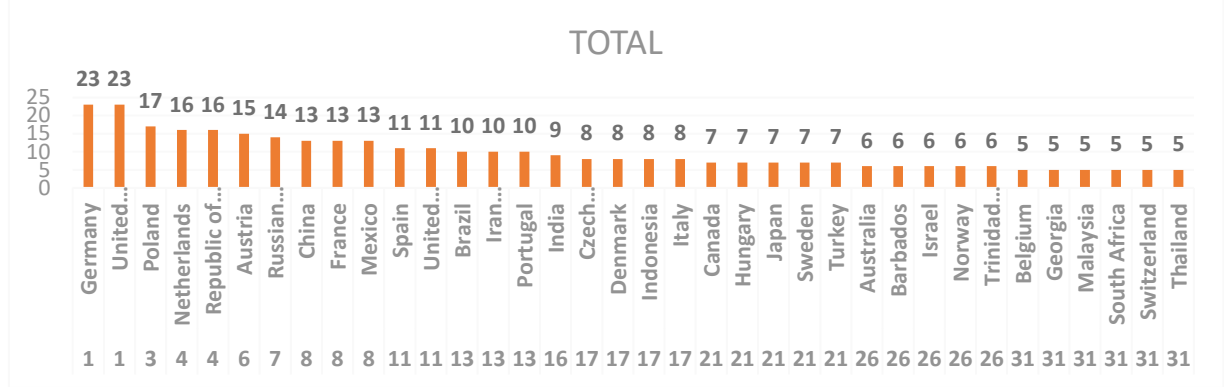
Programın temel amaçları arasında insanlığın ortak mirası olarak tanımladığı belgesel mirasların koruma altına alınması ve toplumsal farkındalık oluşturulması öne çıkmaktadır. Ayrıca, bu belgelerin korunması kapsamında belgelerin evrensel olarak dijital ortamda erişime açılması koruma politikalarının ilk önceliğini oluşturmaktadır.

2006 yılı itibari ile ülkemiz tarafından UNESCO Uluslararası Dünya Kütüğü’ne kayıtlı olan 7 belgesel miras bulunmaktadır. Bunlar;

1. Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü El Yazmaları (2001)
2. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi’ndeki İbn-i Sina Eserleri (2003)
3. Boğazköy Hitit Çivi Yazılı Tabletleri (2001)
4. Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi (2013)
5. Kültepe Eski Asur Ticaret Arşivleri (2015)
6. Divanü Lügati’t Türk (2017)
7. Piri Reis’in Haritası (2017) (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 2021).

UNESCO tarafından hazırlanmış olan Memory of the World internet sayfasında belgesel miraslar Afrika, Arap Ülkeleri, Asya ve Pasifik, Avrupa ve Kuzey Amerika, Latin Amerika ve Karayipler olmak üzere beş bölgeye ayrılarak sınıflanmıştır (UNESCO, 2021b).

Türkiye, Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesinde sınıflandırılmıştır. Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesine dahil edilen 41 ülke bulunmaktadır. Son yapılan 2018 Dünya Belleği Programı istatistiklerine göre, bu ülkeler arasında en yüksek belgesel mirası Memory Of World kütüğüne kayıtlı olan ülke Almanya'dır. Türkiye ise belgesel mirasları ile İtalya, Kanada, Japonya, Macaristan, Japonya ve İsveç ile 21. Sırada yer almaktadır (Şekil 1.)

Şekil 1. Ülkelere Kayıtlı Belgesel Miras Sayıları

Kaynak: (UNESCO Statistics of MoW, 2018, s. 2)

YAPILAN ÇALIŞMALAR

UNESCO tarafından Dünya Belleği Programının tanıtımı, bilinçlendirme, koruma ve erişim çalışmaları gibi temel görevleri olan komiteler oluşturulmuştur. Bu komitelerin faaliyetleri ve çalışma şekilleri ülkeye ve bölgeye göre farklılık göstermektedir. International Advisory Committee (Uluslararası Danışma Komitesi) ise Dünya Belleği Programıyla alakalı önerilerde bulunması ve Dünya Belleği Programına kayıt edilecek belgelerin eklenmesi ve çıkartılması göreviyle en üst yapılandırılmıştır. Komitede alınan kararlar doğrudan UNESCO'ya sunulur. Bu komiteye bağlı yardımcı kuruluşlar da bulunmaktadır. Alt komiteler; Büro, Koruma Alt Komitesi, Kayıt Alt Komitesi, Eğitim ve Araştırma Alt Komitesinden oluşmaktadır.

Bölgesel ve ulusal düzeydeki komiteler, UNESCO Dünya Belleği Programı uygulama sürecinde önem arz etmektedir. Komitelerin yapısı bölgeler arasında değişse de genel anlamda Dünya Belleği Programına teşvik, bilinçlendirme, mirasların korunması ve erişimi gibi temel görevleri misyon edinmektedirler. Erişim ve bilinçlendirme çalışmaları açısından bakıldığında en önemli karar alma organlarının Koruma ve Eğitim Araştırma Alt Komitelerinde olduğu görülmektedir.

PROJELER

İnsanlığın ortak belleği olarak işlev gören belgesel mirasların araştırmacılara ve halka tanıtılması, erişime sunulması ve farkındalık oluşturulması için bu alanda birçok proje gerçekleştirilmektedir. UNESCO Dünya Belleği Programı tarafından geliştirilmiş 27 proje bulunmaktadır. Bu projelerin büyük çoğunluğu koleksiyonların erişime açılması ve koruma altına alınması, kataloğunun hazırlanması üzerine yoğunlaşmıştır. Projelerden birine örnek olarak Türkiye'den İstanbul Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Kütüphanesi'ne ait 1300'e yakın el yazması eserden oluşan koleksiyonun kataloğunun hazırlanması, bilgisayar ortamında okunabilir hale getirilip harici diske (CD-ROM)'a aktarılması gösterilebilir (UNESCO, 2021c). Yürütülen projeler, koleksiyon özelinde ihtiyaca göre şekillenip faaliyete geçirilmiştir. Ancak günümüzde hala çevrimiçi ortamda erişime açılmış vaziyette değildir. Benzer şekilde "Memory of Russia" isimli projede Rus Devlet Kütüphanesinde bulunan el yazmalarının koruma altına alınması, katalog hazırlanması ve CD-ROM'a aktarılması sağlanmıştır.

Memory of World Programı kapsamında geliştirilen proje ve iş birlikleri, programın kapsamı geçmişini korumak ve yaşatmaktan daha da öteye taşıyarak geleceği de koruma altına almayı hedeflemektedir. Bu kapsamda geliştirilen projelerden biri olan The International Research on Permanent Authentic Records in Electronic Systems-InterPARES ile günümüzde dijital ortamda oluşmuş elektronik belgelerin uzun vadede nasıl muhafaza edilmesi gerektiği gibi konulara ilişkin çözüm üretmeyi amaçlamaktadır. Dünya Belleği Programı, ABD Kongre Kütüphanesi, UNESCO ve Cornell Üniversitesi tarafından işletilen, çevrimiçi kaynak sağlama ve gelişen dünyada bilgi kapasitesini artırmayı amaçlayan World Digital Library (Dünya Dijital Kütüphanesi) ile de bağlantılıdır.

PERSIST Programı, Aralık 2013 tarihinde başlatılan programın 2016 yılında Dünya Belleği Programı’nın bir parçası olması kararlaştırılmıştır. 2017 yılından itibaren IAC’ın bir kolu olan Koruma Alt Komitesi altında aktif olarak çalışmalar yürütmektedir. PERSIST programının çıkış amacı belgesel miras kapsamında bilginin korunarak sürdürülebilir bir şekilde erişime açılmasıdır. Bu kapsamda Uluslararası Arşivler Konseyi (ICA) ve Uluslararası Kütüphane Dernekleri ve Kurumları Federasyonları (IFLA) ile iş birliği içerisinde Dünya Belleği Programının Güçlendirilmesi Eylem Planı da hazırlanmıştır (UNESCO PERSIST Programme, 2021).

TANITIM VE BİLİNÇLENDİRME ÇALIŞMALARI

Belgesel mirasın korunması sadece fiziksel anlamda bütünlüğünün korunması anlamına gelmekle kalmayıp aynı zamanda erişilebilir olması durumunu da içermektedir. Kullanıcı tarafından erişilmesi zor olan, ya da erişilemeyen bir materyalin var olmadığı varsayılmaktadır. Bu nedenle belgesel mirasın dijitalleştirilmesi ve özellikle çevrimiçi ortamda kullanıma açılması, Dünya Belleği Programı için de en hassas konuların başında gelmektedir. İnsanlığın ortak belleğini ve kültürünü oluşturan bu belgelerin uluslararası ortamda kullanıma açılması ve toplumda belgesel miras bilinci oluşturulması gerekmektedir. UNESCO ve Dünya Belleği Programı belgesel mirasların sürekli değişen ve gelişen günümüz teknolojisine ve internet çağına ayak uyduracak şekilde nasıl koruma altına alınarak dijital ortamda erişime açılması gerektiğiyle alakalı toplantılar ve konferanslar gerçekleştirmektedir.

UNESCO toplumun belgesel miras hakkında farkındalığının artırılması ve koleksiyonların tanıtımının yapılması için farklı yöntemler kullanmaktadır. Bunlardan biri 2004 yılından beri verilmekte olan Jikji Dünya Belleği Ödülüdür. Adını dünyanın en eski metal baskı kitabından alan bu ödül, belgesel mirasın korunmasına ve erişimine önemli ölçüde katkı sağlayan birey ve enstitülere verilmektedir. Ödül, UNESCO’nun bilgiye ve belgeye evrensel erişimi teşvik etme programı ile ilgilidir (UNESCO, 2021d).

IAC, Bölgesel ve Ulusal Komitelerin görevleri arasında da belgesel mirasın tanıtımı ve farkındalığı artırma çalışmaları bulunmaktadır. UNESCO internet sayfasında belgesel mirasın tanıtımı, korunması ve önemi hakkında bilgilendirici video içerikleri bulunmaktadır. 2018 yılında, Asya ve Pasifik Dünya Belleği Komitesi, kuruluşunun 20. yıldönümünde arşivini çevrimiçi ortama aktararak Asya-Pasifik bölgesine ait Dünya Belleği Programına kayıtlı belgesel miraslara erişim açısından çok büyük bir adım atmıştır. Komitenin internet sayfasında koleksiyonlara ait bilgilendirici yazılar ve harita ile görselleştirme çalışmaları da bulunmaktadır (MOWCAP Archive, 2021).

1999 yılında gerçekleştirilen dördüncü Dünya Belleği Uluslararası Danışma Komitesi toplantısında alınan tavsiye kararları arasında ağırlıklı olarak programın tanıtılması, pazarlama stratejileri, Dünya Belleği Kütüğüne kayıt kriterleri gibi temel konular bulunurken, 2017’de on üçüncüsü gerçekleştirilen toplantıda sürdürülebilirlik, açık erişim, dijitalleştirme, toplumsal farkındalık konularının ele alındığı görülmektedir (Petherbridge, Kitching ve Wolf, 1999; UNESCO, 2017)

TÜRKİYE’DE ERİŞİM DURUMU

Öncelikle, bir belgesel miras aday olarak gösterildiğinde UNESCO’nun belgeden ve sahibi olan kurumdan karşılmasını istediği belli başlı kriterler bulunmaktadır. Belgesel mirasın kaydı için en

genel kriter, belgenin tüm insanlık için ortak değer ve önem arz etmesidir. Esin Sultan Oğuz (2005, s. 324) tarafından yazılan makalede Dünya Belleği Seçim Kriterleri; etki, zaman, yer, insanlık, konu/tema, form/biçim, sosyal değer ve ikincil kriterler olarak özetlenmiştir. Bu genel kriterlerin yanı sıra başvuru için gerekli belgeler arasında yer alan adaylık formunda da aday gösterilen belgeye dair bazı sorulara yer verilmiştir. Bu alanlardan bir tanesi formun 10. maddesinde yer alan Koruma ve Erişim Yönetim Planı (Preservation and Access Management Plan) başlıklı kısımdır (UNESCO, 2021e). Bu alanda kurumdan belgenin hali hazırda dijitalleştirilmiş bir görüntüsünü ya da dijitalleştirme henüz yapılmamışsa nasıl yapılacağına dair bir planı arz etmesi beklenmektedir. Ancak bir plan olmaması durumunda da uygulanması düşünülen koruma, depolama ve erişim stratejilerini belirtmesi istenmiştir. Bu durum göz önüne alındığında, UNESCO'nun, belgenin Dünya Belleği Programına kaydından önce dijitalleştirilmiş olmasını beklediği ancak dijitalleştirme işleminin tamamlanmış olmasını kayıt için zorunlu tutmadığı sonucu çıkarılabilmektedir. Benzer şekilde 5. Madde Yasal Bilgi (Legal Information) başlığının altında yer alan 5.7 numaralı Erişilebilirlik (Accessibility) alanında da ögeye ya da koleksiyona nasıl erişileceğinden, eğer belgeye erişim kısıtlaması getirilmesi gerekiyorsa sebeplerinden bahsedilmesi istenmiştir. Her iki kısımda da öğelerin dijitalleştirilmesinin tavsiye edildiği vurgulansa da adaylık ve kayıt için belgelerin dijitalleştirilmiş olması bir zorunluluk haline getirilmemiştir.

Erişim için dijitalleştirme, Koruma Alt Komitesi tarafından da önerilmekte ve teşvik edilmektedir. Belgesel mirasın koruma altına alınması kapsamında dijitalleştirilmesinde ise kalıcı erişim tek nihai çözümdür. Dünya Belleği Programının da temel amacı olan belgesel mirasın demokratikleştirilmesi ve evrensel anlamda ulaşılabilir olması ancak kalıcı erişim ile mümkün kılınabilir. Belgesel mirasın dijitalleştirilmesindeki en önemli nokta olan içeriğe sürdürülebilir erişim sağlanabilmesi kriterini yukarıda belirtilen başvuru formunda da UNESCO mercek altına almaktadır. Ancak, program kapsamında kurumların teşvik edilmesi ve komite kararlarında da sıklıkla bu konuya değinilmesinin bazı durumlarda sadece kâğıt üzerinde kaldığı gözlemlenebilmektedir. Bu duruma Boğaziçi Üniversitesi Gözlem ve Deprem Araştırma Enstitüsü Kandilli Rasathanesi El Yazmaları örnek gösterilebilir. El yazmaları Dünya Belleği Programına 2001 yılında kaydedilmiş ve yine program desteğiyle yaklaşık 1300 eserden oluşan bu koleksiyonun kataloğunun hazırlanıp yayımlandığı, eserlerin bilgisayarca okunur hale getirilip CD-ROM'a aktarıldığı bir proje yürütülmüştür (UNESCO,2021c). Ancak proje daha ileri götürülmemiş ve koleksiyon internet üzerinden kullanıcıların erişimine açılmamıştır. Bu koleksiyon için hazırlanan başvuru formunda da koleksiyonun dijitalleştirilmesi ve çevrimiçi erişime açılmasıyla alakalı bir bilgi verilmediği gözlemlenmiştir (Kandilli Observatory, 1999). Bir diğer örnek olan İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi İbn-i Sina Yazmaları Koleksiyonu, 2003 yılında kütüğe kaydedilmiştir. İbn-i Sina Yazmalar Koleksiyonu için hazırlanan formda ise dijitalleştirme çalışmalarının hızla devam ettiği vurgulanmıştır (The Works of Ibn Sina, 2001). Günümüzde koleksiyon dijitalleştirilmiş ve Yazma Eserler Kurumu internet sayfasında yer alan Yazma Eserler Portalı aracılığıyla kullanıma sunulmuştur. Ancak eserlerin görüntüsüne sadece üyelik sonrası erişilebilmektedir. Üyelik sırasında ise uluslararası erişime engel olacak süreçler bulunmaktadır. Günümüzde Türkiye'nin Dünya Belleği Kütüğüne kayıtlı yedi belgesel mirası bulunmasına rağmen bu koleksiyonların ve eserlerin dijitalleştirilmesi ve kullanıma açılması için kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu internet sayfasında ek sayfada yer alan Dünya Belleği Programı alanında kütüğe kayıtlı eserler listelenmiş ama bunlara nasıl erişileceğiyle alakalı bağlantı paylaşımı ya da bilgilendirme yapılmamıştır (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, 2021).

Bu eksikliklerin birbiriyle doğrudan bağlantılı iki temel nedeni bulunmaktadır. Önceki bölümde belirtilen, UNESCO'nun başvuru sırasında herhangi bir dijitalleştirme zorunluluğu belirtmemesi ve buna bağlı olarak da koleksiyonun kalıcı erişime açılmasının tamamen koruyucu kurumların inisiyatifine bırakılmış olmasıdır. Dünya Belleği Programına bağlı komitelerin kayıtlı koleksiyon ve eserlerin takibini yeterli yapmaması, dijitalleştirme üzerine projeler gerçekleştirilmemesi ve uzun süre geçmesine rağmen hala erişim problemi yaşanan kayıtlara bir yaptırım uygulanmaması sorunu daha da derinleştirmektedir. Bu problem, doğrudan Dünya Belleği Programının motivasyonu olan insanlığın ortak mirasına eşit ve demokratik erişim prensiplerine ters düşmekte ve gidişatını sekteye uğratmaktadır. Dijitalleştirme ve erişime açma işlemlerinin kurumların kararına bırakılması ve

UNESCO’nun bu belgelere erişim üzerindeki tek söz hakkının tavsiye vermek oluşu, sadece mirasın korunmasını ve kullanılmasını engellemekle kalmayıp, adaletsiz bir ortam da yaratmaktadır. 2002 yılında UNESCO tarafından yayınlanan Belgesel Mirası Korumaya İlişkin Yönerge metninde de erişim hakkı “Herkesin bir kimliğe ve dolayısıyla belgesel mirasına erişim hakkı vardır. Bu, onun var olduğunu ve nerede bulunacağını bilme hakkını içerir.” olarak tanımlanmıştır (Edmondson, 2002, s. 15). Dolayısıyla belgesel mirasın uluslararası erişime açılmaması, sadece mesleki bir gereksinimden daha da öte insani bir sorumluluktur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kuruluşunun ilk yıllarında tehlike altındaki belgesel mirasların topluma kazandırılması amaçlanmıştır. Fakat günümüzdeki koşullar farklılık göstermiştir ve belgesel miras kavramının kapsamı genişletilmiştir. Artık yalnızca tehlike altında olan belgesel miraslar değil, tehlike altında olmasa da önem değeri taşıyan belgelerin de topluma kazandırılması gerektiği düşünülmektedir.

Güvenlik, gizlilik, mahremiyet gibi sebeplerden dolayı belgesel miraslara sınırlama koyulması gerekli ise açıkça tanımlanmalı ve erişim kısıtlaması, belirli sınırlı süreler içerisinde olmalıdır. Kısıtlamaların da kullanıcıların olası itirazlarına karşın mevzuatlarla desteklenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, UNESCO’nun program kapsamında ülkelerin kendi koşulları da göz önünde bulundurularak ülkelerle iş birliği yapılmalı ve bunun sonucunda kütüğe kayıtlı belgesel mirasların dijitalleştirilip korunması ile ilgili yasal bir mevzuat düzenlenmesi önerilebilir.

Dünya Belleği Programına kaydedilen belgelerin mutlaka dijitalleştirilerek uluslararası erişime açık olması gerekmektedir. Programa kaydedildikten sonra hangi belgelerin dijitalleştirilip dijitalleştirilmediği ile UNESCO tarafından gerekli kontrolleri yaparak yaptırımlar uygulanabilir. Diğer bir öneri ise, kütüğe kaydedilmeden önce belgelerin dijitalleştirilmiş olması zorunluluğu UNESCO seçim kriterlerine eklenmelidir. Bu zorunluluk kurumları da ellerindeki materyali olabildiğince hızlı bir şekilde dijitalleştirerek erişime açmaya teşvik edecektir. Dijitalleştirme süreci sadece görsellerin internet ortamına aktarılması olarak algılanmamalıdır. Kullanıcı erişimine açılacak sayfa ve içerikler, evrensel erişim kriterleri dikkate alınarak tasarlanmalı ve hazırlanmalıdır.

Aynı zamanda, UNESCO kütüğe kaydedilmiş veya aday gösterilen belgesel mirasların erişimin durumunu tespit edebilmelidir. Bu tespiti sağlamak için ülkelere her yıl komite raporunun alınması zorunlu tutulabilir. Ülkeler, raporlarında kütüğe kayıtlı ya da kaydedilecek belgesel mirasların dijitalleştirilmesi durumunu ve önerilerini bu raporda sunmalıdır. Belgelerin dijitalleştirilmesindeki son durum ve dijitalleştirilme teknikleri gibi konular ele alınmalıdır. Zorunlu tutulacak olan bu rapor sayesinde ülkeler her yıl kendi belgesel miraslarına erişimi gözden geçirecek ve bu sayede ülke bazlı çalışmaların sürekliliği ve verimliliği sağlanacaktır. Böylece belgesel mirasa erişim etkinliğinin kontrolü de artacaktır. Kurumların öncelikli hedefi ise, koleksiyonlarındaki belgesel mirasları programa kaydetmek ve sertifika almak değil, bu belgelerin topluma en etkili şekilde ulaştırılmasını amaçlamak olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abid, A. (1997). 'Memory of the World': Preserving our documentary heritage. *Museum International*, 49(1), 40-45.
- Akça, S. (2017). *Dijital insanî bilimler yaklaşımıyla kültür varlıklarının görünürlüğünün ve kullanımının artırılması: Türkiye için kavramsal bir model önerisi (Increasing the visibility and usage of cultural heritage objects with the digital humanities approach: A proposal of a conceptual model for Turkey)*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Booms, H., Joldersma, H., Klumpenhouwer, R. (1987). Society and the formation of a documentary heritage: issues in the appraisal of archival sources. *Archivaria*, 69-107.
- Edmondson, R., UNESCO, UNISIST (Program), & International Federation of Library Associations and Institutions. (2002). Memory of the world: General guidelines to safeguard documentary heritage. Paris: General Information Programme and UNISIST, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Kandilli Observatory and Earthquake Research Institute Manuscripts : Memory of the World Register Nomination Form (1999) . 09.11.2021 tarihinde http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/mow/nomination_forms/turkey_kandilli.pdf adresinden erişildi.
- National Library of Australia, UNESCO, Information Society Division. (2003). *Guidelines for the preservation of digital heritage*. Canberra: Paris, France.
- Özbağ, D. (2010). *Ulusal dijital kültür mirasının korunması ve arşivlenmesine yönelik kavramsal bir model önerisi*, Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Petherbridge, G., Kitching, C., Wolf, C. (1999). "Memory of the World" Programme. (External evaluation report). Executive summary. Fourth Meeting of the International Advisory Committee of the "Memory of the World" Programme Final report. Viyana.
- Samancı, M. (2018) *Kültürel mirasın korunmasında web arşivleme ve ulusal kütüphane uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- The Works of Ibn Sina in the Süleymaniye Manuscript Library: Memory of the World Register Nomination Form (2001). 09.11.2021 tarihinde https://en.unesco.org/sites/default/files/turkey_works_ibn_sina_suleymaniye_manuscript_library.pdf adresinden erişildi.
- UNESCO (2017). Final Report By The International Advisory Committee (IAC) On The Review Process Of The Memory Of The World Programme. UNESCO Headquarters, Paris
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu (t.y.). UNESCO Dünya Belleği Programı, 02.11.2021 tarihinde <https://www.unesco.org.tr/Pages/127/124/UNESCO-D%C3%BCnya-Belle%C4%9Fi-Program%C4%B1> adresinden erişildi.
- UNESCO Memory Of World Archives (t.y.), About the MOWCAP Archive, 03.11.2021 tarihinde <https://mowcaparchives.org/> adresinden erişildi.
- UNESCO (t.y.). Memory Of World Programme, 01.11.2021 tarihinde <https://en.unesco.org/programme/mow> adresinden erişildi.
- UNESCO PERSIST Programme (t.y.). About PERSIST, 05.11.2021 tarihinde <https://unescopersist.org/about/> adresinden erişildi.
- UNESCO Statistics Of Memory Of The World (Aralık,2018). 04.11.2021 tarihinde. https://en.unesco.org/sites/default/files/statistics_of_mow.pdf adresinden erişildi.

- a) UNESCO (t.y). Safeguarding the Memory of World, 02.11.2021 tarihinde <https://en.unesco.org/memoryoftheworld/recommendation2015> adresinden erişildi.
- b) UNESCO (t.y.). National Memory of the World Committees, 04.11.2021 tarihinde <https://en.unesco.org/programme/mow/national-committees> adresinden erişildi.
- c) UNESCO (t.y). Turkey - manuscripts of kandilli observatory, 02.11.2021 tarihinde <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/memory-of-the-world/projects/full-list-of-projects/turkey-manuscripts-of-kandilli-observatory-project/> adresinden erişildi.
- d) UNESCO (t.y.), UNESCO(Jikji Memory of World Prize. 05.11.2021 tarihinde <https://en.unesco.org/prizes/jikji-mow-prize> adresinden erişildi.
- e) UNESCO (t.y.) , Nomination form international memory of the world register. 02.11.2021 tarihinde https://en.unesco.org/sites/default/files/mow_register_nomination_form_en.pdf adresinden erişildi.

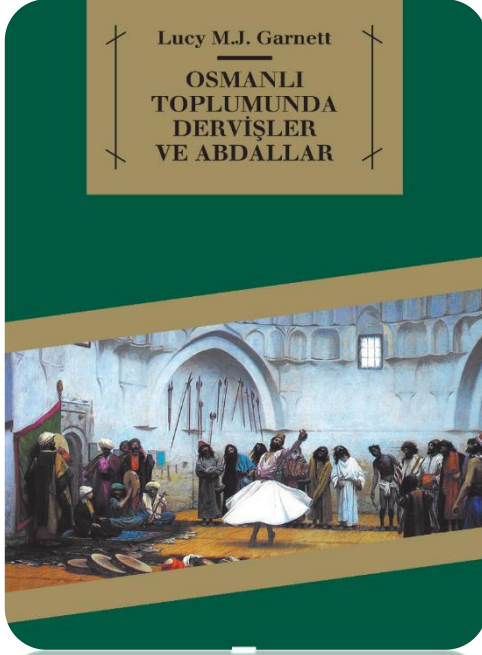
Kitap Tanıtımı

ARŞİV DÜNYASI

Cilt:8 - Sayı:2
2021/Kış

OSMANLI TOPLUMUNDA DERVİŞLER VE ABDALLAR

Garnett, L. M. J. (2010). Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdallar (çev. Hanife Öz). İstanbul: Dergah Yayınları.

Kitabın yazarı Lucy Mary Jane Garnett, 1849 yılında Birleşik Krallık-Sheffield’da doğup bir folklorist ve gezgin olarak hayat sürmüş ve 1934’te ölmüştür. Müellifin tanınırlığı noktasında Türkiye’deki çalışmaları ön planda olsa da Yunan halk şiiri alanında da çalışmaları mevcuttur. Eserleri: Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdallar, Türkiye’nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri, Greek Wonder Tales (1913), Dardanelles, Turkish Life in Town and Country, Dervishes of Turkey, Turkish People: Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life, Women Under Islam: Their Social Status and Legal Rights, Greek Folk Poesy, Greek Folk Poesy, Annotated Translations From the Whole Cycle of Romaic Folk-Verse and Folk-Prose; Volume 2, Balkan Home-Life, New Folklore Researches Greek Folk Poesy, Greek Folk-Songs From the Turkish Provinces of Greece, Greece of Hellenes, Mysticism and Magic in Turkey

BİRİNCİ BÖLÜM: TARİKATLAR VE KAİDELERİ

Çalışmanın 13-28 numaralı sayfa aralığında yer alan birinci bölümde yazar, Molla Câmî’nin 10 mısralık yazısına yer vererek işe başlamıştır. Sûfi felsefesinin köklerinin İslâmın kuruluşuna dayandığını ifade ederek ilk cümlelerini kuran müellif, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) takipçilerinden bazılarının beraber tövbe etmek için bir topluluk kurduklarını söylemiştir. “Derviş” ifadesinin “dilenci, başkalarının yararı için kendini gönüllü olarak yoksul bırakan kişi” gibi anlamlara geldiği belirtilip Hz. Ali ve Hz. Ebubekir’in insanlara hizmet etmek amacıyla çalışmalarından ve daha sonra da bu görevin devamı adına halifelerin tayininden bahsedilmiştir. Hicretin 37. yılında (M.S. 659) Yemenli Şeyh Üveys’in kurduğu münzevi zahitler tarikatından bahsedilip Hz. Cebrail’in ona (Şeyh Üveys’e) dünyevi şeylerden uzaklaşıp inzivaya çekilerek tövbeye yönelmesini emrettiği anlatılmıştır. Yazar, Hz. Cebrail’in oluşturulacak olan tarikatın kurallarını yemek ve dünyevî zevklerden kaçınmak, inzivaya çekilerek gece-gündüz dua okunması olarak belirlediğini ifade etmiştir.

Müellif ilerleyen satırlarda sūfiliğin kurucusu olarak kabul edilen Ebu Said Abdülhayr'ın hicretten sonraki yüzyılın sonu ile sonraki yüzyılın başında yaşamış olduğundan ve tekke benzeri bir yapı kurduğundan bahsetmiştir. İlk dönem Müslümanları hassas ve duygusal mistisizmden sonra zamanla tüm tanrıçılığı benimsemiştir. 800'lü yıllarda Ebu Yezid'in başını çektiği Bistami Tarikatı'nın ve Cüneyd'in başını çektiği ismi yazılmamış tarikatın tüm tanrıçılığın önemli temsilcileri olduğundan bahsedilmiştir. Bu bakış açılarının anlatılması noktasında ifade edilen şu cümleler gayet hoştur. "Sūfiliğin tohumları daha Âdem'in zamanında ekilmiş, Nuh'un zamanında boy vermiş, İbrahim'in zamanında çiçek açmış, Musa'nın zamanında üzümleri çıkmaya başlamıştır. Bu üzümler İsa'nın zamanında olgunlaşmış, Muhammed'in zamanında ise artık suyu çıkarılır olmuştur. Bu üzümün şarabını seven sūfiler kendilik bilinçleri kaybolana dek ondan içip sarhoş olmuş ve şöyle seslenmişlerdir: "Azamet üstüme olsun! Benden daha büyük bir şey var mı? veya ben hakikatim ve benden başka Tanrı yoktur."

Bektaşîlik Tarikatı'nın Osmanlılar ve Müslüman-Arnavutlar arasında yaygın oluşundan bahsedilip yeniçeriler ve Bektaşîlik arasındaki ilişkiden söz edilmiştir. Müellif, 1100'lü yıllarda ortaya çıkan Kâdirî ve Rufaî tarikatı ile ilgili kısa bilgiler verdikten sonra Nakşibendi, Halvetîler ve Kalenderîler gibi tarikatlardan bahseden yazarımız bu şekilde birinci bölümü nihayete erdirmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM: MANEVİ MERTEBELER

Çalışmanın 29-45 numaralı sayfa aralığında bulunan ikinci bölüme yazarımız Mevlâna'nın "Veli, Sultan'ın kalbinden geçen her şeyden, dünya üstündeki ve cennetteki her sırdan haberdardır." sözü ile başlamıştır. Hz. Muhammed'in son peygamber olduğu anlatılarak giriş yapılan bu bölümün devamında Hızır-İlyas olarak ifade edilen kişinin tek birisi olduğu ve Hızır'ın denizde İlyas'ın karada yolcuların koruyucusu sıfatını taşıdığı yazılmıştır. Yunanlılar için kıymetli olan Aziz Nicholas ile Hz. Hızır'ın ilişkilendirildiğini söyleyen yazar, Tanrı'nın iradesi ile kendisinin bir yerden diğerine çok rahat gidebildiğini anlatmıştır. Kitapta anlatıldığına göre; bir Müslüman'ın bu zatı görebilmesi için İstanbul'daki Ayasofya Camii'nin ana kubbesi altında 40 gün ibadet etmesi gereklidir.

Yerleşik sūfî inancına göre; dünyada her daim belli sayıda Allah dostu bulunur ve bu kişilere çağdaşları arasında zamanın kutbu gözü ile bakıldığı ifade edilmiştir. İlyas olarak gösterilen şahıs zamanın kutbu olarak benimsenmiş hatta manevi olarak kutupların üzerindedir. Nitekim bu anlayışın İncil'de geçen Elişa hikâyesi ile benzerlik gösterdiği belirtilip Elişa'nın zamanın kutbu olduğu söylenmiştir.

Dünya'nın dairevi bir haritasına sahip olduğu söylenen ve bu haritanın merkezine de Mekke'yi yerleştiren gaiplerden bahseden müellif, bu haritanın İslam'a uygun olarak 30 bölüme ayrıldığını ve nirengi noktaları ile işaretlendiğini beyan etmiştir. Gaiplerin altında ruhlarının cennete eriştiklerine inanılan abdalların varlığı bulunmaktaydı. Ülkenin neresinde olurlar ise olsun yarı veya tamamen çıplak şekilde hayalleri ile istediği yere gidebilirler. Karşısındakinin makam ve rütbesine bakmadan çok kolay kınayarak konuşabilen bu zatlar bazen halk içinde edindikleri imtiyazlı konumdan sıkılarak kendilerini dağlara veya çöllere çekmiştir. Manevi silsile içerisinde önemli bir yeri olan pirlar esnaf loncalarını korumaktadır. Kahvecilerin piri Ebu Hasan Şazeli, fişekçilerin Cemşid, bahçıvanlarınki Baba Reten ve berber olduğu halde dişçilik de yapanlarınki Şeyh Üveys'tir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ŞAİRLERİN MECAZLARI

“Şiir libasına bürünmüş hikmetli söz
Peygamber’in dilinden dökülenin gölgesi,
Sözlerin sultanı Peygamber’in sözüdür;
Şiir onun ardında mütevazı kölesi”.

Yukarıdaki dizeler ile 46-63 numaralı sayfa aralığında bulunan üçüncü bölüme giriş yapan yazarımız, ilk olarak İran ve Osmanlı şiirinin ortak özelliklerinden biri olarak sözlerin somut karşılıklarının altında manevi anlamlarının da bulunduğunu dile getirmiştir. Bu fikri dile getiren müellif, söylediğini açıklamak amacıyla Leyla ile Mecnun, Hüsrev ile Şirin ve Yusuf ile Züleyha gibi aşk hikâyelerinde görünenin beşerî aşk olsa da asıl anlatılmak istenilenin Allah aşkı ve O’na ulaşma gayesi olduğunu izah etmiştir. Yine aynı şekilde daha uzun şiirler barındıran gazeller de zahiri olarak şarhoşluğu ve zevk ü sefayı anlatıyor gibi görünse de esasen Allah aşkının sarhoşluğunu anlatır. Her sözünde 72 ayrı anlam aranılan Sadi’nin şu dizeleri, söylenen ve anlatılan arasındaki farkı aşikâr etmesi açısından önemlidir.

“Ey talihin gözdesi Hızır, sanma ki
Ben ‘şarap’ın şarkısını söylerken üzümün suyunu övmekteyim.
Benim ‘şarap’ım o benim üstümde hükümrân olandır.
Ziyafet soframı ondan başka bir şey şenlendiremedi.
Bil ki benim ‘saki’ m rıza yemininin sakisidir.
‘Meyhane’de sunulan ‘içki’ cezbe halinde her şeyin gözden silinmesidir.
Gökler şahidim olsun ki, bu dünya üstünde gezip dolaştığım sürece,
Dudaklarımın ucu kırmızı şarabın bir damlasıyla lekelenmedi”.

Bu gazelde adı geçen “güzel” Allah’tır; “Yakut dudak”, Allah’ın konuşulmayan ama anlaşılabilir kelimeleridir; “kucaklanma”, ilahi sırların insana açık edilmesidir; “sevgiliden ayrılık”, Allah ile bir olamamaktır; “ince mum”, aşığın kalbi olan meşaleyi yakan ilahi ışıktır.

Daha sonra “*Mevlâna’nın Mesnevi’si, doğulu ölçütlerde, Müslüman yazarlarca yazılmış aynı türdeki diğer eserlerden üstündür*” cümlesine yer verilmiştir. Farsça yazılmış olup toplam olarak altı kitap ve 26.660 beyitten müteşekkil Mesnevi, ahlak hikâyesi olarak kaleme alınan parçaların yer aldığı sûfi öğretileri içerisinde barındıran bir eserdir.

Bölümün ilerleyen kısımlarında Osmanlıların 1300’lerin başlarından itibaren edebî çalışmalarda Farsça yerine Türkçe’yi tercih ettiğini ifade eden müellif, Şark kökenli yazarların eserlerinde takma isim tercih ettiğini belirtmiştir. Bu kalem ehlinde kişilere örnek olarak Âşık mahlası ile bilinen ve Mevlevî Tarikatı üyelerinden olup en önemli eseri Âşık Paşa Divanı’na sahip Âşık Paşa gösterilmiştir. Şu mısralar Türk şiirinin temel özelliklerini yansıtmaya açısından kıymetlidir.

“Bütün bir âlem, muazzam bir işarettir, biliniz,
Allah bilinmedik daha binlerce yaratma fiili üzredir:
Bunları insanlardan ve cinlerden hiç kimse görmemiş,
Biline bilenlerin çok ötesindeki o ülkeden hiç haber verilmemiştir.

Senin aklın, mantığıyla o sahile eremez,
Ne de dilin o ülke sultanının adını söyleyebilir,
Hiç hiçliğe hayat vermek O'nun elindedir,
O'nun buyruğu her engelden beridir
Baştan sona şu on sekiz bin âlem
Ona göre bir zerreden daha üstün değildir”.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TEKKE VE TÜRBELER

64-74 numaralı sayfa aralığında bulunan bu bölümde derviş tarikatlarının zorunlu ihtiyaçlardan kaynaklı yoksunluk prensibince hareket edilerek vakıfların veya dindar kimselerin katkıları ile yapılan bağışlardan gayrimenkuller elde ettiği ifade edilmiştir. Menkul veya gayrimenkullerden elde edilen gelirler dervişlerin geçimine, tekke dışından olan müridin problemine veya daha küçük bir tekkenin ihtiyacına sarf edilmiştir.

Mevlevi Tarikatı'nın çağdaşları arasında en sivri olan tekke olduğu belirtilerek kuruluşundan beri katılımcıları arasında yüksek rütbeli kişilerin bulunduğu değinilmiştir. Sultan II. Abdülaziz gibi... 1634 senesinde Bağdat Seferine çıkan IV. Murad, bu tekkenin şeyhine ihsan gösterip buldukları şehirdeki gayrimüslimlerden alınan haraç vergisi şeyhin cemaatine vakfetmiştir. Tekkenin ihtiyaçlarından arta kalan para fakirlere sadaka olarak dağıtılabilmiş; imarethane, mektep veya hamam inşaatına harcanabilmiştir. Kitapta söylendiğine göre; Mevlevi şeyhleri ticaret ile meşgul olabilmıştır. Tekke vakfında ekilebilen arazi var ise bu yer ortakçı vasıtası ile işlenip hâsıl olan mahsul şeyhin kontrolünde satılabilmektedir.

İlerleyen satırlarda gezginimiz, türbelerden bahsetmiştir. Evliyaların mezarlarının halk tarafından kutsal kabul edilip bu yerlere türbeler inşa edildiği yazılmıştır. Çoğunlukla taş veya tuğladan yapılan sandukanın üstünün bir kubbeyle kapatılan ve dörtgen şeklinde olan türbelerde sandukanın baş tarafı ayak tarafından daha yüksektedir. Müslümanlar için kıymeti aşikâr olan bu mekânlar için çok saygın kişiler türbedarlık görevini üstlenmiştir. En bilinen türbedarlardan birisi de İmam Ebu Hanife'nin Bağdat'taki türbesinde türbedarlık yapmış, Kâdirî Tarikatı'nın kurucusu Pir Abdülkadir Geylanîdir. Türbedarların beraberinde kendilerine yardımcı olmak maksadı ile mürit veya müritler bulunabilirdi. Bir türbenin ihtiyaçları öncelikle ziyaretçilerden elde edilen bağışlardan, bazen ise vakfedilen gayrimenkullerden karşılanırdı.

Kitapta bahsedildiğine göre; Selanik'te 400'lü yıllarda Aziz Dimitri'nin mezarı üzerine yapılmış görkemli Aziz Dimitri Bazilikası'nın 1180 yılında camiye çevrilmesi Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında kutsal görülen kişilere/yerlere tapınma hususuna bir örnektir.

BEŞİNCİ BÖLÜM: TEKKELERDE İDARE VE DİSİPLİN

75-88 numaralı sayfa aralıklarında bulunan bu bölümde seyyahımız ilk olarak bir şeyhin tekke veya zaviyedeki 13 ile 30 arasındaki müritlerin üzerindeki etkisinden, tekkenin vakfı var ise tarlada yetiştirilen mahsulün satışındaki yetkisinden, sadakaların dağıtılmasındaki rolünden ve tekke üzerindeki sınırsız yetkisinden bahsetmiştir. Müritler de şeyh gibi tekkenin geçimine katkı sağlamalıdır ki her müridin ziyaretinde şeyhe küçük hediyeler getirmesi adet halini almıştır. Tekke geleneğinde her davranışın olduğu gibi hediye

getirmenin de bir manası bulunduğu dile getirilmiştir. Rivayet edildiğine göre; Hz. Cebrail'in Hz. Âdem'e getirdiği ekmek, mısır, havuç ve bildircin ile Hz. Havva'ya getirdiği kırlangıç ve tavuk gibi yiyeceklerin yâd edilmesi gayesi ile müritler hediye getirmektedir.

Şeyhlik makamı Mevlevî, Bektaşî ve Kâdirî tarikatlarında babadan oğula şeklinde miras olarak geçmiştir. Eğer bir şeyh vefat ettiğinde oğlu yetişkin değil ise tarikattaki kıdemli kişilerden birisi naif halife olarak oğul 20 yaşına gelene dek ona vekâlet eder. Vekâleti yapacak zatın zamanının çoğunu namaz kılarak, oruç tutarak geçirip dünya meşgalesinden kendini arındırarak istenilen manevi mertebeye ulaşmış olması gerekmektedir. Sürekli zikir ile meşgul olduğu için temizlenen nefesinin şifa taşıdığına inanılan bu kişiler, manevi olarak kendilerini geliştirmiş ve tarikatın tüm kurallarını öğrenmiştir ki cemaat tarafından saygıya muteberdir.

Şeyh olan dervişlerin genel olarak Peygamber ailesinin soyundan (seyit) geldiği ve taktıkları yeşil sarık vasıtası ile diğerlerinden ayrıldıkları ifade edilmiştir. Nakibüleşraf olarak adı geçen İstanbul'da ikamet eden birisi tarafından yönetilen seyitler diğer Müslümanların sahip olmadığı bazı haklara sahiptirler. İstisnaları olmakla birlikte şeyhler tek eşlidir.

Müellif, dervişlerin tercihlerine bağlı olarak ilk girdikleri tarikattan ayrılarak bir diğer tarikata geçebildiklerine ve sayılarının az olmasına rağmen gündelik hayata geri dönülebildiklerini söylemiştir. Bir mürit, şeyhine tam bağlılıkla giydiği tarikat elbisesinin altında ömür boyu kalacağına söz vermektedir.

Bir derviş, tarikat kurallarına aykırı hareket eder ise işlemiş olduğu kusurun ciddiyetine göre üç günü geçmeyecek şekilde şeyhin ve tarikat ulularının kararı ile hapse atılmıştır. Buradaki üç gün sınırının bulunması mantığı, dervişin ailesi ve işlerinden mahrum kalmasına neden olmamaktır ki meclis ağır cezalar vermemek konusunda itina ile hareket etmiştir. Örnek verecek olur isek; falakaya yatırılan bir dervişe sopayı vuran kişi sopayı kulak hizasından yukarı kaldırmazdı.

ALTINCI BÖLÜM: BİR TARIKATA İNTİSABIN MERTEBELERİ

88-97 numaralı sayfa aralığında yer alan bu bölüme yazar, sonraları farklı tarikatlarca genişletilmiş olsa da en eski tarikat kurucularından olan Şeyh Elvan'ın yeni katılımcı için tespit ettiği esaslardan bahsederek giriş yapmıştır. Verilmesi gereken ilk sınav acemilik süresi boyunca dünyevi işlerden nefis arındırılarak tekke hizmetinde çalışmak, günlük 101,151 veya 301 kez Allah'ın sıfatlarını zikretmektir. Allah'ın 97 sıfatından Lâ ilâhe illallah Ya Allah, Ya Hu, Ya Hak, Ya Hay, Ya Kayyum, Ya Kahhar olmak üzere sadece yedi tanesi mürit tarafından zikredilirdi. Yeni gelen mürit ilk olarak yalnızca Lâ ilâhe illallah sıfatını zikreder, ilerleyen zamanlarda derviş olmak konusundaki kararlılığına bağlı olarak derecesi arttıkça diğer sıfatları da zikrederdi.

Eserde anlatıldığına göre; Mevlevî Tarikatına katılmanın koşulu 1001 gün boyunca aralıksız müritlik yapılmasıdır. Gündelik yaşamda makamı ne olursa olsun kendini tarikatın en alt rütbesinde görmesi gereken bu namzet kişi, bir gün dahi görevini aksatır veya bütün bir gece tekkede bulunmaz ise sınavının başına dönerdi. Aşçıbaşının vermiş olduğu görevleri yerine getiren yeni derviş zamanının geri kalanında ibadet eder, oruç tutar, tarikatta zikredilen dua ve sureleri ezberlerdi. Aşçıbaşının güvenini kazanan mürit, yine aşçıbaşı tarafından şeyhe götürülür ve başlangıç rütbesine uygun olduğu yönünde referans gösterilirdi. Toplanan cemaat önünde bu kişi tarikata kabul edilirdi.

Seyyah, Bektaşî Tarikatına da yeni katılan bir namzetin 1001 gün tekke hizmetinde bulunup bir deneme süreci geçirmesi zorunluluğundan bahsetmiştir. Mevlevî Tarikatı'ndaki kurallardan detaylı şekilde belirlenen prensipler gereğince bir kişinin aday olabilmesi için cemaatin iki üyesi (tercümanlar) tarafından şeyhe önerilmesi şarttır. Mürit adayının ağzının sıklığıyla test edilmesi amacıyla deneme süresinde iken tarikatın sırrı gibi gösterilen bilgiler kendisine verilmiştir. İstenilen manevi dereceye eriştiğine kanaat getirilen mürit adayını tarikatın piri veya Ali olarak ifade edilen kişiler tarafından şeyhe kabul için arz edilirdi. Yapılan merasim ile tarikata katılım sağlanırdı. Bektaşî felsefesinde 12 sayısı özel öneme sahip olduğundan dolayı bir mürit yeminini bozar ise 12 ayrı cezaya çarptırılırdı.

YEDİNCİ BÖLÜM: DERVİŞLERE AİT KIYAFETLER, MÜZİK ALETLERİ, SEMBOLİK NESNELER

98-109 numaralı sayfa aralıklarında yer alan bu bölümde müellif, öncelikli olarak dervişlerin kıyafetlerine ve başlıklarına bakılarak diğer insanlardan hatta kendi aralarında da kolayca ayırt edilebildiğini dile getirmiştir.

Yazarın ifade ettiğine göre; Mevlevî Tarikatı'nda külah adı verilen boyanmamış devetüyü keçesinden yapılmış, baş aşağı çevrilmiş uzun bir şapka vardır. Mevlevî şeyhlerinin birçoğu Peygamber soyundan geldiğinden mütevellit külahlarının çevresine yeşil bir sarık sarma hakkına sahiptir. Uzun, bol, kolları geniş bir cübbe olup günlük giyim için kahverengi, sema için giyilenin siyah olduğu hırkalar da Mevlevîler için kıymetlidir. Tennure ismi verilen kırmızı, sarı veya kahverengi eteği ise bu tarikatın dervişleri sadece dini ibadetlerini yerine getirirken giymektedir. Dervişlerin naksı sırasında genişliğinden kaynaklı olarak bu etekler açılmaktadır.

Mevlevî Tarikatı'nda enstrümental müziklerin kullanılmasının esası, Rumeli'deki insanların durgun mizaçlarını hareketlendirerek Allah aşkı yolunda koşmalarını sağlamaktır. Ney, kanun, rekap, bir çeşit viyolonsel, davul ve defolmak üzere altı tür enstrüman Konya âsitanesinde bulunmaktadır. Dervişler, ney sesi ile kendilerinden geçerek manevi dünyanın derinliklerine dalabilmektedir.

Rufaîler Tarikatı'nda boyanmamış keçeden yapılmış, sekiz parçalı, Bektaşîlerde kullanılan benzer bir başlık giyilmektedir. Yazar, bu parçalardan her biri bir gınahtan kurtulmayı ifade ederken şeyhlerin taktığı 12 parçalı başlığın Bektaşîlerde olduğu gibi hem 12 imamı anmayı hem de 12 gınahtan sakınmayı simgelediğine değinmiştir. Bu tarikatın mensupları herhangi bir renkten seçilmiş ama kenarları her daim yeşil cübbeleri giymektedir. Sıra dışı ibadetlerinde kullandıkları kor halindeki demir ve kömürlere manevi anlamlar yükleyen Rufaîler, bunlara gül ismini vermiştir.

Hamzavî Tarikatı'nın belirgin ayırt edici kıyafetleri bulunmadığı gibi ibadetlerinde de tasavvufî mecazlara başvurulmamıştır. Ancak bu tarikatın mensuplarının mezar taşlarına altı köşeli ve noktasız Süleyman mührü işlenmiştir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM: ÇEŞİTLİ DİNİ İBADETLER

110-119 numaralı sayfa aralığında bulunan bu bölüme sesli ibadet ve tefekkür olmak üzere derviş ibadetlerinin iki tür olduğu söylenerek giriş yapılmıştır. Hz. Muhammed'in "*Allah'ın adını yüksek sesle ve durmaksızın anınız*" sözüne dayanılarak benimsenen seslenme şeklindeki ibadetin Halife Ali'nin cemaatince de uygulandığı belirtilmiştir. Tefekkür

tarikatları ise bu anlayışlarını Peygamber Efendimiz ile Hz. Ebubekir'in mağarada saklandıkları zaman Allah'ı içlerinden zikretmelerine temellendirmektedirler.

Eserde anlatıldığına göre; Mevlevî Tarikatı kendilerine özgü bir raks geliştirerek diğer dervişlerin ibadetlerinden ayrılmaktadır. Kökeni Binbir Gece Masalları'na kadar götürülen kendi etrafında dönme hadisesindeki enstrümental eşliğin Mevlanâ tarafından da benimsendiği açıklanmıştır.

Rufaî, Kadirî, Halvetî, Bayramî, Gülşenî, Uşakî gibi bazı tarikatlarda da “devir ayini” olarak adlandırılan el ele tutuşup dervişlerin daire şeklinde dönerek yaptıkları bir ritüelleri de bulunmaktadır. İsteyenin istediği zaman çıkabildiği bu ayinde en dayanıklı olanı diğerlerini de coştururdu. İbadetlerinin şiddeti açısından diğerlerinden daha baskın olan Rufaî Tarikatı'nda bıçak, ateş ve kor demir bile kullanılmıştır.

Nakşibendî Tarikatı'nda yapılan zikrin amaçlarından birisi de insanın kendini dünya işlerinden tamamen azâde etmesini sağlamaktır. Şeyh ve müritlerin karşılıklı oturduğu bu düzende şeyh dualar okurken müritler gözleri ve dudakları kapalı şekilde her nefes alışverişlerinde içlerinden üç kez zikir yaparlardı. Perşembe günleri yatsı namazı vaktinde bir araya gelen Nakşibendîler şeyhlerinin evinde ibadetlerini yaparlardı. Cemaat içerisinden en yaşlısı dualar okurken dinleyenler de ona “Hu! Allah!” diyerek eşlik ederdi.

DOKUZUNCU BÖLÜM: PUTPERESTLİKTEN ARTAKALANLAR

120-126 numaralı sayfa aralıklarında yer bulan bu bölüme seyyah, ilk olarak büyü ve kötü nazarın gücünden Kur'an-ı Kerim'de bahsedildiğini anlatarak başlamıştır. Batıl inançlar, Müslümanların hayatlarını şekillendiren faktörler olarak görülmektedir. Müellif, Türkiye'deki cahil Müslümanlar, yerli Hristiyanlar ve Yahudiler arasında hastalıkların kaynağının büyü olarak görülüp şifa için yine büyüye başvurulduğunu ifade etmiştir. Halktan bazı insanlar dervişlerin akli ve bedensel rahatsızlıkları iyileştirme kudretine sahip olduklarına, rüya yorumlayabileceklerine, kayıp eşyaları bulabileceklerine ve çiftlerin arasını düzeltebileceklerine inanırlardı.

Dervişler yapılan büyüleri bozabilecek kadar keramet sahibi insanlar olarak değerlendirilirdi. Yaptıkları esrarlı tılsımlar ile kötülöklere karşı kalkan olarak görülürlerdi. Muska, yafta ve hamayil ismi verilen katlanmış kâğıtlara ciddi derecede güvenilirdi.

ONUNCU BÖLÜM: ARİFLERİN MENKİBELERİ

127-144 numaralı sayfa aralığında bulunan bu bölüme yazar, Mevlanâ'nın “*Veli kimse, Sultan'ın kalbindeki her düşünceden, yerdeki ve gökteki bütün sırlardan haberdardır*” sözü ile giriş yapmıştır. Olağanüstü güçler göstermek adına sergilenen zihinsel ve fiziksel duruma “hal” denilmektedir. Değişik iki versiyonu olan hal durumunun birinde Rufaîlerde olduğu gibi müritler cezbede iken kendilerine zarar verecek şekilde coşkun bir vaziyete bürünürler. Yaralardan kan akmadığı belirtilirken şeyhlerinin nefes veya tükürüğü ile deva bulunduğu inanılmıştır.

Mevlevî Tarikatı'nda dervişlerin yaptığı raksın da kendine özgü bir hali vardır. 20 kişinin gözleri kapalı, kolları iki yana açık, dairesel hareket dâhilinde ve baş dönmesi yaşanmadan yapılan 10-15 dakikalık bir ritüelden bahsedilmektedir.

Halin ikinci tanımında ise bireyin iradesi ile elde edilebilecek olması söz konusudur. Uzun bir süre boyunca tefekkür ederek Allah ile bir olma seviyesine ulaşan dervişler bu

kategoridedirler. Bu düzeye ulaşan dervişlerin irade gücü, düşünce okuma, keşifte bulunma yeteneği ve olayları etkileme gücü gibi yetilere sahip olduklarına inanılmaktadır. Müellif, bölümün ilerleyen satırlarında seçkin bir dervişin kitleleri etkileme gücünden bahsetmiştir. Bu hususa örnek olarak, bir barış adamının iki orduyu savaşın eşiğinden döndürmesi verilmiştir.

Mevlanâ'nın babası Bahaeddin Veled, 1200'lü yıllarda çağdaşı mutasavvıflar arasında oldukça kıymetli bir yere sahiptir. Soyu Hz. Ebubekir'e dayanan ve Horasan'da hüküm süren hanedanın yakın akrabası olan bu zat, Belh'de o kadar hürmet görüyordu ki saray halkının şimşeklerini çekmiştir. Selçuklu Sultanı Alaaddin tarafından Konya'ya davet edilen Bahaeddin Veled, bir okul açarak ilim sahibi kişilerin sultanı (sultan'ül-ulema) sıfatını almıştır.

Kitapta anlatıldığına göre; Halep ve Şam'ın en seçkin hocalarından ders almış olan Mevlanâ Celaleddin, babasından sonra Konya Medresesi'nin başına geçmiştir. İlim sahiplerinin sultanı sıfatını da üzerine alan bu münevver, müritlerce geniş kabul görmüştür. Etrafında oluşan 400 kişilik bir öğrenci grubu tarafından kendisine Mevlanâ (Efendimiz) sıfatının verildiği belirtilmiştir. Bölümün son satırlarında müellif, evliya ilan edilmiş Kavala şeyhi olarak ifade edilen bir zatın geleceği görme yeteneğinden kaynaklı öleceği gün ve saati doğru şekilde bilebildiğini söylemiştir. Kavala şeyhinin kabri üzerine gidenlerin hastalıklarının iyileştiği rivayet olunmuştur.

ONBİRİNCİ BÖLÜM: KADIN MUTASAVVIFLAR

145-151 numaralı sayfa aralığında yer alan bu bölümde seyyah, tasavvuf dünyasında kadınlara verilen ehemmiyeti vurgulamıştır. Kendisine Ümmü'l-hayr (İyilik Anası) da denilen Rabiâtül Adeviyye, sûfi kadınlara verilen değerın güzel bir timsalidir. Basra yerlilerinden olup 700'lü yıllarda yaşamıştır ve çok ziyaretçi kabul eden kabri Kudüs'ün doğusunda Tur Dağı'ndadır. Şu dizelerin Rabiâtül Adeviyye'nin ağzından döküldüğüne inanılır.

“Kalbimi seninle sohbete ayırdım Rabbim

Beni arayanlar yalnız bedenimi bulsun

Misafirlerin oturup bedenimle konuşsun

Kalbimle konuştuğum yalnız sevgilim olsun”

Müellifin bahsettiği mübarek kadınlardan bir tanesi de Kerra Hatun'dur. Mevlanâ'nın ikinci eşi olan Kerra Hatun, kocasından uzun yaşamıştır. Vefat ettiğinde yaşanan ilginç bir olay eserde şöyle anlatılmıştır. Cenaze alayı meyyiti defnetmek için götürürken Konya'nın kapısından geçerken taşıyıcılar bir nevi taş kesilmiş ve hareket edememişlerdir. Yarım saat süren bu vaziyetten sonra Kerra Hatun'un üvey oğlu Sultan Veled, ilahi söyleyerek dönmeye başlayınca taşıyıcılar el ve kollarını hareket ettirebilmiştir. O gece tarikattan dindar birisi Kerra Hatun'u rüyasında görür ve bu hadisenin nedenini sorar. Verilen cevap şudur: “*Önceki gün, bir adamla bir kadın orada zina suçundan dolayı taşlanarak öldürülmüştü. Ben onlara acıdım, affedilmeleri için şefaatte bulundum, cennete girmeleri için izin aldım. Bu yüzden cenaze alayı durdu*”.

ONİKİNCİ BÖLÜM: TARIKATLARIN KONUMU VE ETKİSİ

152-164 numaralı sayfa aralığında yer alan bu bölümün ilk satırları,

*“O kavga kapısında değildir; önü kesildiğinde
Didişmeye kalkmaz, ruhu bundan âzâde.
O, öyle bir velidir ki, yolundan ayrılmaz;
Koskoca bir kaya düşüp dağ olsa da önüne”,* dizeleridir.

Konya Sultanı Alaaddin ve Orhan’ın izinde dervişler Anadolu’nun tamamına yayılmıştır. Orhan Bey döneminde Bursa’nın fethi sırasında bu manevi kişiliklerin önemli rolü olduğu düşünüldüğünden gösterilen teveccühe binaen dervişler ülkenin pek çok yerinde tekke ve medreseler kurabilmişlerdir.

Dervişlerin reaya, sultanlar ve devlet adamları üzerindeki etkisi malumdur. Ancak bazen siyasi işler için de kullanılan bu zümreden kişiler, kontrolden çıkmış ve ciddi şekilde müdahale edilmesi şart olmuştur. Genel olarak İslam’a ve Hz. Muhammed’in uygulamalarına aykırı hareket edilmek ile suçlanan dervişler ulema tarafından zaman zaman desteklenmiş ise de ulemanın manevi konumunu zedeledikleri için onların da tepkisi ile karşılaşmışlardır.

1800’lü yıllarda da Orhan Bey döneminde olduğu gibi dervişler ordu üstünde nüfuz elde etmek için aracı görülmüştür. Sefer zamanlarında bu manevi şahsiyetler, komutanlarca saygı ile karşılandıkları orduda askerler arasında şevk ve coşkuyu artırır. Yapılacak olan saldırı öncesinde şehadet ve gazilik mertebelerinin hikmetlerinden bahsederek askerlerin canla ve başla mücadele etmelerine katkıda bulunmuşlardır. Konu ile ilgili olarak verilebilecek en güzel örneklerden birisi de Akşemsettin’in İstanbul’un fethi sırasında Fatih Sultan Mehmet’e destek olması ve zaferin ne zaman kazanılacağını haber vermesi hadisesidir. Padişah fetih sonrasında Akşemsettin ve beraberindeki 77 Allah dostu ile şehrin yarısının kendilerine yarısının da Müslüman savaşçılara verileceği noktasında anlaşmıştır.

Yazarın ifade ettiğine göre; sultan veya vezirler derviş tarikatlarına müdahalede bulduklarında bunun temel sebebi siyasi faktörlerdir. Dini esaslı bir hanedanlık kurulan İran Şia ve dervişlerin kalesi konumuna gelmiştir. Soyunun Hz. Ali’den geldiğine inanılan, üstün sûfi sıfatına sahip Haydar isimli şeyh, Allah tarafından görevlendirildiğini iddia etmiştir. Kendisi vefat ettikten sonra oğlu İsmail babasının izinden giderek dini bir imparatorluk kurmuştur.

İsmail’in sapkın öğretileri Osmanlı ülkesinde de yaygınlaşınca Yavuz Sultan Selim, ciddi tedbirler almıştır. Eserde anlatıldığına göre; 40.000 civarı Şii öldürülmüş ve 30.000 civarında kişi hapsedilmiştir. Sünni ve Şii mezhep ayrılığının dayanak noktalarından bir tanesi de Halifeliğin paylaşılabilmesi yani siyasi faktördür.

Müslümanlar genel olarak kendilerinden farklı bir şekilde dini hayat yaşayan ve ibadet eden kişilere saygı ile yaklaşmıştır. Dervişlerin yaptıklarına da çoğu zaman anlam verememişler ise de değerli bir gizem olarak görmüşlerdir. Adı geçen manevi şahıslara karşı halk ve şairler genel olarak tepki göstermek istediğinde alay etme yolunu seçmiştir. Türk ve İran edebiyatında dervişlerin giyim-kuşamlarında, tavırlarındaki ilginçlere karşı yapılan taşlamaların örnekleri mevcuttur. Sadi’nin şu sözleri anlatılanlara güzel bir örnektir.

*“Cübbe ile tesbih yahut üstüne giydiklerin
Ne fayda verir? Sen asıl kendini şer işlemekten uzak tut.
Yoksa keçeden taç da giysen neye yarar?
Sen yürekten derviş ol da var git Tatar takkesi giy”.*

ESERİN DIŞ TENKİTİ

Tanıtımını yaptığımız bu kitap Türkçe kaleme alınmıştır. 13,5 X 19,5 cm ebatlarında bir eser olarak okuyucuya sunulmuş olan “Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdallar”, 164 sayfa olup Dergâh Yayınları’na bastırılmıştır. İlk baskısı Mayıs 2010’da yapılan bu eserin elimizde bulunan ikinci baskısı Ekim 2017’de yapılmıştır.

Üretiminde karton malzeme kullanılmış olan kapağın ön kısmında yazar ve kitap adı, Mevlevî Tarikatı’nda yapılan sema gibi görünen bir resim, yayın evinin adı ve simgesi bulunmaktadır. Ön kapağın üstüne ortalanmış şekilde konumlandırılan yazar ve eser adının yer aldığı kısım hardal renginde, geri kalan kısım ise koyu yeşil renkte dizayn edilmiştir. Eserin sırt bölümünde siyah zemine yazarın adı, hardal renginde kısma yine eserin adı yazılıp yayın evinin simgesi konulmuştur. Tamamen siyah renk tercih edilen arka kapakta Batılı yazarların Osmanlı tasavvufuna bakış açılarının yanlışlığından bahsedilen çok küçük üç paragraf, bandrol, yayın evinin isim ve simgesi vardır.

Eserin çok iyi düzeyde olmasa da kaliteli bir basımının yapıldığı söylemek mümkündür ki kolayca kopmayan ve ideal denilebilecek kalınlıktaki sayfalar bize bu fikri vermektedir. Sayfa ve kapaklar yapıştırma tekniği kullanılarak bir araya getirilmiştir. Kitabın genel sayfa yapısı hakkında bilgi verecek olursak sol sayfaların sol-uç üst kısmında sayfa numarası, üst orta kısmında bölüm adı; sağ sayfaların sağ-uç üst kısmında yine sayfa numarası ve üst orta kısmında kitap adı vardır. Sayfa altına verilen dipnotlar her bölüm için ayrı gruplanmış ve toplam olarak 142 bilgi referans olarak verilmiştir.

Ön kapak sayfasından sonraki ilk sayfada sadece kitap ismi, yazar adı ve yayınevi simgesi vardır. Daha sonra eserin yayına sunulması aşamasında emeği geçen kurumlar ve iletişim adresleri ile ilgili bilgiler mevcuttur. Devamında yine aynı şekilde yazar, kitap adı, eserin transkripsiyonunu yapan kişinin adı, yayınevinin adı ve iletişim bilgileri bulunmaktadır.

Sunuş bölümünde Dergâh Yayınları’nın kitabın hazırlanması ve Osmanlı tasavvuf anlayışı içerisindeki rolü hakkındaki ifadelerine yer verilmiştir. Sunuş bölümünden sonra içindekiler sıralaması gelmektedir. “İçindekiler sıralaması” şeklinde söylememizin nedeni alışıldık içindekiler tablosundan daha sade olmasıdır. Bir sonraki sayfada Molla Cami’nin duası, Mevlanâ ve Shelley’in sözleri vardır. 11 ve 12. sayfalarda eserin yazılış amacının açıklandığı önsöz kısmı mevcuttur.

Eser 12 ana bölümden müteşekkildir. Ana bölüm sayısının bu kadar yüksek olmasına karşın hiç ara başlık bulunmamaktadır. Birinci bölüm 13-28, ikinci bölüm 29-45, üçüncü bölüm 46-63, dördüncü bölüm 64-74, beşinci bölüm 75-87, altıncı bölüm 88-97, yedinci bölüm 98-109, sekizinci bölüm 110-119, dokuzuncu bölüm 120-126, onuncu bölüm 127-144, on birinci bölüm 145-151, on ikinci bölüm 152-164 numaralı sayfa aralığında yer almaktadır. Bölüm adlandırmaları büyük ve koyu harflerle yazılmıştır.

Kitapta kaynakça ve indeks kısımları bulunmamaktadır. Ana bölümlerden sonra sonuç kısmı da yazılmadan iki sayfa boş bırakılarak eser nihayete erdirilmiştir.

ESERİN İÇ TENKİTİ

Tanıtımını yaptığımız bu kitap Türkçe kaleme alınmıştır. 13,5 X 19,5 cm ebatlarında bir eser olarak okuyucuya sunulmuş olan “Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdallar”, 164 sayfa olup Dergâh Yayınları’na bastırılmıştır. Ölçütleri verilen kitap hem çok kalın olmaması hem de ebatları açısından ve oluşturulma aşamasındaki üslubunun güzelliği açısından okunabilirliği yüksek ve keyiflidir.

Üretiminde karton malzeme kullanılmış olan kapağın ön kısmında yazar ve kitap adı, Mevlevi Tarikatı’nda yapılan sema gibi görünen bir resim¹, yayın evinin adı ve simgesi bulunmaktadır. Ön kapağın üstüne ortalanmış şekilde konumlandırılan yazar ve eser adının yer aldığı kısım hardal renginde, geri kalan kısım ise koyu yeşil renginde dizayn edilmiştir. Eserin sırt bölümünde siyah zemine yazarın adı, hardal renginde kısma yine eserin adı yazılıp yayın evinin simgesi konulmuştur. Tamamen siyah renk tercih edilen arka kapakta Batılı yazarların Osmanlı tasavvufuna bakış açılarının yanlışlığından bahsedilen çok küçük üç paragraf, bandrol, yayın evinin isim ve simgesi vardır.

Eserin çok iyi düzeyde olmasa da kaliteli bir basımının yapıldığı söylemek mümkündür ki kolayca kopmayan ve ideal denilebilecek kalınlıktaki sayfalar bize bu fikri vermektedir. Sayfa ve kapaklar yapıştırma tekniği kullanılarak bir araya getirilmiştir. Kitabın genel sayfa yapısı hakkında bilgi verecek olursak sol sayfaların sol-uç üst kısmında sayfa numarası, üst orta kısmında bölüm adı; sağ sayfaların sağ-uç üst kısmında yine sayfa numarası ve üst orta kısmında kitap adı vardır. Paragraf içerisinde anlattığımız şekildeki nitelikleri bakımından eserin yeteri düzeyde kaliteli olduğunu rahatça söyleyebiliriz.

Belirtmemiz gereken bir husus vardır ki o da bu kitap bir seyyahın gözlemlerini aktarmasından müteşekkildir. Böyle kaleme alınmış bir eserde orijinal bilgiler olduğu gibi bir parça da olsa yanlış bakış açısının izlerini bulmak mümkündür. İlâveten elimizde bulunan nüshanın Türkçe’ye transkribe sonucunda elde edilmesinden mütevellit bazı çeviri hatalarının bulunması da doğal ve hoş karşılanmalıdır. Yer yer karşılaşılan uzun cümlelere rastlanmıştır. Bu tarikatta, sesli ve enstrümantal müziğin kullanılmasının, tarikatın kurucusu tarafından, Rum ili sakinlerinin durgun yaratılışlarını hareketlendirerek, dışarıya yönelik hislerinin tatlı melodilerin cazibesıyla uyandırılması yoluyla içten bir Allah aşkına yönlendirilmesi amacıyla benimsendiği söylenmektedir”. (Garnett, 2017, s. 100). Anlatım bozukluğuna uğramış ifadeler de görülmüştür. “Bugün pek çok Osmanlı’da olduğu gibi, bu şeyhler de tek eşlidir, tabii bunun istisnalarına rastlanmaktadır”. (Garnett, 2017, s. 85).

Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdallar, isimli başlık altında çok geniş zaman aralığını (1299-1923) ifade eder. Zaman sınırlaması getirilmesi belki daha uygun olabilirdi. Ancak mevcut durumda da içerik ve ismin uygun olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Konunun ele alınış şekline dolaylı olarak kitapta bazı noktaların yüzeysel işlendiği görülmüştür. Çeviriden kaynaklı olduğunu düşündüğümüz problemlere rağmen müellifin akıcı bir üslupta kalemini oynattığı aşikârdır. Anlatılan olaylar, menkıbeler ve hikâyeler okuyucunun sıkılmadan bu çalışmayı bitirmesini sağlamaktadır. Hatta kitap okumayı seven bir kişi iki veya üç günde kolayca tamamlayabilir. Eleştirilebilir noktalardan bir tanesi de bir-bir buçuk sayfayı bulan paragrafların varlığıdır. Oluşturulan paragraflar daha kısa olacak şekilde tasarlanırsa idi okuyucunun bir parça olan göz yorulma durumu ortadan kalkmış olacaktı.

Eserde bazı teknik veya yabancı kelimeler izah edilmeden geçilmiştir. “Hizip” gibi (Garnett, 2017, s. 15). Bir Müslüman için kutsal kabul edilen kişilerden bahsederken saygı ifade eden

¹ Burada kullanılan resim uygun ve hoş olmuştur. Ancak ifade etmem gerekir ki kitap rengi siyah ve koyu renkler üzerine kurgulanmıştır. Daha açık veya canlı renklerin tercihi belki daha ilgi çekici olabilirdi.

(Hz. ve As. gibi) sözcükler kullanılmamıştır. “Muhammed” gibi (Garnett, 2017, s. 29). Nadir de olsa yazım hatalarının olduğu yerler vardır. “Mütevazı” gibi (Garnett, 2017, s. 29). Virgül ve noktalı virgül başta olmak üzere bazı noktalama işaretleri uygun yerde veya hiç tercih edilmemiştir. “Durmuş Dede kaptanlara çıkacakları seferlerle...” gibi (Garnett, 2017, s. 43).

Sayfa altına verilen dipnotlar her bölüm için ayrı gruplanmış ve toplam olarak 142 bilgi referans olarak verilmiştir. Birinci bölümde 16, ikinci bölümde 21, üçüncü bölümde 22, dördüncü bölümde 12, beşinci bölümde 17, altıncı bölümde dört, yedinci bölümde sekiz, sekizinci bölümde altı, dokuzuncu bölümde yedi, 10. bölümde 21, 11. bölümde üç, 12. bölümde beş adet referans kullanılmıştır. Genel anlamda referans bilgilerin verilmesinde bir intizam olmasına karşın düzeni bozan bazı istisnalar da mevcuttur. Birkaç noktada dipnotlar sayı ile değil “*” veya “**” işareti ile gösterilmiştir. Örneğin; “**Başı ve omuzları örten bir tür kumaş. Ç. N.” (Garnett, 2017, s. 21). 42. ve 43. sayfalarda olduğu gibi sadece “Seyahatname” şeklinde eksik bırakılan dipnotlar da vardır.

Elimizdeki çalışmada konuya uygun olarak her bölüm başlangıcında ve belirli yerlerde atasözleri, deyimler, özlü sözler tercih edilerek hoş bir yöntem izlenmiştir. Örnek verecek olursak;

“Taşını beline sarmış, esasını eline almış,

Arar titrek titrek pusula iğnesi sevdiğinin ülkesini”.

Molla Câmî (Garnett, 2017, s. 98).

Kitabımız hazırlanırken bir akademik çalışmada dört veya altı arasında olması gereken ana bölüm sayısı 12 olacak şekilde çalışılmıştır. Bölümlendirme işleminin fazla yapılması tenkit etmek açısından bizi bir miktar sıkıntıya soksa da ciddi bir eksik değildir. Ana bölüm sayısının bu kadar yüksek olmasına karşın hiç ara başlık bulunmamaktadır. Birinci bölüm 13-28, ikinci bölüm 29-45, üçüncü bölüm 46-63, dördüncü bölüm 64-74, beşinci bölüm 75-87, altıncı bölüm 88-97, yedinci bölüm 98-109, sekizinci bölüm 110-119, dokuzuncu bölüm 120-126, onuncu bölüm 127-144, on birinci bölüm 145-151, on ikinci bölüm 152-164 numaralı sayfa aralığında yer almaktadır. Eserin kapak sayfasındaki kitap adı 16, büyük ve koyu harflerle yazılmış diğer bölüm başlıkları 14, bölüm içi yazılar 12 punto Times New Roman olarak belirlenmiştir. Seçilen yazı büyüklükleri yeter ve göz yormadan okunacak düzeyde olup, hoş tercihler yapılmıştır.

Sunuş bölümünde Dergâh Yayınları’nın kitabın hazırlanması ve Osmanlı tasavvuf anlayışı içerisindeki rolü hakkındaki ifadelerine yer verilmiştir. Bu kısımda okuyucunun hazırlanması açısından değerli cümleler vardır ve amacına uygun olarak yazıldığını söylemek mümkündür.

Sunuş bölümünden sonra içindekiler sıralaması gelmektedir. “İçindekiler sıralaması” şeklinde söylememizin nedeni alışıldık içindekiler tablosundan daha sade olmasıdır. Ama bu durum eseri zedeleyen bir vasıf taşımamaktadır. Bir sonraki sayfada Molla Cami’nin duası, Mevlana ve Shelley’in sözleri vardır. Kaleme alınan kitabın içeriği göz önüne alınırsa bu cümlelerin yerinde, güzel ve mantıklı olduğunu söyleyebiliriz. 11 ve 12. sayfalarda eserin yazılış amacının açıklandığı önsöz kısmı mevcuttur ki burada hedefine uygun bir yazım bulunmaktadır.

Kitapta kaynakça, indeks, kısaltmalar ve sonuç kısımları bulunmamaktadır. Bu durum eserin anlaşılabilirliğini ve açıklığını zedeleyen faktörlerdendir.

Müellif, sûfi felsefesinin tohumlarının İslam’ın kuruluşundan beri var olduğunu dile getirmiştir. Hz. Muhammed’in ashabından bazı kişiler kendi aralarında tövbe edip zikretmek

amacıyla toplantılar düzenlemiştir (Garnett, 2017, s. 13). Konu ile ilgili olarak İbrahim Çelik, makalesinde şu ifadelerle yer vermiştir: “İslâm’ın ilk yıllarından itibaren bizzat sahabe-i kiramdan bütün incelikleriyle hayata tasavvuf, daha sonraki dönemlerde de İslâm toplumu içerisinde sûfi olarak adlandırılan kişilerce yaşatılmıştır” (Çelik, 2015, s. 109). Tasavvuf kültürünün temellerinden bir tanesi Hz. Muhammed’in hadisleri (sünnet) olmuştur (Çelik, 2015, s. 124).

Garnett, sûfilîğin kurucusu olarak Ebu Said Abdülhayr’ı göstermiş ve kendisinin tekke benzeri bir yapı oluşturmak sureti ile benzer fikirlere sahip kişilerin bir araya gelmesine vesile olduğunu söylemiştir. Konuya ilişkin olarak bir makale kaleme alan Selami Şimşek’e göre ilk sûfi Ebû Haşim Kûfi’dir (Şimşek, 2015, s. 1370). Sûfilîğin tanımına ilişkin şu sözlere yer verilmiştir: “Sevgi ile saf hale gelen Sûfi olur, sevgilinin saf haline getirdiği kimse sûfidir. Sûfi sevginin içinde istiğrak halindedir, dosttan gayri şeylerden uzaktır. Yani sûfi, sevgi ile değil, bizzat sevgili ile meşgul olan kimsedir” (Şimşek, 2015, s. 1370).

Müellife göre; 800’lü yıllarda bir kısım insanlar Bistami Tarikatı’nın kurucusu Bayezid-i Bistami’nin öğretilerini, bir kısım insanlar da Cüneyd’in öğretilerini takip etmiştir. Böylece tarikat benzeri oluşumlar meydana gelmeye başlamıştır. Cüneyd ve takipçileri Kur’an-ı Kerim’in kurallarını daha içten benimseyerek daha ılımlı bir anlayışı takip etmiştir. Ancak Bayezid-i Bistami’nin görüşleri dinle bağdaştırılamayacak kadar tümtanrıcılığı yansıtmaktadır (Garnett, 2017, s. 15-16). Süleyman Uludağ, Bayezid’in Allah dışındaki varlıkları reddettiğini ve vahdet-i şühûda inandığını söylemektedir. Bayezid, cehennemden korkmayan bir kişi olarak tasvir edilmiş ve namaz ile oruca hak ettiği değeri vermediği söylenmiştir (Uludağ, 1992, s. 240). Vahdet-i şühûd kavramına ilişkin olarak Halil İbrahim Şimşek, 1600’lerde vahdet-i vücûd anlayışının İmam Rabbani’nin yorumları ve eleştirileri ile değişime uğrayarak vahdet-i şühûd anlayışının geliştiğini beyan etmiştir. Burada temel iki eleştirel kaynak vardır: Siyasi ve dini. Vahdet-i şühûd’un sınırlarını belirlemek biraz zordur ki İmam Rabbani’nin fikirleri daimi bir sirkülasyondadır (Şimşek, 2006, s. 326). Süleyman Ateş, İslâm Ansiklopedisi’nde yazmış olduğu ilgili maddesinde Cüneyd-i Bağdâdî’nin Allah ile insan arasındaki engelleri kaldırmayı hedefleyen bir tasavvufi görüşe sahip olduğunu dile getirmiştir. İnsan sadece Allah’a yönelmeli, beşerî heveslerinden sıyrılmalıdır ki esas olan tevhiddir (Ateş, 1993, s. 120).

Yazar, Bektaşîlik Tarikatı’nın Osmanlılarda çok yaygın olduğunu ve seksen bin kadar Müslüman Arab’ın mensup bulunduğunu söylemiştir. Daha ilk dönemlerden itibaren Osmanlı padişahlarınca Hacı Bektaş gibi âlimlere hürmet gösterildiği ve kazanılan askeri zaferlerde kendilerine pay ihsân edildiği dile getirilmiştir. Ordu için devşirilen küçük Hristiyan çocukların bazıları dervişlerin dergâhına getirilirdi. Yeniçeri Ocağı’nın teşkilinde Hacı Bektaş’ın Sultan’a şu sözlerinin etkili olduğu söylenmiştir: “Kurduğun birliğin adı yeniçeri (yeni asker) olsun. Alınları açık, yüzleri pak, kolları kuvvetli, kılıçları keskin, okları sivri olsun. Gazaları bereketli olsun, gaza meydanından hep muzaffer çıksınlar” (Garnett, 2017, s. 26). Ahmet Yaşar Ocak’ın, yazmış olduğu ansiklopedi maddesinde ifade ettiği göre; Yeniçeri Ocağı’nın kurulması noktasındaki etkisi nedeni ile Bektaşîlik, gerek siyasi etkisi ve gerek devletin 1500’lerde tanıdığı tek gayri sünnî tarikat olmasından dolayı nüfuzunu çok uzun süre devam ettirebilmiştir (Ocak, 1992, s. 373). Asıl adı Bektaş olup ölümünden sonra Hacı Bektaşî Veli olarak adlandırılan zatın Yeniçeri Ocağı’nın ve Bektaşîlik Tarikatı’nın teşkilindeki rolü kayda değerdir (Ocak, 1996, s. 455). Yeniçeri Ocağı II. Mahmut tarafından 1826’da kaldırılıncaya dek bu tarikat varlığını kesintisiz sürdürmüştür (Ocak, 1992, s. 374).

Garnett, beyaz keçeden yapılmış ince oyuklara sahip dört dilimli Bektaşî tacına sembolik anlamlar yüklediğini belirtmiştir. Adı geçen dilimler kapı olarak simgelenmiş ve her biri manevi hayatın bir rütbesini ifade etmektedir (Garnett, 2017, s. 102). Fahri Maden, Bektaşilikte tacın marifet bağlamında çok önemli bir yere sahip olduğunu söylemiştir (Maden, 2011, s. 66). Tanrı'nın kullarına bir hediyesi görülen taclar yedi kısma ayrılmıştır. Beyaz tac Hz. Âdem'e ve Hz. Nuh'a, siyah tac Hz. İbrahim'e, sarı tac Hz. Musa'ya, mavi tac Hz. İsa'ya, yeşil tac Hz. Muhammed'e ve kırmızı tac ise Hz. Ali'ye sunulmuştur (Maden, 2011, s. 67).

Müellif, ilk halife Hz. Ebubekir'in kurucusu olduğu Nakşibendî Tarikatı'nın mistik bir yapıya büründüğünü söylemiştir. Nakşibendî dervişleri, Hz. Ebubekir zamanındaki kaidelere bağlı kalmış ve kendi meslekleri ile uğraşıp ibadet için bir araya gelen kişilerden müteşekkildir. Bu tarikat Osmanlı Devleti'nde yaygın hale gelmiş ve farklı kolları vardı (Garnett, 2017, s. 25). Utku Aybudak, Nakşibendîliğin 1800'lü yıllarda çok fazla taraftarının olmadığını ve Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşanan karmaşık atmosferin bu tarikatın sayısal olarak patlama yapmasına neden olduğunu ifade etmiştir (Aybudak, 2017, s. 217-218).

Yazar, sûfilerin kadına verdiği değeri örneklendirmek amacıyla ilk dönem mutasavvıflarından Rabiâtül Adeviyye'yi (Garnett, 2017, s. 145) ve Kerra Hatun'u (Garnett, 2017, s. 148) zikretmiştir. Garnett'in ifade ettiğine göre; Hz. Muhammed'in kadınlara verdiği kıymet bir Ermeni ailesinde yetişen kadına verileden daha fazladır. Buna karşın hem İslam'ın ilk dönemlerinde hem de Osmanlı döneminde kadınların toplumdan bir parça izole edildiği ve harem anlayışının bu maksada hizmet ettiği dile getirilmiştir. Müslüman kadınların hikmetlerine inanlar cahil kesim olarak gösterilirken tasavvuf ehli olup "sûfi hanım" sıfatını taşıyanların iyi eğitim almış kişiler olduğu ifade edilmiştir (Garnett, 2017, s. 150-151). Konu ile ilgili olarak Esmâ Sayın'ın makalesinde İslam Medeniyeti'nin kadına en fazla saygı kazandıran disiplininin tasavvuf olduğunu söylemiştir. Tasavvuf vesilesi ile kullukta yükseldikçe nefsanî şeylerden ve kötülüklerden sıyrılıp bilinçli biri olmaktadır (Sayın, 2015, s. 148). Esas olanın kulluk olduğunu ifade eden Sayın, "rical ya da erkliğin cinsiyet yönünden erkek olmanın ötesinde belirli bir mertebeye ulaşmış olma, bir anlamda adam olmayı karşılamaktadır, bu mertebeye ulaşan kadınlar da rical kapsamındadır" görüşünü beyan etmiştir (Sayın, 2015, s. 150). Hülya Küçük, konuya ilişkin makalesinde tasavvufta kadın olarak tek düze bir anlayışın olmadığını ifade etmiştir. II. Hicri asırdan itibaren kendilerine göre dizayn edilmiş tekkeleri olan Mevlevilikte olduğu gibi halife kadınlar mevcuttur (Küçük, 1997, s. 390). Tasavvuf tarihinde çok önemli yere sahip kadın mutasavvıflardan bir tanesi de Rabiâtü'l-Adevi'dir. O'na göre; "insan tefekkürle ilahi sırra ulaşabilir, Allah ile birleşebilir" (Küçük, 1997, s. 390-391).

DEĞERLENDİRME

Bir okuyucu eseri eline aldığı anda ilk karşılaşacağı kısımlardan olan önsözde eserin amacı, yöntemi ve kapsamı hakkında bilgi edinerek okuma faaliyetine başlamak isteyecektir. Müellif, okuyucunun önsözde görmek istediği cümlelere yer vererek bu kısmı amacına uygun olarak kaleme almıştır.

Eserin akıcı bir dil ve üslû benimsenerek yazıldığı göz önüne alınırsa okuması keyifli bir kitap olduğu rahatça söylenebilir. Ancak çeviri bir çalışma olduğundan mütevellit yer yer anlaşılması güç ve uzun cümleler ile karşılaşmaktadır. Bazı terimlerin geçtiği cümlelerde gerekli olan izahlar yapılmamış olup eseri okuyanın ilgili ifade ile ilgili ayrı bir çalışma

yapması ihtiyacı doğmuştur. Bir buçuk sayfayı bulan çok uzun paragraflar bir parça keyifli okuma güzelliğini engellese de ciddi bir problem değildir.

Başlık sayıları fazla olsa da yazarın başlıklara uygun içerikler düzenlediğini söyleyebiliriz. Kitabın yazılış amacına ulaşıldığını rahatça dile getirebiliriz. Konu bütünlüğü ilkesi zarar görmeden bir çalışma yapılmıştır.

Yazarın eseri kaleme alırken bir parça oryantalist dil kullanarak hareket ettiğini söyleyebiliriz. Bu durum yanlı bir bakış açısının olduğu anlamına gelmez. Bir kişinin gezip görerek tecrübe ettiği olaylar ile ilgili ifadelerinde kendi izlenimleri doğrultusunda sözler sarf etmesi gayet normal karşılanmalıdır. Nadir de olsa imla yanlışları, yazım hataları ve cümle bozukluklarına rastlanılsa da esere darbe vuran bir vaziyet yoktur. Genel olarak dile getirecek olursak; elimizde akıcı, bilgi veren ve geniş kapsamlı bir çalışma var.

KAYNAKÇA

- Ateş, S. (1993). Cüneyd-i Bağdâdî. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt 8, 119-121). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Aybudak, U. (2017). Dini Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi “Halidliğin Anadolu’da Yayılmasının Siyasal-Sosyal Arka Planı ve Türkiye İslamcılığına Etkileri”, Emin Yayınları, , ss. 215-231.
- Çelik, İ. (2015). Gelenekselci Ekol’ün Tasavvufla İlgili Bazı Konulara Yaklaşımları, *Sûfi Araştırmaları*, 6(12), ss. 106-130.
- Küçük, H. (1997). Tasavvufta Kadın, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 389-398.
- Maden, F. (2011). Bektaşilikte Giysi ve Sembol Olarak Tâc, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 59, ss. 65-84.
- Ocak, A. Y. (1992). Bektaşilik. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt 5, 373-379). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Ocak, A. Y. (1996). Hacı Bektaşî-ı Velî. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt 14, 455-458). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Sayın, E. (2015). Kulluk Ve Özgürlük Açısından Tasavvuftaki Kadın Anlayışına Bir Bakış, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 10(20), ss. 147-155.
- Şimşek, H. İ. (2006). XVII-XIX Yüzyıllarda Öne Çıkarılan Bazı Tasavvufî Kavramlar, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 325-333.
- Şimşek, S. (2015). Nurettin Topçu’ya Göre Sûfilik ve İslâm Sûfileri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1369-1385.
- Uludağ, S. (1992). Bayezid-i Bistami. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt 5, 238-241). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.

Yılmaz KILIÇ

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

yilmazkili019@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-9085-9657>

Kitap Tanıtımı

ARŞİV DÜNYASI

Cilt: 8 - Sayı: 2
2021/Kış

BEZMİÂLEM VAKIF ÜNİVERSİTESİ KOLEKSİYONU KATALOĞU

Yıldırım, N. ve Yalçinkaya, Ö. (2020). *Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu Kataloğu*. İstanbul: Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Yayınları.

Bu yazıda, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Nuran Yıldırım ve Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi SHMYO Öğretim Elemanı ve aynı zamanda Kütüphane ve Dokümantasyon Direktörü Öğr. Gör. Özlem Yalçinkaya tarafından “Bezmiâlem Valide Sultan Kültürel Mirası Projesi” kapsamında hazırlanan “Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu Kataloğu” isimli eser tanıtılmıştır.

“Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu Kataloğu” nun muhteviyatı hakkında bilgi vermeden önce, Bezmiâlem Valide Sultan ve Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi hakkında çok kısa bazı tanıtıcı bilgiler vermek yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti’nde en çok vakıf kuran valide

sultan olarak bilinen Bezmiâlem Valide Sultan (1807-1853), II. Mahmut’un eşi, Sultan Abdülmecid’in annesidir. 1840-1853 yılları arasında, özellikle İstanbul’da pek çok önemli hayır eseri yaptırdığı bilinen Bezmiâlem Valide Sultan’ın en önemli miraslarından birisi Gurebâ-yi Müslimîn Hastanesi’dir. 2010 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün 25.08.2009 tarihli ve 405 sayılı kararının 24.10.2010 tarih ve 27561 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmasıyla Bezmiâlem Valide Sultan, Abdullah Silahtar Ağa ve Abdülhamid-i Sâni olmak üzere üç vakıf tahsis edilerek Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi’ne dönüştürülmüştür.

Üniversitenin kuruluş çalışmalarının tamamlanmasının ardından, 2018 yılında “Bezmiâlem Valide Sultan Kültürel Mirası Projesi” başlatılmıştır. Bezmiâlem Valide Sultan’ın mirası hakkında toplum farkındalığının artırılması, gerçekleştirmiş olduğu vakıf hizmetlerinin bilinirliğinin sağlanması ve Bezmiâlem Valide Sultan’a ve dönemine ait yazılı, basılı, sayısal ve görsel kaynakların tek bir çatı altında toplanarak, erişilebilir, sürdürülebilir hâle getirilmesi amaçlanan projenin yürütücüsü Üniversite Genel Sekreteri Dr. Zeynep Görmezoğlu, eş yürütücüsü ise Rektör Prof. Dr. Rümeyza Kazancıoğlu’dur. İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA) tarafından desteklenen proje, Vakıflar İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü ortaklığı ile Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Genel Sekreterliği ve bağlı idari birimleri tarafından 1 Ekim 2018 - 31 Mart 2020 tarihleri arasında yürütülerek başarıyla tamamlanmıştır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, bu yazının yazılma amacı 2020 yılının Mart ayında yayınlanan “Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu Kataloğu”nun tanıtılmasıdır. Bu kataloğun yazarları,

Geliş Tarihi/Received: 5.08.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 2.10.2021

belirtilen projede aktif rol alarak bu eseri meydana getirmişlerdir. Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu'nu tamamlayıcı nitelikteki katalogun içerisindeki eserler; “Gurebâ-yi Müslimîn Hastanesi Muamelat Defterleri”, “Hat Levhaları”, “Kitaplar”, “Tablo, Albüm ve Fotoğraflar”, “Belgeler, Reçeteler”, “Tıbbî Araç-Gereç ve İlaçlar”, “Yemek ve Mutfak Araç, Gereçleri” ve “Muhtelif Eşya” başlıkları altında sıralanmaktadır.

Gurebâ-yi Müslimîn Hastanesi Muamelat Defteri

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 1856-1926 yıllarına ait 59 adet Gurebâ-yi Müslimîn Hastanesi Muamelat Defteri, söz konusu proje kapsamında Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi'ne devredilmiştir. Katalogda Gurebâ-yi Müslimîn Hastanesi Muamelat Defteri başlığı altında 26 adet hasta kayıt-kabul ve tereke, sekiz adet hasta vukuat çizelgeleri ve yevmiye jurnali, sekiz adet ecza sarfiyat defteri, 16 adet hastanenin genel gider ve iki adet giden evrak müsvedde defterleri bulunmaktadır. Tümü Osmanlı Türkçesi ile yazılan defterler, defter adı, konu, tarih, kâtip, yazı, cilt, sayfa sayısı, ölçü, koleksiyon envanter numarası üstverileri kullanılarak detaylı olarak kataloglanmıştır.

Hat Levhaları

Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu'nda, Gurebâ-yi Müslimîn Hastanesi'nin camiinden intikal ettiği tahmin edilen 14 adet hat levhası bulunmaktadır. Katalogda hat levhaların sıralaması yapılırken “besmele” ile başlanmış, Kur'ân-ı Kerîm'den âyetler veya âyetlerden bölümler içeren hatlar hakkında Kur'ân-ı Kerîm'deki âyet sırasına sadık kalınarak bilgi verilmiştir. Koleksiyondaki hat levhalarının kâtipleri arasında Sultan Abdülmecid, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Sâmi Efendi, Hulûsi Efendi, Mehmed Nuri Sivasî, Selahaddin, Halim Özyazıcı ve Sadi Belger gibi önemli isimler bulunmaktadır. Koleksiyonda bulunan birkaç levhanın kâtibi ise tespit edilememiştir. Tanımlama sırasında hat levhaların Türkçe anlamlarına da yer verilmiş, hattat, tanım, ölçü, koleksiyon envanter numarası üstverileri kullanılmıştır.

Kitaplar

1913 yılında Laboratuvar Şefi Dr. Mehmet Kâmil Berk'in girişimiyle Gurebâ-yi Müslimîn Hastanesi'ne bir kütüphane kurulmuştur. Gurebâ-yi Müslimîn Hastanesi Darü'l-kütübü isimli bu kütüphanedeki kitapların çoğu, zamanında hastanede görev yapan/çalışan doktorlar/hekimler tarafından bağışlanmıştır. Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu'na bu kütüphaneden intikal eden 69 adet kitabın tamamı kataloglanıp sayısallaştırılmıştır. Kitaplar kataloglanırken çeviren, yayın bilgisi, fiziksel nitelik, dil, konu, koleksiyon envanter numarası, notlar isimli üst veriler kullanılmıştır. Ayrıntılı tanımlama yapıldığı görülen katalogda, kitapların hem orijinal dildeki isimlerine hem de bu isimlerin Türkçe ve İngilizce çevirilerine yer verilmiştir. Kitapların üzerindeki mühürler, el yazısı notlar ve kitap hakkındaki çeviri bilgileri, notlar üst verisi alanında tanımlanmıştır. Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu Katalogu'nda bilgileri verilen kitapların büyük bir kısmı Osmanlı Türkçesi'dir. Ancak birkaç tane Arapça, İngilizce, Fransızca kitap bulunmaktadır. Az sayıda olan farklı dildeki bu kitaplar, sözlük veya dil bilgisi kitaplarıdır. Katalog incelendiğinde, koleksiyonda bulunan kitapların büyük bölümünün tıp bilimi ile alakalı olduğu görülmekteyse de aralarında felsefe, kimya, dilbilgisi, edebiyat, zooloji, botanik, ziraat konulu kitaplar da yer almaktadır. Kitapların bir tanesi yazma, diğerleri ise matbu eserdir.

Tablo, Albüm ve Fotoğraflar

Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu'nda bulunan bir adet tablo, 96 fotoğraflık bir albüm ve sekiz adet fotoğraf, bu başlık altında tasnif edilmiştir. Sultan II. Abdulhamid'in yağlıboya tablosu, ressam, açıklama, ölçü ve envanter numarası üstverileri ile tanımlanmıştır.

Tablo, Albüm ve Fotoğraflar başlığı altında tasnif edilen bir diğer arşiv malzemesi de hastanede çalışan bir hekimin 1921'de hastane başhekimine takdim ettiği bir fotoğraf albümüdür. Albüm, hastane binası, bahçesi, klinikler, ameliyathane, eczane, kütüphane gibi mekânların yanı sıra hastane personeli ve hastalarının fotoğraflarını ihtiva etmektedir. Fotoğrafların altında mekânların ve kişilerin isimleri el yazısı ile yazılmıştır. Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu Katalogu'nda

fotoğrafların altına rika yazı ile Osmanlı Türkçesi olarak yazılan bu ifadelerin transkripsiyonlarına yer verilmiştir. Ayrıca albümün fiziksel özellikleri hakkında da bilgi verilmiştir.

Bu başlık altında tanımlanan bir diğer görsel malzeme ise fotoğraflardır. Bu fotoğraflar içerisinde yalnızca hastanenin mekân ve çalışanlarının değil, İstanbul'un çeşitli semtlerinin de görüntüleri bulunmaktadır. Fotoğraflar, açıklama, ölçü ve koleksiyon envanter numarası üst verileriyle tanımlanmış; her bir fotoğrafın altında tarih ve başlık bilgisi verilmiştir.

Belgeler, Reçeteler

Koleksiyon içerisindeki en önemli belgelerden bir tanesi, Osmanlı diplomatiğinde padişah tarafından bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, bir imtiyaz veya muafiyetin verildiğini gösteren ve üzerinde veren padişahın tuğrasını taşıyan berat türündeki belgedir (Kütükoğlu, 2013, s.124; Gökbilgin, 1992, s. 85). Katalog içerisinde hem içeriği hem de fiziksel özellikleri tanımlanan bu berat, 13 Şaban 1310 [2 Mart 1893] yılında Sahra-yı Hümayun Hayvan Ambarı Müdürü es-Seyid Mustafa Mazhar Bey bin Seyyid Mehmed Salih Bey'e, II. Abdülhamid tarafından verilmiştir. Söz konusu berat, süpürülmesi büyük bir şeref olarak kabul edilen Mekke'deki Harem-i Şerif'e ferraş atanması ile ilgilidir. Feraşet Beratı, koleksiyona Prof. Dr. Nuran Yıldırım tarafından bağışlanmıştır.

Resim 1. Feraşet Beratı

Koleksiyonda Vakıf Gureba Hastanesi'nden verilen reçeteler de bulunmaktadır. 1928-1946 tarihleri arasında verilmiş 21 adet reçete, antet, doktor, hasta, tarih, eczane mührü, koleksiyon envanter numarası üstverileriyle tanımlanmıştır.

Tıbbi Araç-Gereç ve İlaçlar

Koleksiyonda, Tıbbi Araç-Gereç ve İlaçlar başlığı altında 20 adet porselen, üç adet cam, iki adet piring havan ve havan eli, üç adet 2000 cc, iki adet 500 cc ve bir adet 250 cc olmak üzere altı adet porselen ölçü kabı; timsah şeklinde iki adet metal mantar sıkacağı, farklı ölçülerde beş eczane terazisi, iki terazi, içinde dirhemleriyle birlikte altı ahşap dirhem kutusu, iki mikroskop, her biri kutuları içerisinde yedi adet cam enjektör, iki ayrı kutu içinde muhafazalı hipodermik iğneler, bir afyon tozu paketi, bir stetoskop, 10 adet eldon kartı¹, bir tane ağız-boğaz kontrol ışığı ve kutusu, eter şişesi ve kutusu, iki kutu Caffeine with sodium Benzoate (ilaç), bir kutu Persantin (ilaç), bir kutu Allinoal "Roche" (ilaç), bir kutu Wound tablets (ilaç), bir kutu Comprimés de Plasmochine simple

¹ Eldon Kartı, ileri tipleme yöntemiyle kan grubunu belirlemek için evrensel olarak kullanılan kurutulmuş antikör sera Anti-A, Anti-B ve Anti-Rh ile özel olarak işlenmiş ve empenye edilmiş olarak gelen patentli bir test kartı cihazıdır. Bu kit, tıbbi geçmişler ve acil durumlar için kalıcı bir Kan Grubu Kayıt Kartı oluşturur.

(ilaç), içerisinde çeşitli ilaç ampulleri bulunan ampul kutusu, kutularıyla birlikte iki tane sterilize jelatin ampülü, plastik kutu içerisinde iki plastik çubuk ve metal ampul testeresi, üzerinde “Individual Chemical Prophylactic Packet” yazılı boş bir ambalaj, bir tane koledok dilatasyon ve taş buji seti, bir tane suni solunum için kullanılan plastik tüp bulunmaktadır. Gurebâ-yi Müslimîn Hastanesi’nde yatan hastaların ilaçlarını hazırlayan hastane eczanesinden kalan bu obje ve ilaçlar, profesyonel fotoğrafları çekilip, ölçüleri alınarak Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu Kataloğu’nda tanımlanmışlardır.

Yemek ve Mutfak Araç Gereçleri

Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu’nda, mutfağında hem personel hem de hastalar için yemek pişen Gurebâ-yi Müslimîn Hastanesi’nden kalma mutfak araç gereçleri de bulunmaktadır. Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu Kataloğu’nda, Yemek ve Mutfak Araç Gereçleri başlığı altında bulunan, ölçüleri aynı olmakla beraber, üzerlerine farklı tarihler yazılı 15 adet kalaylı bakır yemek tepsisi, iki tane kalaylı bakır sahan, bir tane kalaylı bakır tas, bir tane çift kulplu bakır kazan, ölçüleri farklı iki tane tek kulplu bakır kazan, bir tane kulpsuz bakır kazan, üzerinde sülüs yazı bulunan porselen yemek tabakları ve bir adet metal şekerlik fotoğrafları çekilip, ölçüleri alınarak tanımlanmıştır.

Muhtelif Eşya

Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu’nda, Gurebâ-yi Müslimîn Hastanesi’nin hünkâr mahfilinden kalmış olduğu düşünülen arusek sedefli, kadife bir adet üçlü, iki adet tekli sandalye, bir adet markizden oluşan oturma grubu, çalışma masası, komodin, sehpa, barok masa saati ile hastane camiinden kaldığı zannedilen büyük boy ahşap rahle bulunmaktadır. Bir adet duvar saati, pirinç mangal, pirinç gaz lambaları, şamdan ve mumluklar, duvar lambaları, daktilolar, projektör, radyo ve hastanenin ismi yazılı levhalar, ölçüleri alınarak Muhtelif Eşya başlığı altında tanımlanan diğer objelerdendir.

Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu Kataloğu içerisinde yer alan ve arşiv standartlarına göre tanımlanan obje, belge ve efemeraler önemli tarihi kaynaklardır. Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi bünyesinde bulunan tüm bu tarihi kaynaklar, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu adı altında toplanmış olup, proje süreci kapsamında 2019 yılında Kültür Bakanlığı tarafından tescillenerek Koleksiyonerlik Belgesi almaya hak kazanmıştır. Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu, bugün halen üniversitenin Rektörlük binası holünde sergilenmektedir. Koleksiyonu tamamlayan bir kaynak olan Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu Kataloğu’nun, araştırmacılara aradıkları bilgileri bulmalarında büyük kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu Kataloğu içerisinde görselleri verilerek tanımlanan her bir malzeme, Gurebâ-yi Müslimîn Hastanesi’nin tarihine katkılar yapacak bilgiler içermektedir. Söz konusu eserler; tıp tarihi, eczacılık tarihi, hastane tarihi, yemek tarihi, fitoterapi tarihi ve sosyal tarih çalışan akademisyenler, lisans, yüksek lisans, doktora öğrencileri, yerli ve yabancı araştırmacılar, tarihçiler, müzeciler, edebiyatçılar, sanat tarihçileri ve bilgi ve belge yöneticileri için son derece önemli ve orijinal kaynaklardır.

Kaynakça

Gökbilgin, M. T. (1992). *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*. Enderun Kitabevi: İstanbul.

Kütükoğlu, M. (2013). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Türk Tarih Kurumu: Ankara.

Yıldırım, N., Yalçinkaya, Ö. (2020). *Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Koleksiyonu Kataloğu*. İstanbul: Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Yayınları.

Dr. Öğr. Üyesi Elif YILMAZ ŞENTÜRK

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

elif.yilmaz@marmara.edu.tr

<https://0000-0002-1499-9535>